Tamás Ervin · Révész Tamás

Búcsú a cigánytelepről

Tamás Ervin | Révész Tamás • Búcsú a cigánytelepről

Tamás Ervin | Révész Tamás

Kossuth Könyvkiadó • 1977

Búcsú a cigánytelepről

ISBN 963 09 0806 9

© TAMÁS ERVIN 1977

FOTÓ © RÉVÉSZ TAMÁS

Mintha a mesék szárnyán érkeztek volna. Mintha a megannyi legenda vonná táltosként szekerüket, hogy szétszóródhassanak a nagyvilágban. Az ötödik század táján egy herceg vezette el őket Indiából, máig sem tudni, miért. Legrégebben egy i. e. tizenegyedik századi görög feljegyzés beszél róluk, bizonyos acingan nevű népséget említ. Az európai népmesekincsben ők kovácsolták a szegeket Krisztus megfeszítéséhez. A legenda szerint Heródes gyermekgyilkosságával kapcsolatos vándorútjuk. Hitték őket núbiaiaknak, egyiptomiaknak, babiloniak leszármazottainak, zsidóknak. Voltaire Ízisz papjait nevezte meg őseikül. Mann, német tudós szerint a tatár hadakat követték. Tanulmányok említik azt a cigányt, aki Moszkvától Mexikóig vándorolt. Jean Didier, francia kutató egy „jellegzetes" cigánylakodalomról tudósít: bor, „goulache, paprikache, retechki" az asztalokon, s tüzes táncuk a „czardach". „A talány népe" – így ír róluk Petriceico Hajdeu.
Mesék, legendák fűződnek érkezésükhöz, vándorlásukhoz. Később elkomorodik a történet. A kínzás, az üldöztetés, a módszeres irtás már nem kedvez a szelíd képzeletnek. Franciaországban vérdíjat tűznek ki minden cigány fejére. Lengyelországban száműzik azt, aki cigányt a házába fogad. I. Frigyes porosz király rendelete 1725-ből: minden cigány, legyen az férfi vagy nő, aki már tizennyolc éves és a porosz állam területén találtatik, kegyelem nélkül felakasztandó. Németország, 1772: a cigány férfiakat le kell lőni, a nőket megvesszőzni és homlokukon tüzes vassal megbélyegezni. Angliában körülbelül tizennyolcezer cigányt akasztanak fel, rájuk még a templomi menedékjog sem érvényes. Nem csoda, hogy Tetzner 1835-ben siet leközölni róluk írt művét, mely szerint húsz év múlva már nem lesz cigány a földön.
A huszadik század sem volt kegyesebb hozzájuk. A Horthy-csendőrség a lajstromozható cigányok kartonjára, kivétel és előzetes vizsgálat nélkül rávezette: „született bűnöző, gyanús!" Ma sem tudni, mennyien kerültek jeltelen tömegsírba, a nácik haláltáboraiba, hányukkal végzett a megsemmisítő osztagok sortüze. A francia Serge nyolcszázezret sirat, a szerény statisztikák harmincezret említenek.

Hazánkban csaknem háromszázötvenezer cigány él. Sorsuk, életük döntő fordulat – a felemelkedés – előtt áll. Még őrzik az évszázados elmaradottság és félelem nyomait. Sokszor találkoznak ősi előítéletekkel, kiközösítő bizalmatlansággal. A kitörés legfőbb feltétele azonban adva van: a társadalom, amelyben élnek.
Persze, társadalmunk tisztában van azzal, hogy a magyarországi cigányok eltérő helyzetből törekednek a felemelkedésre: egyharmaduk már beilleszkedett, további egyharmaduk már elindult a beilleszkedés útján, s csak a fennmaradó negyven százalék éli hagyományos, vándorló életét.
Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának 1961. június 20-i határozata – mely ezeket az adatokat is tartalmazza – megjelöli a konkrét teendőket is, hogy a cigánylakosság között a felszabadulás óta megindult fejlődés a lehetőségekhez képest minél gyorsabb és zökkenőmentesebb legyen.
Ez a könyv a cigányok mai helyzetének bemutatásával egyszerre szeretné felmérni a megtett utat és a jövendő lehetőségeit.

Kalauz

„Mi, Zsigmond, Magyarország királya... László, a cigányok vajdája és azok, akik hozzá tartoznak, alázatosan kérték megkülönböztetett jóakaratunk nyilvánítását. Kérelmüket nem utasítottuk vissza, amit jelen levelünk is tanúsít. Tehát, ha nevezett László vajda és népe birodalmunk bármely városában, falujában szállást kér, elrendeljük, hogy bizonyítsátok nekik hozzánk való hűségeteket. Védelmezzétek őket, hogy László vajda és cigány alattvalói sérelem nélkül tartózkodhassanak falaitok között."

(Királyi szabadságlevél 1423-ból)

„1763. november 6-án meglátogatott Szatmár-Némethi Pap István nagykárolyi nyomdász. És miközben beszélgettünk, közölte velem: van Komárom megyében, Almás faluban egy református lelkipásztor, Vályi István, ki azt beszélte neki, hogy mikor Leydenben akadémiai tanulmányait folytatta, barátságot tartott fönn három malábriai fiatalemberrel... A velük való barátságból azt a hasznot merítette Vályi István, hogy lejegyezte nyelvüknek ezernél több szavát, jelentésükkel együtt, észrevéve, hogy közülük több azonos a mi cigányaink szavaival. Maguk a malábriaiak azt állították, hogy van Malábria szigetén egy tartomány vagy országrész – térképen azonban nem található –, amelynek Cigánia a neve. Vályi uram hazatérve, a győri cigányoktól kérdezte a malábriaiaktól lejegyzett szavakat, és ezeknek jelentését a győri cigányok minden nehézség nélkül megmondták neki. Ebből arra lehet következtetni, hogy a cigányok a Cigánia nevű malábriai tartományból származnak."

(Dobai Székely Sámuel levele 1776-ból)

„1784: Kemenye, Báth és Czáb községek környékéről huszonöt év alatt huszonnyolc ember tűnt el. A cigányokat gyilkosságok sorozatával gyanúsítják, kínpadon vallatják őket, mígnem egyikük fájdalmában fölkiált: »hát megettük őket!« Egyszerre végeztek ki közülük negyvenegyet kerékbetöréssel, felnégyeléssel. A tömeges irtásnak József császár kiküldött megbízottja vetett véget, aki egyben azt is megállapította,

hogy az eltűntnek hitt egyének közül egy sem hiányzott. Péchy főispánt büntetésül elbocsájtották hivatalából."

(Dombai Vilmos: *Cigányságunk helyzete.* 1931)

„Az tsudálodásra méltó ebben a Vármegyében, hogy vala a tzigányok majd az egész Magyarországban kitsiny koroktól mintegy természetesen beléjök rögzött muzsikájukkal mulattatják a közösséget, hellyel-hellyel még nemesebbeket is, itten talán tsak egy muzsikus tzigány nem találtatik; kevesen a fegyverkováts mesterséggel, néha lopással, az asszonyok pedig meszelők tsinálásával s varázslással támogatják gyámoltalan életeket."

(Janiss János Trentsin vármegyéről, 1823)

„A Bukarestben elhalt Niha Miklós fiainál és örököseinél kétszáz czigánycsalád eladó; a férfiak leginkább lakatosok, aranyművesek, cipészek, zenészek és földművesek. Öt családnál kevesebbet nem adnak el, ezért minden személynek egy arannyal olcsóbb az ára, mint a piaci árfolyam szerint kapni lehet, és a vételár lefizetése tekintetében az örökösök minden lehető kedvezménybe beleegyeznek."

(Hirdetés egy zágrábi újságban, 1845)

„Ismeritek-e az embert, édes atyámfiai, kinek bőre fekete, foga fehér, haja göndör, szeme csillogó, arcza nemes, esze éles, szíve érzékeny, keze enyves, lába vándoros, teste meztelen, egész maga mindenre használható, és semmire sem használtatik? Hogyne ismernétek őt, ez ország nemzetiségei közt a rég létezőt, de még fel nem fedezettet, a magyarnak búban és örömben egyaránt hű követőjét, a czigányt?"

(Vas Gereben: *Népszerű Naptár.* 1851)

„Mikor a czigányok letelepítéséről volt szó, egy czigány a földesúr szérűjére vetődött. Az asztagok felett csókák röpködtek.

– Milyen szép galambok! – mondja a czigány.

– Te, ezek csókák! – szól a földesúr.

– Majd megfehérednek... – feleli a czigány.

– De már az lehetetlen! – hitetlenkedik a földesúr.

– Amint a csókából sem lesz galamb, úgy a czigányból sem magyar – vágja rá a czigány."

(Hegedűs Lajos: *Eredeti tréfák a czigány életből.* 1864)

Az 1893-as cigányösszeírás fontosabb adatai: 274 940 cigányból huzamosabb ideje egy helyen él 243 432, kimutatható keresettel bír 20 406, tízezren vándorolnak ezer karavánban, 1122 sátorral, 1544 lóval.

Egy 1902-ben készült belügyminisztériumi szaktanulmány a vajdák internálását és a vajdarendszer megszüntetését sürgeti. Javasolja, hogy állítsanak föl állami munkatelepeket. Egy telep nyolcszázezer koronába kerülne, és nyolc ilyen telep befogadná a magyarországi cigányokat.

„Kiirtani! Igenis ez az egyetlen mód. Hiszen miből áll tulajdonképpen a civilizáció? A civilizációra nem hajló és nem alkalmas emberfejek kiirtásából!... Kétféle cigány van Magyarországon. A magyar cigány, amelyből a geniális cigányzenészek kerülnek ki. Ezt a fajt pártfogolni, nevelni kell! A másik fajt, a vándor oláh cigányt pedig egyszerűen ki kell irtani!"

(Porzsolt Kálmán cikke a *Pesti Hírlap* 1907. augusztus 6-i számából)

„A cigányügy politikai igazgatásának kritikai felfogását még eddig senki sem kísérelte meg. Az eddigi összes intézkedéseken vörös fonálként húzódik végig az ötletszerűség, és történetírói biztonsággal ki lehet mutatni, hogy egyik kormány a másik kísérletéről mit sem tudott. Minden kormányférfi elölről kezdte a dolgot, kudarcot kudarcra halmozott, és végre kialakult a gyámoltalan vélemény, hogy ez a kérdés megoldhatatlan, a cigány fajt nem lehet letelepíteni."

(Déry Gyula: *A cigányok Európában.* 1908)

„A cigánykérdés alapja ott van, ahol a kivándorlásé. A magyar föld ma nem tud annyi embernek munkát adni, mint amennyit produkál. Ezen kell legelőször változtatni, s akkor megoldódik önmagától a cigánykérdés is. Igaz, hogy ma a cigányvadító közigazgatás is kompli-

kálja a kérdést. Egy Szabolcs megyei csendőr őrmester e sorok írójának így magyarázta egy meghitt pillanatban a magyar cigánytelepítő metódust: »Minden csendőrőrsnek megvan a maga körzete. Ha azon belül cigánykaravánra találunk, azt elverjük, és a szomszéd körzet határáig kísérjük. Ott a másik csendőrőrs akad reá, ez ismét elveri, és a szomszéd község határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig.« Ott, ahol a cigányok munkaerejére gazdasági szükség van, a közigazgatási kérdés önmagától megoldódik. A szerepek megváltoznak. A közigazgatás fizikai brutalitását gazdasági kizsákmányolás váltja fel."

(Bergstein Béla: *A cigánykérdés megoldása. Huszadik Század,* 1910)

„Kétfajta cigányt kell megkülönböztetnünk: 1. a vándor-, 2. a letelepedett cigányt. Az ősi cigány jellemvonásokat a vándorokban találjuk meg. Büszkeség, az indus fajra emlékeztető melancholia, az idegennel szemben való nagy zárkózottság, a kóbor élet iránti vonzalom, a természetért való rajongás már csak náluk található meg. Lenézik elkorcsosult, elaljasodott testvéreiket, a letelepedett cigányokat, és csak rabszolgasorsra jutott páriákat látnak bennük. Alázatosság, koldus természet, önmagának és fajtájának lealacsonyítása, a sorsba való beletörődés, az egyéniség, a jellem teljes hiánya jellemzi a letelepedett cigányokat. Játékszere, szolgája az úrnak, bohóca a népnek – ez a telepes cigány."

(Fleischmann Gyula: *A cigány a magyar irodalomban.* 1912)

„– Mi végre teremtette Isten a cigányt? – kérdi az egyik paraszt.
A másik felel:
– A faluvégre!"

(A nevető Magyarország)

„A cigánygyermekeket menhelyekbe, a felnőtteket munkatáborokba kellene vinni. A rovott múltú, aljas ösztönökkel rendelkező és átörökölhető betegségekben szenvedő kóbor cigányokat magtalanítani kellene."

(Endre László, 1934)

„A tengelyhatalmak győzelme esetén – a nagy európai újjárendezés kapcsán – valószínűleg alkalom lenne rá, hogy fölös számú cigányainkat Oroszország távolabbi területére telepítsük..."

(Dr. Borsy Lajos cikke. *Népegészségügy,* 1942. 18. sz.)

„1944 júniusának első napjaiban Birkenauba érkeztem. A rampánál való szelektálás alapján, amit maga Mengele főorvos irányított, a munkabíró férfiakkal a »C« lágerbe kerültem (...) Európának úgyszólván minden elérhető országából a németek ide koncentrálták azokat a cigányokat, egész családjukkal együtt, akiknek nem volt helyhez kötött elfoglaltságuk (...) Egy napon kisebb SS-bizottság szállt ki a cigány lágerbe, és meglepődve értesültünk róla, arra szólították fel a férfiakat, hogy jelentkezzenek az SS-hez katonai szolgálatra. Hozzátartozóikat hazaszállítják, és teljes német egyenjogúságot nyernek. Talán hatvanan jelentkeztek (...) Egy hét múlva újabb bizottság szállt ki a cigány lágerbe. Ezúttal a Wehrmacht számára toboroztak ugyanazon feltételekkel, és értesüléseink szerint hasonló eredménnyel. A cigány láger öntudata hatalmasan megnőtt."

(A. B. 9620. sz. fogoly írása a *Magyar Nemzet* 1963. június 6-i számából)

„Százhúszezer kóbor cigány új életet kezd. A cigánykérdés rendezésére értekezletet tartottak a belügy-, kultusz- és a népjóléti minisztérium kiküldöttei, valamint a Kelet-európai Intézet és az Országos Közegészségügyi Intézet képviselői. A felmerülő problémák megvitatása után elhatározták, hogy először megállapítják a Magyarországon és nem rendezett körülmények között élő cigányok számát, amelyet hozzávetőleges számítás szerint mintegy százhúszezerre becsülnek. A népjóléti minisztérium kiküldöttei kiszálltak az egyes településekre és megállapították, hogy ahol a demokrácia földet és életlehetőséget adott a cigányoknak, ott elindultak a civilizáció útján, és néhány év alatt meglepő eredményeket mutattak fel."

(*Szabadság,* 1948. február 12.)

„Az Alsó-dunántúli Földművelési Tanács arra kérte a belügyminisztériumot, hogy az egyre szaporodó mezei lopások miatt internálja a baranyai cigányokat. A pécsi rendőrség azt szeretné, ha a belügyminisztérium minden cigánynegyedbe bejelentési kötelezettséget írna elő, mert a legtöbb kálóról nincs egyetlen írásos adat sem, és harmincezer közül huszonötezernek soha életében semmiféle írása sem volt... S ahogy így visszagondolunk rájuk, eszünkbe jut a történelem: II. József összeíratta őket, Mária Terézia megkísérelte a letelepítést, Habsburg József Alcsúton cigányiskolát nyitott. Semmi sem sikerült. Az emberek nem szeretik, ha »lehajolnak« hozzájuk. Legbölcsebben a szovjet-oroszok csinálták. Ők ezzel a meggyőződéssel oldották meg a cigánykérdést: az emberek egyenlőek, és csak a megélhetési és társadalmi különbségek tették másokká őket. Meg kell szüntetni ezeket a különbségeket, s ismét egyenlőkké válnak. Ami annyit is jelent, hogy nem »lehajolni«, hanem emberekké nevelni a cigányokat..."

(A *Hírlap* kiküldött munkatársától, 1948. június 15.)

Az 1949-es népszámláláskor mindössze harminchétezren merték magukat cigánynak vallani.

„Kolompár János gyulai lakos Kővárira magyarosított, hogy az első osztályba beíratott kislánya ne szenvedjen cigány volta miatt hátrányt."

(Erdős Kamill gyűjtése)

„Szóba kerül az is, amit a cigányok sérelmeznek: a rendőrök a legotrombább módon beszélnek velük és gyerekeikkel is. Az őrmester elismeri: »Igaz, ez így van. De mit tegyünk? Négy-öt évvel ezelőtt még gumibottal vertük ki a cigányokat a község főteréről. Ma már ez az embertelen módszer tilos. De mi van helyette, mivel tudjuk a rendet fenntartani? Egyetlen eszközünk a káromkodás, a gorombaság... Mi nem törődhetünk más szervek helyett a cigányok nevelésével...«"

(Gallé Tibor: *Cigánysor. Szabad Nép,* 1956. október 9.)

„Van Baranya megyében olyan falu, ahol egyetlen férfi sincs otthon, mert a büntetését tölti. Van persze olyan is, ahol egyetlen büntetett előéletű sincs."

(Pogány György–Bán Géza: *A magyarországi cigányság helyzetéről.* 1957)

„A felmérés kitér a cigánylakosság által elkövetett bűncselekményekre is. Jellemző, hogy zömüket a személyi tulajdon, valamint a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett mezei lopások teszik ki, amelyek összegszerűségükben nem jelentősek. A testi épség, valamint a szemérem ellen elkövetett bűncselekmények jellemzője, hogy elsősorban cigányok ellen irányulnak, és bosszú, féltékenység motiválja őket."

(K. E.: *Utak a putrikból. Magyar Nemzet,* 1974. március 29.)

„Ötszáz évig űzték, kergették és gyilkolták a cigányokat, és mi lett az eredménye? Kineveltek egy rendkívül élelmes és agyafúrt emberfajtát, amit az életösztön az üldözések közepette évszázadok óta csak arra tanít: hogyan tarthatom fenn a családom és önmagam életét egyik napról a másikra, sőt egyik percről a másikra, ilyen körülmények között? És ebben van a cigányság tragédiája (...) A fehér embereknek (a cigányok így nevezik a nem cigány származásút) igen nagy részük van abban, hogy a cigányok olyanok lettek, amilyenek."

(Erdős Kamill: *A Békés megyei cigányok.* 1959)

„Hamisan csengő, érzelgős történetek, hátborzongató bűnügyek s ríva vigadások megalázó muzsikus epizódjai – a felszabadulás előtt a cigánykérdésnek csupán ezt a torz tükrét tárták a közvélemény elé. A probléma megoldásául magát az embertelenséget választották, akár az álszent jótékonykodás, akár a kiközösítés, akár a népirtás eszméjének és gyakorlatának formájában. A faji megkülönböztetés gyilkos terhét új társadalmi rendünk levetette, de az előítéletek mételyének, a cigányság anyagi és kulturális elmaradottságának nyomasztó terhe még ma is nyomja vállunkat."

(Fekete Gábor: *Egy adósság törlesztése. Magyar Nemzet,* 1962. február 15.)

„Jogszabályaink ugyan nem tartalmaznak olyan rendelkezést, amely a cigánylakosság hátrányos megkülönböztetésére alapot adhatna, mégis – különösen falun – még mindig előítéletek falába ütköznek, s helyenként sok önkényeskedésnek vannak kitéve. A közhiedelem például azt tartja, hogy a cigányok többsége bűnöző, holott a bűnügyi statisztika tanúsága szerint csak alig valamivel nagyobb közöttük a bűnözők aránya, mint a nem cigány állampolgárok között. Az emberek nagy része ma még szinte babonás idegenkedést érez a cigányokkal szemben. Sok szülő tiltakozik, ha gyermeke mellé cigánygyermeket ültetnek az iskolában... A Politikai Bizottság ...az alábbi határozatot hozta: 1. A Politikai Bizottság megállapítja, hogy a cigánylakosság elkülönülésének megszüntetése és beilleszkedése társadalmunkba – már csak e réteg nagy száma és súlyos elmaradottsága miatt is – fontos társadalmi ügy. E folyamat meggyorsításához megvannak a feltételek, azonban ez a feladat ma még a párt-, az állami és az érdekelt társadalmi szervezetek munkájában nem kapja meg a szükséges figyelmet. A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátosságai ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését. Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten állandó lakóhelyeken településenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak, és emelkedjék kulturális színvonaluk. Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek megnehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedését."

(Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. 1961. június 20.)

„Bontják a pérókat Tatabányán. A tatabányai Városi Tanács végrehajtó bizottsága elhatározta, hogy néhány éven belül megszünteti a cigányok lakótelepeit, a pérókat. A második ötéves tervben a községfejlesztési alapból évenként 200–300 ezer forintot költenek a cigánycsaládok új lakásainak építésére. Ezenkívül a szénbányászati tröszt is ad lakásokat a most még cigánytelepen lakó dolgozóinak. A községfejlesztési alapból hétfőn készült el az első négy lakás a város egyik központi kerületében."

(Magyar Távirati Iroda. 1962. október 22.)

A 2014/1964. kormányhatározat elrendelte a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felmérését, és 1965-től kezdődő felszámolását. A kormány 1967-ben egészítette ki határozatát, megállapítva hogy a telepek felszámolása hosszabb időt igényel. Előírta a fekvésüknél fogva kiemelten kezelendő telepek mielőbbi felszámolását. Ide tartoznak a fő közlekedési útvonalakról jól látható helyen, vagy a vasút mellett elhelyezkedő telepek. Az 1969-es módosítás a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolására további kedvezményeket biztosít. A rendeletek szerint jelenleg az építési kölcsön elnyeréséhez egyéves folyamatos munkaviszony szükséges. A kölcsön az építési költség kilencven százaléka, de legfeljebb százhúszezer forint lehet. Ezt az építtető kamatmentesen kapja, visszafizetése pedig harmincöt év alatt történik, egyenlő részletekben.

„Hajdúhadházon 1945 óta két állami lakás épült, s közben meg kéne oldani 800 putriban élő cigányember lakásproblémáját. 1968-ban a járási tanács 4,5 millió forint felújítási keretet osztott szét a községek között. Hajdúhadház egy fillért sem kapott... Azt ígérték, jövőre mi következünk.

– Van egy másik út – jegyzem meg –, az OTP-hitelakció. Az állam jelentős kedvezményt nyújt a cigánycsaládoknak.

– Ez így van. Így építettünk föl Telekföldön tizenöt, máshol pedig három családi házat. Ingyen telket adtunk, a tervezést, az építőanyag előteremtését, a műszaki irányítást is a tanács vállalta magára. A havi

törlesztés százötven forint. Valóban kedvező ez a kormányhatározat azoknak a családoknak, ahol a családfő folyamatos munkát tud igazolni. De az ilyen még mindig kevés nálunk (...) Tavaly jön hozzám Z. elvtárs, az Új Barázda Termelőszövetkezet elnöke. Azt mondja: te komám, adjátok nekünk a vágóhidat, jól tudnánk hasznosítani. Azt válaszoltam neki, hogy lehet róla szó, komám, ha valamelyik részlegben alkalmaztok vagy húsz cigányt. »Akkor nem kell! Megbolondultam én?« Ezt válaszolta."

(Havas Ervin: *A hadházi cigánysoron. Népszabadság,* 1968. szeptember 22.)

„Nagy erőfeszítéseket igényel, hogy a cigánybrigádokat megszervezzük, munkába állítsuk, és főleg számtalan fegyelemsértésüket megszüntessük (...) Túró Zoltánt szinte naponta kellett behívatnom, eligazítanom, pedig ők a legjobbak. Előítéletekkel, rossz szokásokkal kellett megbirkóznunk. De megérte. Ma már ott tartunk, hogy ha szükséges, a Túró-brigád szombaton, vasárnap is itt marad, dolgozik. Előfordult az is, hogy egy nagyon sürgős munkához este kilenckor keltettük fel őket. Egy új ház beköltözéséhez az előtér simítását kellett végrehajtani, szó nélkül felkeltek, és reggelre megcsinálták a munkát."

(H. Barta Lajos: *Cigánybrigád. Magyar Nemzet,* 1964. november 22.)

– „Igaz, hogy a dorozsmai kocsmában piros csíkkal megjelölt poharakból ihattak csak a cigányok?

– Igaz. De később felülről betiltották. Faji megkülönböztetésnek minősült a csík. Azóta a csapos ügyel arra, hogy melyik pohárból ivott a cigány. Az én apám kubikos volt. Nem kényeztettek el, de én sem innék utánuk. Maga talán inna?"

(Kristóf Attila: *Cigányok. Magyar Nemzet,* 1963. szeptember 15.)

„A cigányok a társadalomba való beilleszkedés küszöbén állnak. Ebből erednek általában a cigányokkal végzett munka feladatai. Az idevágó tevékenységnek két fő területe van. A cigányok támogatásán, nevelésén át, reális jogi, anyagi és kulturális lehetőséget kell nekik nyújtani, hogy kultúrájukat az egyenjogúság alapján válasszák meg, miközben fel-

használják saját korábbi kultúrájuk és a mi kultúránk javait (...) Másodsorban meg kell változtatni a nem cigányok felfogását, a cigányokkal szembeni előítéleteket. A cigányokat egyenrangúnak és egyenjogúnak kell tekinteni. Ilyen értelemben az egyes államoknak a nevelésen, munka- és lakáslehetőségeken, a szociális biztonságon és minden diszkrimináció büntetésén keresztül törvényben rögzítve biztosítani kell a cigányoknak a társadalomba való beépülését. Ez a közvélemény megdolgozásával is jár."

(Részlet az 1968-as helsinki nemzetközi cigánykonferencia javaslataiból)

„Az eddigi cigánykutatók – kevés kivételtől eltekintve – csupán a romantikát és egzotikumot keresték a cigányok életében, és közben elfelejtették észrevenni – az embert. Az utókorra hagytak egy csomó fantasztikus »varázslás-gyűjteményt«, és ebben ki is merült a munkásságuk. De egészen a legutóbbi időkig soha nem közeledtek mint ember az emberhez a cigányokhoz, soha emberi szóval még nem fordult senki a cigányok felé – mint egyenrangú az egyenrangúhoz –, s ha valaki ebben kételkedne, kérdezze meg a cigányoktól, vagy akár – saját magát."

(Erdős Kamill: *Cigánykutatók*. 1960)

„A cigány világképére a szellemi autarkia a jellemző. Mindenre, ami körülötte történt és történik, önmagának kell feleletet adnia. Ez az oka annak, hogy a racionális gondolkodástól nem befolyásolt, elkülönült világképe, hiedelemköre alakult ki."

„Az európai cigányság egyhetede hazánkban él. A közép- és főiskolások között ezer embert érintő vizsgálatot végeztek: ki a felelős a cigányság hátrányos helyzetéért? A megkérdezettek hetvenhárom százaléka okolta ezért magukat a cigányokat, s csak huszonhét százalékuk vetette fel a társadalom felelősségét. Kicsit úgy kezeljük őket, mint a hülye gyerekeket, akik fokozott gondoskodást igényelnek. Ezért aztán, aki kitört a cigánysorsból, inkább letagadja a származását."

„Beszéltem olyan megyei tanácsi előadóval, aki a cigányok ügyeivel foglalkozik és akinek fogalma sem volt a cigányokról. Azt mondta, hogy egyiptomiak, s a fáraó nemzetségéből származnak."

„Érdekes. Mióta vitatkozunk itt, ezen a konferencián a cigányok helyzetéről, egyenjogúságuk problémáiról, az előítéletekről... S a teremben egyetlen cigányt sem látok!"

(Fölszólalások a TIT 1969-es, cigánykutatással foglalkozó ankétján)

„A társadalmi távolság mérését szolgáló skála mind a hat interperszonális szerepére adott válaszokat összegezve megkapjuk a kedveltségi rangsort. Tudjuk, közhely beszédes számokat emlegetni, ez alkalommal mégsem térhetünk ki ez elől. A cigányok mindhárom vizsgálatban, csakúgy, mint a kontrollcsoport két vizsgálatában a legutolsó, azaz a legtávolabbi helyet foglalják el (...) Általában a cigányok megítélésében valamennyi csoport hasonlóan vélekedik róluk, amikor a szegény, boldogtalan, lusta, hazudós, becstelen, békés tulajdonságokkal jellemzik őket (...)"

„Vándorló nép a cigány. Tolvaj, veszekedős." (ötödikes fiú)

„A cigányok önzők, ki kéne telepíteni az országból a cigányokat." (ötödikes fiú)

„A cigányok rendesek, jók, illedelmesek, zenetudók, emberszeretők, szépek. Nagyon jó zenészek, nagyon szeretik a szép zenét és finoman bánnak az emberrel." (hatodikos lány)

„A cigányok általában sötétebb bőrűek, mint a fehérek. Bár nálunk nincs megkülönböztetés, de mint Amerikában a négereket, itt sem szeretik őket. Ugyanolyan értékű emberek, mint a többiek." (nyolcadikos)

„A cigányok putriban élnek, piszkosak, lusták és lopnak. Nem szeretem őket, mert kitolnak más emberekkel, utcán rendetlenek és verekednek. Nem tanulják meg a leckét és sokat hiányoznak az iskolából." (hetedikes fiú)

„Csak jót mondhatok róluk – én is az vagyok." (nyolcadikos lány)

„A cigányokat általában úgy ismerjük, mint rendetlen embereket. Én azonban azt tartom, hogy a sok üldöztetés miatt elszoktak a rendtől. Ezt pedig megszoknák ők is." (nyolcadikos lány)

„Tolvajok, rosszak, büdösek." (nyolcadikos fiú)
A pozitív és negatív ítéletekre példák a fenti idézetek.

(Halász László–Sipos Kornél: *Művészeti kommunikáció hatása a faji előítéletre.* Egy cigánykérdésről szóló ifjúsági színmű vizsgálata 10–14 éves tanulók körében. Akadémiai Kiadó 1969)

– „Az edzésekre le-lejárt néhány cigánygyerek, de persze nem kerültek be az első csapatba. Egyszer csak előállnak nekem, hogy hadd csináljanak ők külön csapatot. Sok ügyes kölyök van köztük, mondom magamban, miért ne?

Amikor híre ment a tervnek, bizony szinte egyöntetűen zúdultak fel a helyi hivatalos és nem hivatalos emberek, társadalmi tisztséget viselők és az esti összejövetelek választatlan szónokai. A kérdés nem minden ok és él nélkül hangzott el napjában sokszor: kell-e Rimócnak cigánycsapat? (...) A csapat a második mérkőzését idegenben – egyik közeli községben – játszotta. A szemtanúk szerint az ellenfél és a közönség nem méltányolta, hogy ezek a fiatalok valami egészen újat próbálnak. A sértegetések özöne zúdult a cigánycsapatra, amely a pályán izzásig hevítette az indulatokat. A bíró a helyi játékosokból hármat kiállított, ezért csak rendőri kísérettel vonulhatott el békességben. Egy rimóci labdarúgó törött lábbal tért haza, mások komoly zúzódásokat szenvedtek (...) Pillanatnyilag nem tudni, mi lesz a rimóci cigányok tizenegyének sorsa. Még azt sem, hogy mi lenne jobb: ha visszalépnének, vagy ha kitartanának?!"

(K. A. Gy.: *Elkülönítve beilleszkedni? Magyar Hírlap,* 1970. október 4.)

„A tanácstalanságban sehonnan nem vártak választ, s legkevésbé onnan nem, ahonnan jött: a község vezetőitől. Talán mert megszokták, hogy a gát régen eltakarja, elválasztja őket a falutól, talán mert a kapuk ritkán és nehezen nyíltak meg előttük, hacsak nem muzsikálni, csipcsup munkát elvégezni kopogtattak. De ekkor, a nagy bajban kiderült: számon tartják őket, ők a »nagykörűi cigányok«. S ha a megfogalmazás még magában hordta is a megkülönböztetést, a döntést ez érdemben nem befolyásolta. Vagy ha igen – javára szolgált.

Valami egészen rendkívüli, ihletett pillanat volt ez a tanácskozás, ez a határozat. Nem kevesebbet, mint azt mondták ki a községbeliek, hogy a cigánycsaládok költözzenek be a faluba. Nem az alvégre, a felvégre, nem külön cigánytelepre, nem álcázott rezervátumba, hanem a faluba. Kapjanak házhelyeket, kapjanak pénzt, segítséget, tervrajzot az építkezéshez, s nem utolsósorban – kapjanak bizalmat, türelmet a szomszédoktól."

(Kovács A. György: *Nemcsak a putrik fala dőlt le. Magyar Hírlap,* 1973. november 18.)

„A valóságban a magyarországi cigányság döntő többségét nem a cigány anyanyelvű, hanem a magyar anyanyelvű cigányok teszik ki. De nincsenek olyan nyelvi, kulturális és etnikai vonások sem, amelyek a cigány anyanyelvű cigányságot nyilvánvaló nemzeti jelleggel ruháznák fel, valamint a nem cigány környezettől élesen elhatárolnák és egységbe forrasztanák. A magyarországi cigányság egymástól elkülönülő életforma-csoportokra bomlik (...) A cigányok integráltsága szempontjából az egyik leglényegesebb mutató a telepen, illetőleg a nem telepen élő cigányok számának aránya. Országos viszonylatban a cigánylakások kétharmada fekszik telepen és egyharmada nem telepen (ennek megfelelően a cigány népesség kétharmada telepen, egyharmada nem telepen él (...) E helyen érdemes foglalkoznunk azokkal a romantikus elképzelésekkel, amelyek az ország elcigányosodásának vágyálmát, vagy rémképét vetítik elénk. Az adatok kétségkívül megmutatják, hogy a cigányok szaporasága több mint kétszer nagyobb a magyarokénál, és hogy a cigányság aránya az ország lakosságán belül növekvőben van, de távol áll attól, hogy elcigányosodásról beszélni lehessen (...) Ha a cigánycsaládokat nem az összes magyar családokkal, hanem csak azokkal vetjük egybe, amelyeknél az egy főre jutó jövedelem az 1968. évi jövedelmi felvétel idején hatszáz forint alatt volt, és a háztartásfő aktív kereső, kitűnik, hogy az öt- és több tagú családok aránya csaknem akkora, mint a cigányoknál. Az a tény, hogy az öt- és több tagú családok aránya az alacsony jövedelmű magyar lakosság és a cigány lakosság körében közel áll egymáshoz, arra a későbbiekben újra és újra alátámasztható következtetésre jogosít bennünket, hogy Magyarorszá-

gon a nem cigány alacsony jövedelmű és a cigány lakosság életformájában közel áll egymáshoz."

(Kemény István: *A magyarországi cigánylakosság. Valóság,* 1974. 1. sz.)

„A cigánycsaládok árnyékszékei közegészségügyi szempontból jelenleg is kifogás tárgyát képezik. A László-telepi cigánycsaládok közül két család árnyékszékkel jelenleg sem rendelkezik, négy család árnyékszéke a közegészségügyi és műszaki követelményeknek nem felel meg."

(Szentendre Városi Tanácsának jelentése
a cigánylakosság életkörülményeinek javítása érdekében
teendő intézkedésekről, 1974)

„A cigánytelepeket 1980-ig szeretnénk felszámolni, ennek feltételeit alaposan ki kell munkálni. Az építésügyi, közlekedési és vízügyi osztály a felszámolás kedvezőbb lehetőségeit keresi. A munkaügyi osztály feladata, hogy tervet készítsen a fokozottabb munkavállalásra. Az üzemekben kialakítjuk a gondozói hálózatot is, amelynek az lesz a rendeltetése, hogy elősegítse a cigányok beilleszkedését az üzemek kollektívájába. Pályaválasztási Tanácsadó Intézetünk a cigánygyerekek pályairányítására fordít fokozottabb gondot. Növelni szeretnénk az óvodába, iskolába járó cigánygyerekek számát – az anyagi terhek csökkentése mellett. Javítjuk a kollégiumi elhelyezés lehetőségeit. A művelődési osztály feladata lesz az is, hogy minél több cigányfiatallal kedveltesse meg a pedagógus pályát. Keressük az ismeretterjesztés megfelelő formáit, a családtervezés, a gyermeknevelés, a háztartás és az igényesebb életmód alapvető ismereteit akarjuk a cigánylakosság mind szélesebb körében fokozottabb mértékben ismertté tenni. Bővítjük az egészségügyi – anya- és csecsemővédelmi – hálózatot. Az igazgatási osztály eddig is sokat tett a családjogi helyzet rendezése során, a közeljövőben a gyámhatóságok tevékenységének színvonalát akarjuk emelni."

(Beszélgetés Hantos Mihállyal, a Csongrád megyei Tanács elnökhelyettesével.
Magyar Nemzet, 1974. augusztus 6.)

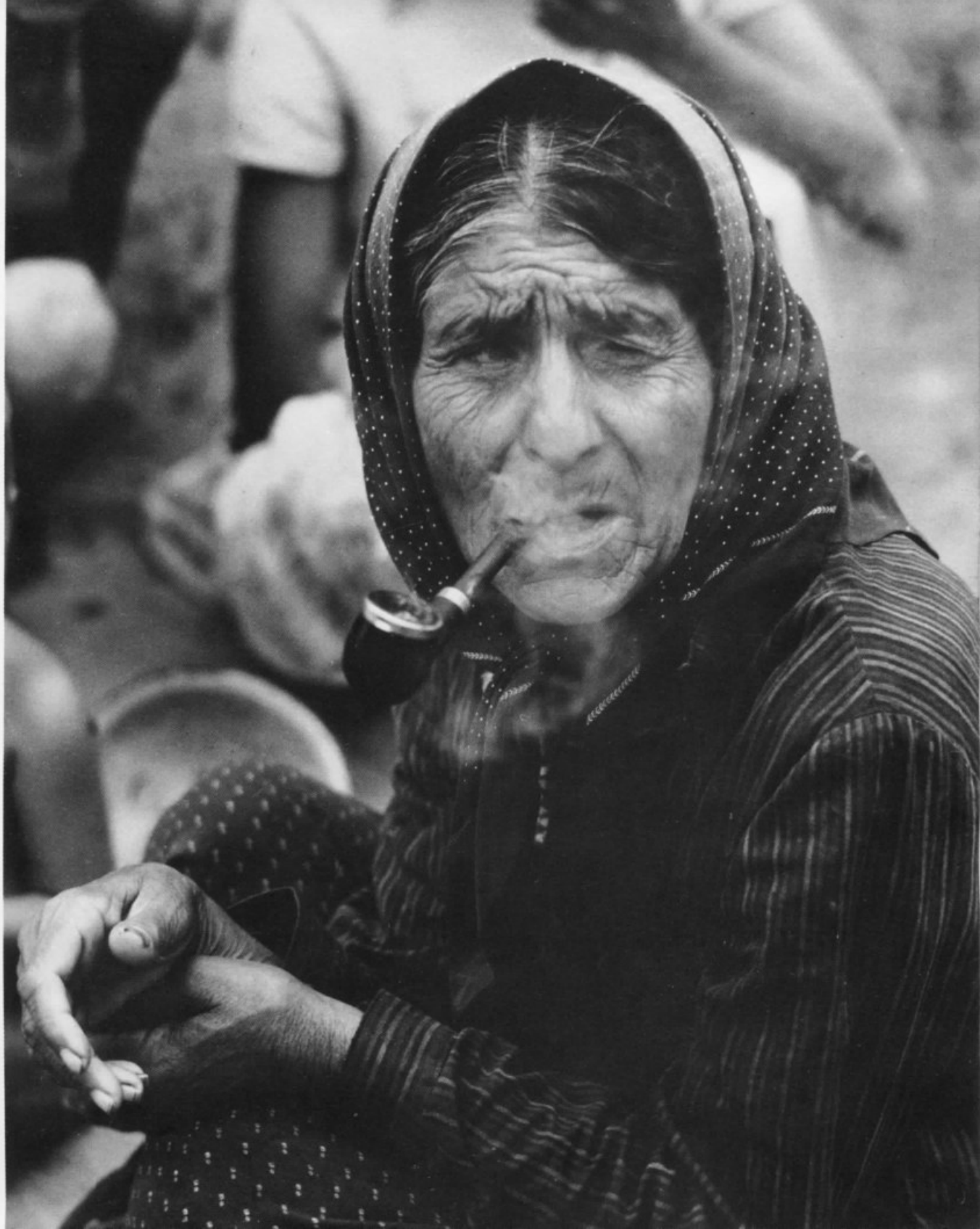

A telep

Kiskunmajsa

A telepnek hátát mutatja a falu.
Csupasz, ablaktalan hátát.
Majdnem vakolatlan hátát, mert a kövek, melyeket a telepiek repítenek errefelé, ezer rést ütnek.

Az utolsó ház és az első putri között gondozatlan senki földje, szemét és gyom. Vékony csíkban homokos út kanyarog a majsai telepre.

Az utolsó ház – Kinizsi utca 1. – kerítésén szögesdrót. Amikor azt kérdezem, minek ez, az öregasszony fogatlan szája sírásra görbül:

– Én ennek a betege vagyok, az idegeim tönkrementek, félek, és nem tudok mit tenni... – motyogja.

A telep szájában áll a ház. Így magyarázza a lánya. A cigányok bedobnak az udvarra követ, üveget, ami a kezük ügyébe kerül, mindent. Az öregasszony marokba szorított zsebkendővel szárítja könnyeit. Másik kezében a bot, azzal mutat körbe, a kör az idelátszó kunyhókat keríti be.

– Ha már meglátom őket, szaladok befelé. Magamra csukom az ajtókat, mert nincs, aki megvédjen. A lányom urát is eltemettük, nincs férfi a háznál... 1926-ban magunk építettük az otthonunkat. Nem tudtuk, hogy ide majd cigányok jönnek, jaj, dehogyis tudtuk! A bíró tette őket ide! Mert neki arra volt a tanyája, a halasi híd felé, ahol ezek éltek!... A doktor úr megmondhatja, mennyit szenvedek!...

A hangja megint elcsuklik, a lánya veszi át a szót:

– Ha egy kölyök behajít valamit, elég, hogy figyelmeztessem vagy a fenekére verjek! Jönnek rám ásóval, kapával! Azóta ilyen gonoszok, mióta sokan vannak. Emlékszem, mikor kicsi voltam, kiálltunk az utcára, néztük, hogyan mérik ki nekik a portákat, most meg már elözönlötték a falut. Kimeszelni sem érdemes, mert a kölykök leverik a vakolatot, az ablakot bekenik sárral. A szüleik nappal alszanak, éjjel meg lopni járnak. Mind azt mondja, nem az én gyerekem vót, de mikor megütöm az ostorral a kölyköt, mindjárt van neki apja-anyja! Az öregeket mind agyonverném, a fiatalokat meg táborba zárnám – dolgozzanak, az anyjuk úristenit! Olyan nagy kan kölkök vannak itten, a kövek meg házmagasságban röpködnek...

– Próbáltak velük szót érteni?
– Ezekkel?!
S még a kapuból is szórja átkait.

*

Rátérünk a keskeny homokcsíkra, mely a telepre visz. Füst és ételszag keveredik, nyílt tűzön leves forr.

– Milyen leves? – kérdem a rongyos, mezítlábas cigányasszonytól, akinek fülében rézkarika, arcán forradás.

– Cigányleves. Kis zsír a vízben, hozzá paprika, tészta, krumpli, paradicsom, rá a habarás...

– És a forradás az arcán?

– Kő ütötte.

Előkerül a cigánybíró, kérdi: mi járatban? Feleletet nem vár, megemeli a kalapját, és sorolni kezdi, ki tetves, s hányan vannak börtönben.

– A Bugac pénzt vett el magyar embertől, kilencszázhatvan forintot, a Csacsi dunnát lopott a rádióstól, a Kornyél három forint hatvanért összevert Mélykúton egy magyar embert, a társa, az István meg csak ott volt, de azt is lecsukták.

– A kövek ügyében jöttünk – mondom.

– Milyen kövek? – kérdi vissza szemhunyorítva.

– Hát amelyik azt az asszonyt találta el, a többi meg a házukat – mutatok a Kinizsi utca felé.

Kolompár István, a cigánybíró, a sokat tudók önbizalmával legyint:

– A két banda teszi: az alvég meg a felvég. Van itt mindig verekedés. A biciklimre ülök, megyek a rendőrségre: azt a bandát vissza, ezt a bandát vissza, de mire vége, az egyiknek az ujját törte el a kő, a másiknak a fejéből jön a vér... Állandóan egymást verik, ha meg egy kő eltéved, az veri a magyarok házát.

Udvar nincs, csak házközök. Kopasz, elárvult fák a finom szemcsés homokban. Rokkant putrik. Keserves kínok között még kitart a vályog, a tetőkön lyukak, az ablakok emberfej nagyságúak. A cigánybíró házába tessékel. Övé a legszebb hajlék, nevezzük hát háznak. A falon fényképek: Kolompár István a rendőrökkel, alatta gyermekeivel, arrébb

egy oklevél 1968-ból: Tiszta udvar, rendes ház. A putri ütött-kopott, a szoba nedves, az ágy vetetlen, az ágynemű piszkosszürke. A napnak csak sávot hagy az ablak, látni a porszemek játékát.

– A telepen kolompárok laknak, de már csak mi, a négy öreg foglalkozunk vassal. A MÉH-telepen három forint húszért vesszük az ócska lemezt, karikára húzzuk, beletesszük az abroncsot meg a fület, feketére festjük, és készen a vödör. Csinálunk üstöt is. Visszük a vásárra, Szankra, Kalocsára, Jászszentlászlóra. A többiek vályogot vetnek meg napszámba járnak, de azért őket is Kolompároknak hívják. Két Rostás van a telepen, a többi mind Kolompár.

A gyerekek körbevesznek, és pénzt kérnek.

*

A majsai tanács 1972-ben még úgy ítélte meg a helyzetet, hogy öt, de legfeljebb tíz év kell ahhoz, hogy megszűnjék a telep. 1968-as statisztikát forgatok, melyben a következő kimutatás olvasható: kétszázhetvenhatan élnek itt, a családok száma negyvennyolc, a lakóházaké negyven, egy házban átlag heten laknak. Ma harmincegy putri fogad a telepen, a közelmúltban öt család költözött be a nagyközségbe, négy ház pedig összedőlt. Viszont: a harmincegy házban ötven család él, egy házra átlagosan 7,4 fő jut. A lakások nagysága tizennyolc négyzetméter (egy lakójának így összesen 2,4 négyzetméternyi „élettere" van), s a harmincegy ház közül mindössze egyhez tartozik árnyékszék. A tanács még 1962 őszén két-két több fülkés vécét építtetett a telepen – azóta egyszerűen eltűntek, azaz eltüzelték őket. Ma is áll még faoszlopokon a három „fal nélküli" ház, amelynek csak teteje van: sárból, kiszikkadt földből.

A telep éli tovább a maga öntörvényű életét, és Csávolszky László, a kiskunmajsai tanács vb-titkára legyint:

– Marispuszta nem tűnik el olyan könnyen a föld színéről, mint azt néhány éve a tanácsiak gondolták...

Összecsukja a dossziét, és bezárja a páncélszekrénybe.

– 1937 augusztusában a halasi hídtól jöttem ide a családommal. Ott annyiból volt rosszabb nekünk, hogy még sárosabb, még vizesebb földre építettünk. A szüleim drótos munkákat végeztek, amíg meg nem haltak. Én Kecskeméten a Bács megyei Építőipari Vállalatnál dolgoztam, míg le nem betegedtem a vesémmel. A házam? Mit tatarozzak azon? Szakadjon rám inkább... – mondja a telepen Kolompár Pál, a régebbi cigánybíró.

A többiek úgy emlegetik: a keménykezű. Kolompár Mátyás fölnevet:

– A mostanit azért tették bíróvá, mert így egy segélyest is elintéztek, kap havonta ötszázat, és csukva a szája. Mi meg úszunk a ganéjban, a koszban. Mikor a Pali volt a cigánybíró, rendben volt itt minden! Az öreg meg hagy mindent a maga útján menni, pedig itt azt nem lehet, mert akkor jobb a pokol! Tarthatna rendet, tanácstag is – de köztünk nincs tekintélye, anélkül meg semmit sem ér...

Az egyik fal nélküli ház lakója: Kolompár László. Bútora: ágy és tűzhely. Családja: hat gyerek. Az anya: tüdőbeteg. A családfő – évekkel ezelőtt – a helybeli Drótfonatgyártó Vállalatnál kapott munkát. Két évig dolgozott ott, jól keresett, sőt a vállalattól kapott bontási anyagokat, téglát, hogy építkezzen. Az építőanyagot eladta, a pénzt megitta. Kolompár László munkaviszonyát később a vállalat megszüntette. Négy vaslemezt lopott.

A Csacsi – Kolompár Mátyás – most is börtönben van. Úgy mondják, „kulcs alatt" tanult meg írni és olvasni. Kétszer is kapott építőanyagot. Emberibb lakása egyszer sem lett. A család feje fölül kártyázta el a házat. Télen a tetőt bontják le, hogy a fa tüzénél melegedhessenek. Mikor aztán a háztetőt feltüzelték, meghúzódnak a szomszédoknál, rokonoknál. Mert a telep jóban-rosszban összetart. S mert a szűk hely is elég a guggolva bóbiskoláshoz.

– Elhagyják magukat az emberek – mondja a cigánybíró. – Isznak, kártyáznak, és sírnak egymás karján. Kalocsán sem tudott mit csinálni velük a város, épített nekik barakkokat, de azt is körös-körül szarták. Elmaradott ez a telep. De elmaradott a többi is.

Közben guggolva kalapálja a lemezt az abroncsra. Vödröt készít.

A tanácsi jelentést a helybeli pedagógussal, Balogh Ödönnel írták. A nyara erre ment. Állandóan a telepen volt, fölmért, kérdezett. A jelentést még a „megye" is megdicsérte, Balogh Ödön pénzjutalmat kapott, a községi tanács jó pontot, a cigányok – semmit.

– Hányszor szóltak le, „mit törődik maga annyit a cigányokkal, minek szól bele a mi munkánkba?" Aztán megkértek, készítsem el a jelentést. Csak úgy vállaltam el, hogy ha mindent megírhatok s ott lehetek a napirendi pont megtárgyalásánál. Belementek. A beszámoló elkészült, de javaslataim felét mégis kihúzták. Annyi azért belekerült, hogy könnyebb őket segélyezni, mint annak utánanézni, kinek is adjuk az állam pénzét, azaz törődni velük.

– És a cigány tanácstag? – kérdem a tanítótól.

– Analfabéta. Amit mondanak neki, megcsinálja... Sarkával fenyegeti az is a munkát.

– De hát csak költöztek már ki a telepről! – hadakozom.

– Hát igen, annyi történt, hogy néhányan kiköltöztek. És ment velük a szomszéd, a rokon is! Senki sem szólt közbe, mindenki hagyta!

Szabadkai út 54.: Kolompár József két gyermekkel kapott házat, ment velük az anyja, az apja, a sógora, aki most börtönben ül, annak a felesége a gyerekével és az öt testvére. Tizennégyen élnek az egyszobás lakásban.

Április 4. út 35.: Kolompár Lászlónak két gyermeke van állami gondozásban, mégis tizennyolcan lakják a házat.

Április 4. út 22.: Kolompár Mihály, nyugdíjas segédmunkás házában tizenegyen élnek.

Minek is tovább sorolni? Ha a telepről csak a rokont, a testvért vitték magukkal az új otthont alapítók, már konzerválták is a múltjukat. S konzerválták a közelükben lakók régi életét is. Ezért aztán van Kiskunmajsának olyan része, ahol magyar nem hajlandó építkezni.

*

1837 és 1846 között hazánkban általános összeírást, népszámlálást tartottak. Palugyai Imre ezen alapuló munkája 1854-ben jelent meg. A harmadik kötetben találjuk a majsai statisztikát: a 6343 magyar mel-

lett Palugyai ötvenkilenc cigányt említ. Alig több mint egy évszázad alatt Kiskunmajsán a magyar lakosság száma kétszeresére, a cigányoké pedig hétszeresére nőtt.

A telepen – az 1974-es felmérés szerint – kétszázhuszonkilenc cigány lakik. A faluban: száztizenöten. Az átlagéletkor alig több mint húsz év – azaz rengeteg a gyerek. Így a kicsinyek száma agyonnyomja a keresőképesek csoportját, melyből még le kell számítani a betegeket, az eltartásra szorulókat, a nem dolgozókat, valamint a börtönben levőket.

Néhányan még emlékeznek itt az állami gazdaságok kezdeményezésére. A hatvanas években szállást biztosítottak a cigány munkavállalóknak. Rövid idő múlva ott volt az egész család. Ingyen szállást és élelmet követeltek. A keresettel a férfiak elégedetlenek voltak, a családtagok nem dolgoztak, csak zavarták a többit a munkában. Ma már a gazdaságok inkább vállalják a napi utaztatást.

A telepen jobbára a férfiak dolgoznak. Legtöbben alkalmi munkások: vályogot vetnek, tapasztanak, napszámba járnak. Néhányan a tajói állami gazdaságban keresik a kenyeret a sok éhes szájnak, mások segédmunkát végeznek az építkezéseknél. Talán még a vályogosok, a tapasztók a legtehetősebbek, viszont nekik nincs rendszeres munkaviszonyuk. A többieknek pedig az alacsony fizetésből nem jön össze a tízezer forint, amellyel kiszabadulhatnának a telepről. Ördögi kör ez. Pedig azért az emberek változnak, szívesen elszakadnának Marispusztától, még a legöregebbek is.

Ördögi kör? A közhely a lehetőségek lehetetlenségét szimbolizálja így. Lehetetlen élni a lehetőségekkel? Hogyan költözött Kolompár Mátyás a Lehel utca 6. szám alá? Ez a ház is OTP-kölcsönnel épült. De tulajdonosa már tovább bővítette. Kamrákkal, melléképületekkel. Kolompár Györgyné férje halála után, 1969-ben jutott ki a telepről. Ugyanakkor kapott házhelyet az Öregszőlő-soron Kolompár Zoltán, aki időközben nevét Pécsire változtatta. A szegedi házgyár gépkezelője, aki ideiglenesen egy húsz négyzetméteres épületet emelt, de nagyobbat akar. Az Esze Tamás utca 11. szám alatt Kolompár József, az Április 4. út 10. szám alatt pedig Kolompár Pál épített házat saját erejéből.

Kolompár Kálmán egyike az első házépítőknek. Kis földjét művelgeti, fő megélhetési forrása: a lúdtömés.

A nagyközség területén húsz házban harminchat családot találok. Közülük néhányan éltek csak a lehetőségekkel. A telepen és a nagyközségben lakó cigányok között nagy az ellentét. A legnagyobb sértés, ha egymást „kaló"-nak, feketének nevezik.

*

Dr. Vekerdi József ciganológussal beszélgetek. Meséli, ő is járt már Marispusztán. „Mikor közöttük vagyok, a putriban, a szennyben, közös pohárból iszunk, elfogadom a letört kenyeret. Gyűjteni csak így lehet. S az ember a telep környezetében mindent természetesnek vesz, szinte kiesik a világból, még a civilizáció zajai is csak távolról jutnak el hozzá. A vonatfütty, vagy az autóduda... Ha a városban látok egy szutykos cigánycsaládot, undorodom tőlük."

Faggatom, mi segítené ki őket saját maguk kulcsra zárt s a külső világ által is sok tekintetben lelakatolt világából?

– Az intézményes jóakarat, az intézkedésekben pedig a szülői szeretettel párosult szülői szigor. Meg kell értenünk – nekik sohasem volt önálló megélhetési forrásuk, későbbi mesterségeiket is csak föl-fölvették, ráadásul azokra ma már alig van szükség, enni sem tudnak belőle... Aki Indiában gyűjtögető volt, az Európában parazita lett. Még ma is a jelennek élnek, elfelejtik a jót, a rosszat, előre nem gondolnak, mert eddig nemigen tudhatták, hogy mit hoz a holnap. Meg kell értenünk ezt, de nem kell belenyugodnunk. Ez a kötetlenség a legnagyobb fogság, amiben csak ember élhet...

– Mit tapasztalt? Milyen a telepek cigánysága?

– A kötetlenség tűnik fel először. Hajnalban fölkelnek, vagy nem, aki dolgozni indul, elmegy, aki nem, az nem, ellötyögik az időt. Az asszonyok már délelőtt elkezdik a főzést, aki odavetődik, eszik valamit. Először a porontyok, utána a férfiak, majd az asszonyok. A másik, amire csak később jön rá az ember: hazudnak. Ösztönösen és folyamatosan. Sokáig egy egész társadalommal szemben kellett meghúzni magukat vályogból épült szegény birodalmukban, s minduntalan össze-

ütközésbe kerültek a külvilággal... Ösztönük lett a gyanakvás, a félelem, a hazudozás az idegenekkel szemben. Egymásnak nem jósolnak, nincs kuruzslás sem, az fenn van tartva a nem cigányoknak... Egytől viszont fanatikusan félnek – a halottól. Már a halál pillanatától virrasztanak. Ott az egész rokonság. Közben üzleti ügyeket tárgyalnak meg, tréfálkoznak, mesélnek, kártyáznak, nem valami magyar halottsiratóhoz hasonlít ez, csak a félelem gyűjti őket egybe, a félelem a kísértettől. Egyszerűbb, primitívebb, mélyebb az ő hiedelemviláguk, mint a mi logikusan, ésszel fölépített, vallási dogmák diktálta babonáink. Minden szertartást szeretnek, hiszen alkalom az ivásra. Akad olyan szülő, aki két-három községben is megkereszteltetti a gyermekét, hogy háromszor ünnepelje a névadást. Az esküvőknél itt-ott kialakult néhány szép szöveg: „neked van egy kis báránykád, nekem van egy kormos bográcsom, cseréljük el egymással..." Vagy: „eljöttem a lányodért, ha a tükör mögé dugod, onnan is elviszem..." Honnan ragad rájuk? Nézzük meg például az utóbbit. A magyar házban díszhelyen találjuk a tükröt, előtte helyezik el a féltett dolgokat, a családi fényképeket, díszeket. A lakás legmegbecsültebb helye, hiszen a népmesék is a tükör előtt varázsolják gyönyörű királykisasszonnyá a békát, az öregasszonyt. Így állította az esküvői szöveg nem a tükör elé, hanem mögé a leendő asszonyt...

– Változóban van-e a cigányélet a kutató szerint?

– Sokan türelmetlenek, pedig lényeges dolgok történtek. Én, aki a múltat forrásokból, mesékből ismerem, és a mai életet saját szememmel látom, őszintén mondhatom, hogy a cigányok beépülése a társadalomba olyan gyors ütemű, amit csak egy ilyen egységesen, szervezetten fölépített szocialista rendszer biztosíthat.

Sajnos az első időkben nem számoltunk az évezredes hagyományokkal, a lélektani törvényekkel. Nincs olyan ugrás, amely több lépcsőfokot is kihagyhat. A félig-meddig ősközösségi társadalomból rögtön a szocializmusba akartuk vezetni a cigányságot. Azóta – mióta ennek kudarcát beláttuk – lépcsőfokokkal operálunk. Van Cs-lakás és kötetlenebb munkalehetőség. Van gyorssegély és cigánynapközi. Lépcsőfokokkal operálnak Kiskunmajsán is, csak nem elég differenciáltan.

A község vezetői nem ismerik a cigányokat, tájékozatlanságukból ered, hogy a segítőkészség sokszor eltékozolt pénzzé válik. Olyannak juttatnak építőanyagot, aki eladja, a pénzt meg elissza. Az kapja a lakást, aki a költözéskor több családot visz magával. Az kapja a segélyt, aki meg sem érdemli, mert tudna dolgozni.

Mit mond ezzel kapcsolatban a község egyetlen, cigányokkal foglalkozó embere, a pedagógus Balogh Ödön?

– A cigányok fölemelése áldozatokkal jár. A különböző hatóságok az iskolát marasztalják el, hogy fogyatékos a cigányok munkára való nevelése. Közben ők – nevelés helyett – indokolatlan segélyezésekkel, szociális juttatásokkal igyekeznek mentesülni a nehéz munka alól.

*

Ismét a telep. Szalma- és nádtetők alatt térdelnek a putrik. Néhány férfi kisvasárnapot tart – ők így nevezik az igazolatlan mulasztást. Az egyik magyaráz:

– Hát, mik lesznek ezekből? Hát, úgysem járják ki a nyolc osztályt! Minek az iskola? – kérdi a körülötte állóktól, senki sem felel, a hallgatás helyeslő, a nap süt, a gyerekek szürcsölik a cigánylevest.

Két kutya kerget egy fekete disznót. Veszekedés támad. Repül az első kő. Utána a második. Mikor észrevesznek, minden abbamarad. A gyerekek tovább szürcsölik a levest, az asszonyok visszaülnek a tűz mellé, egyikük maga alá húzott lábakkal, siratóénekhez hasonló dalba kezd – „dolgoznom kell máma, máma is meg holnap is..." –, s a férfiak közül az egyik ismét fölteszi a kérdést:

– Hát, mik lesznek ezekből?

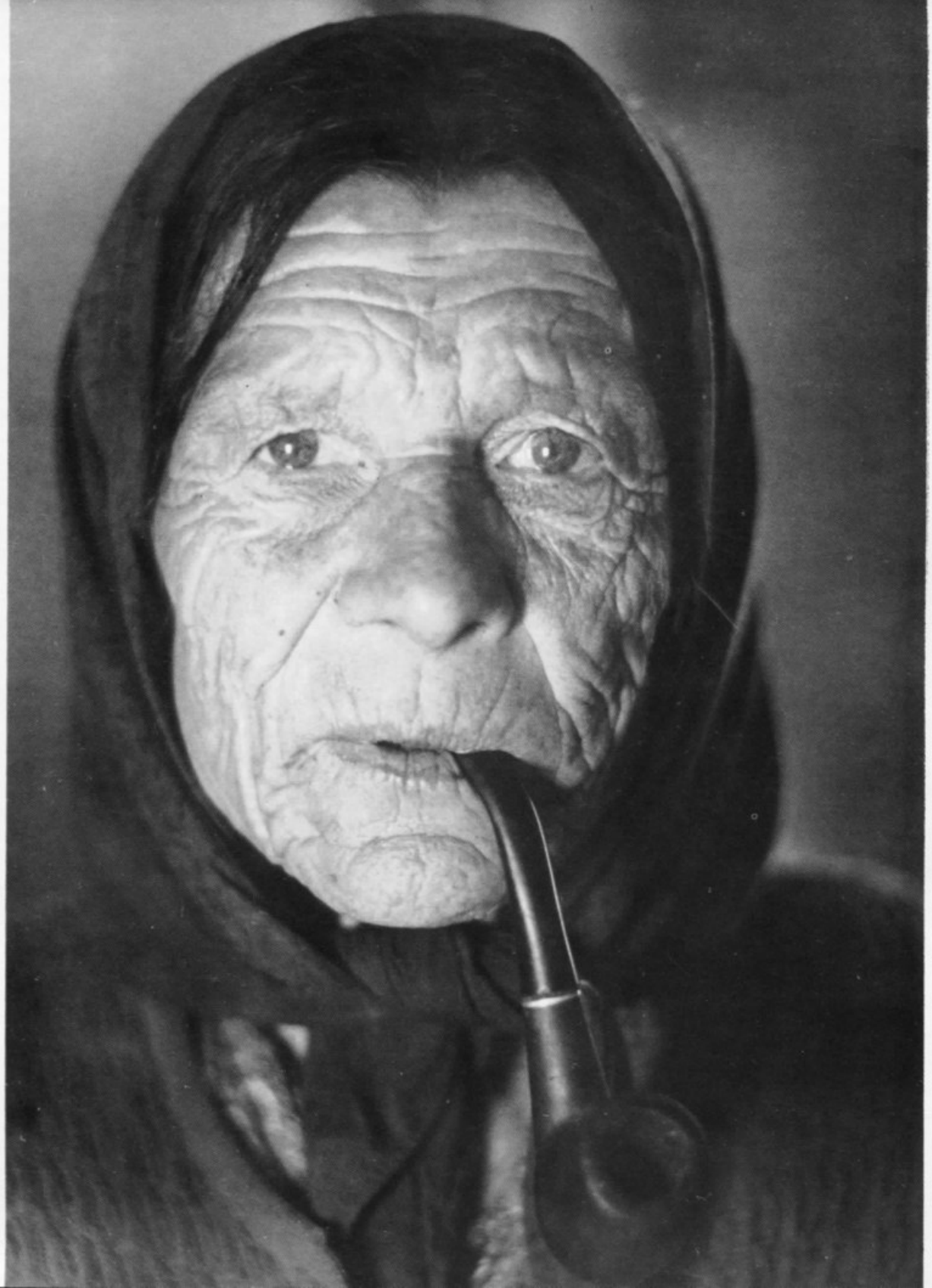

A ház, a telep szájában

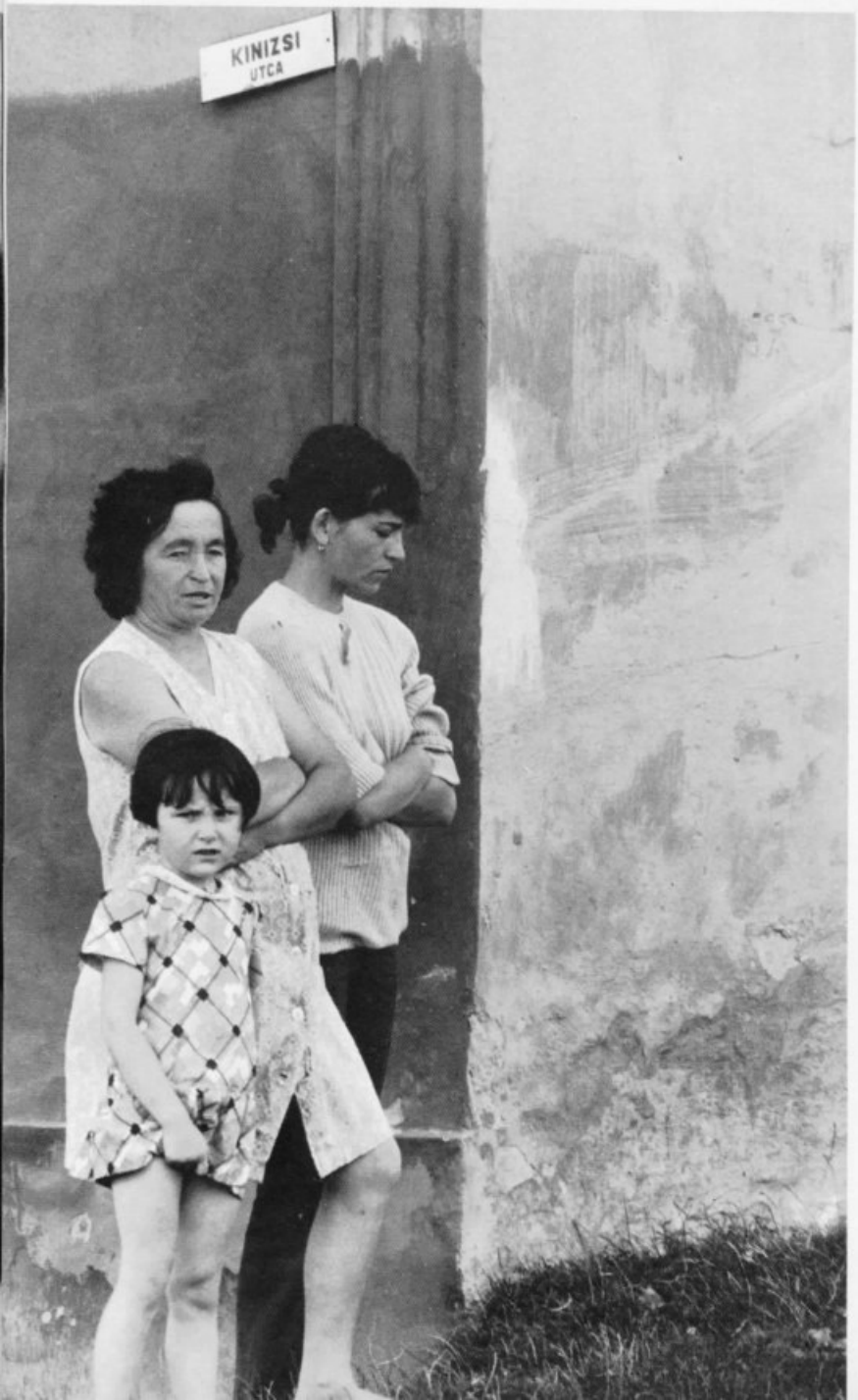

Ahonnan a kövek röpülnek

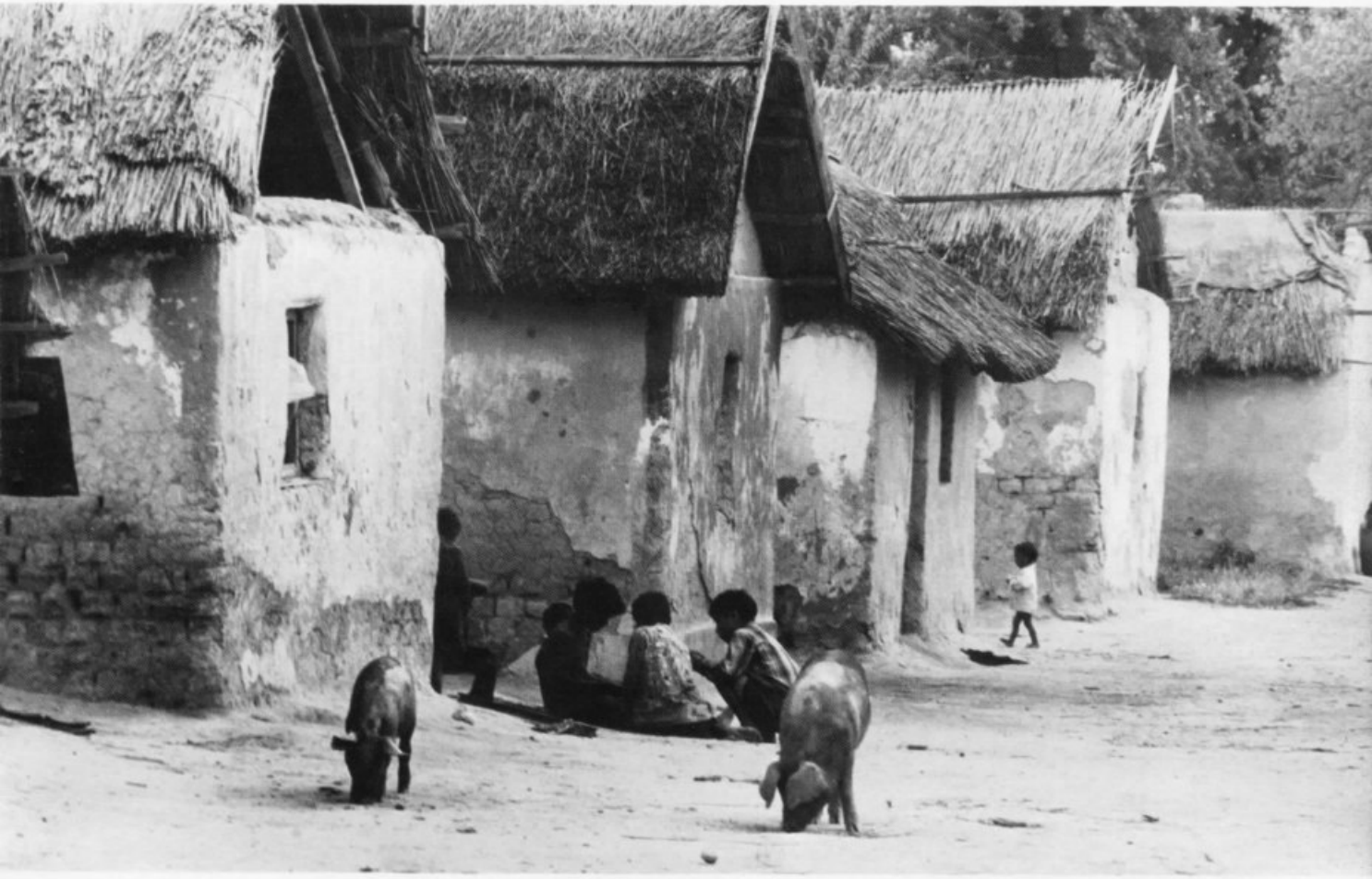

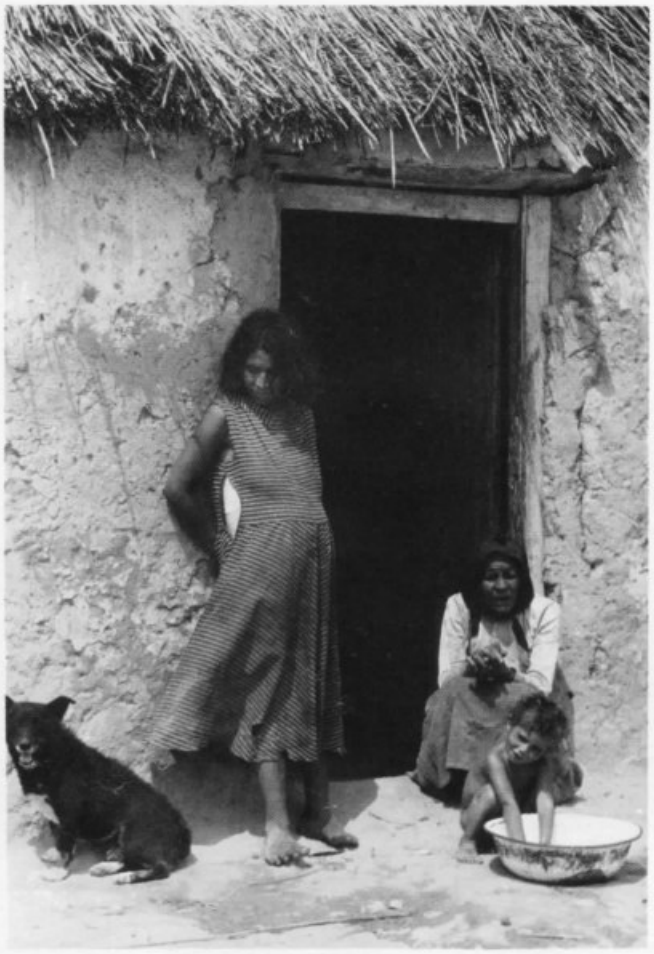

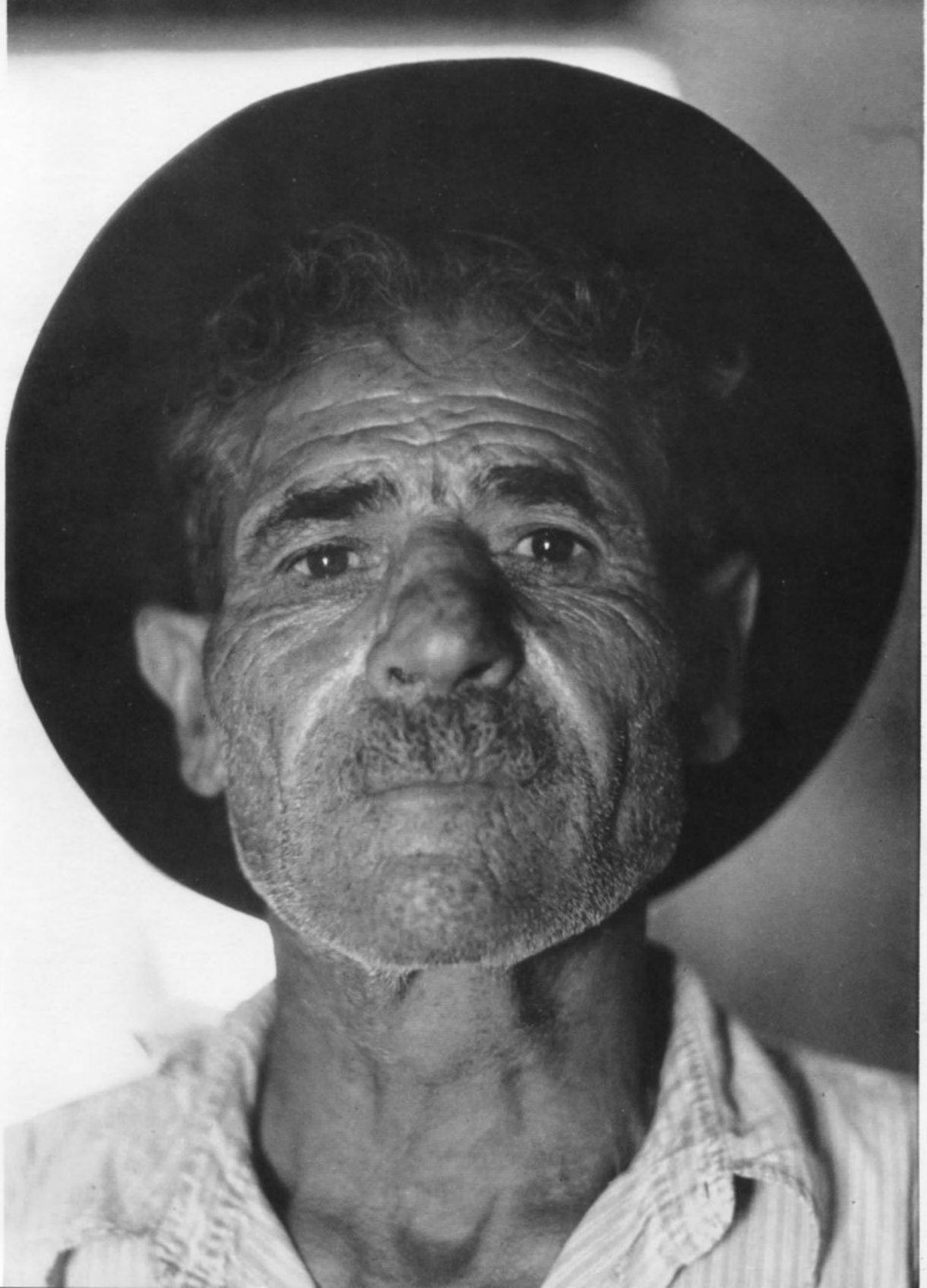

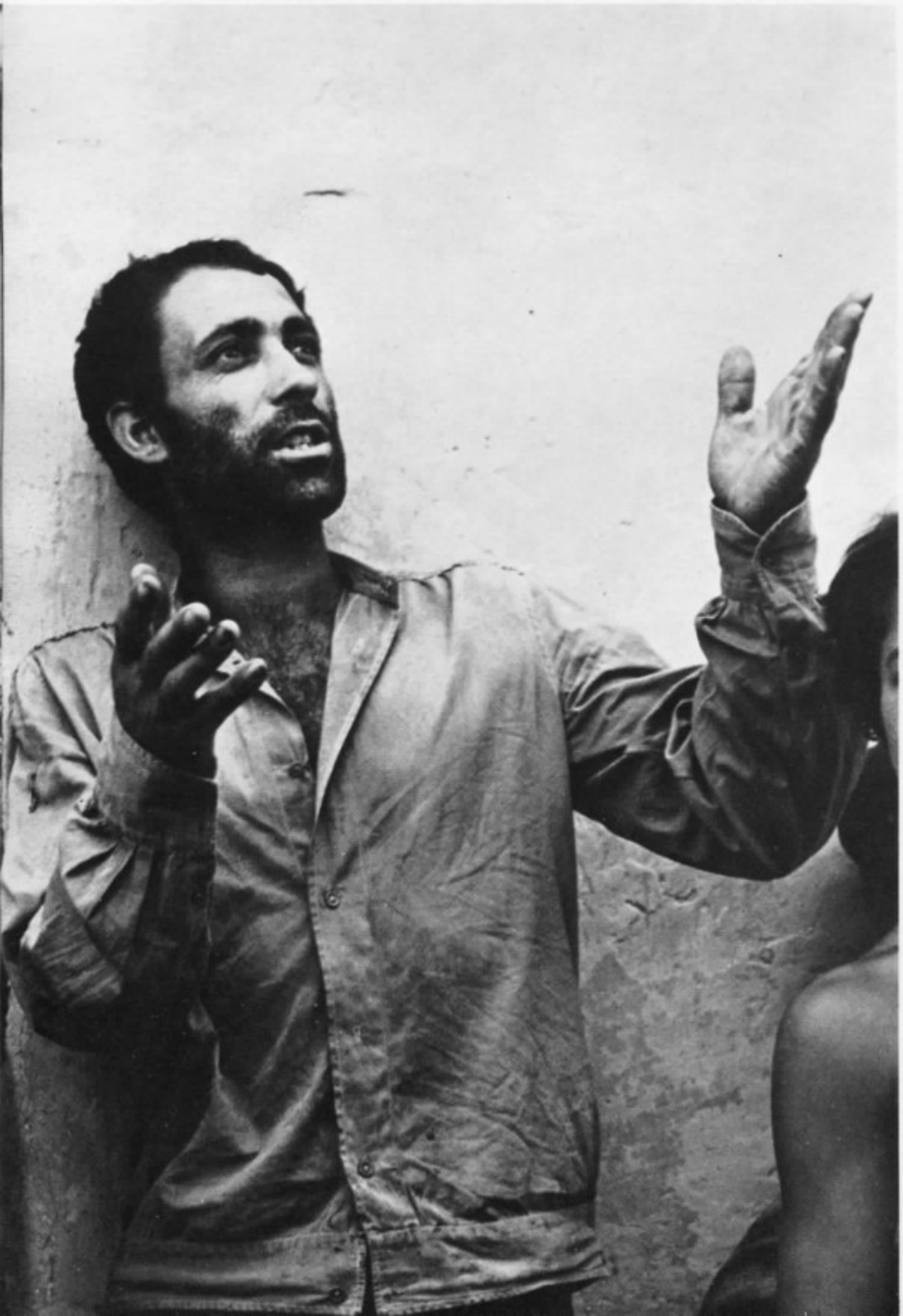

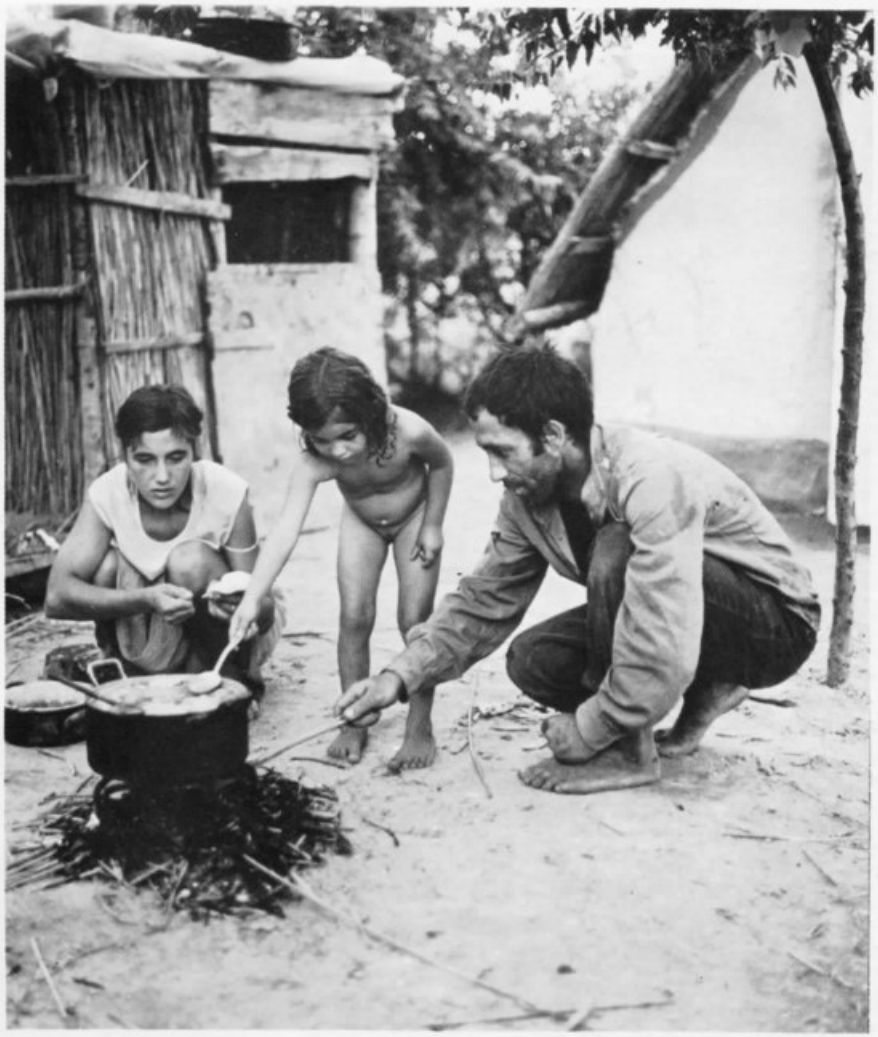

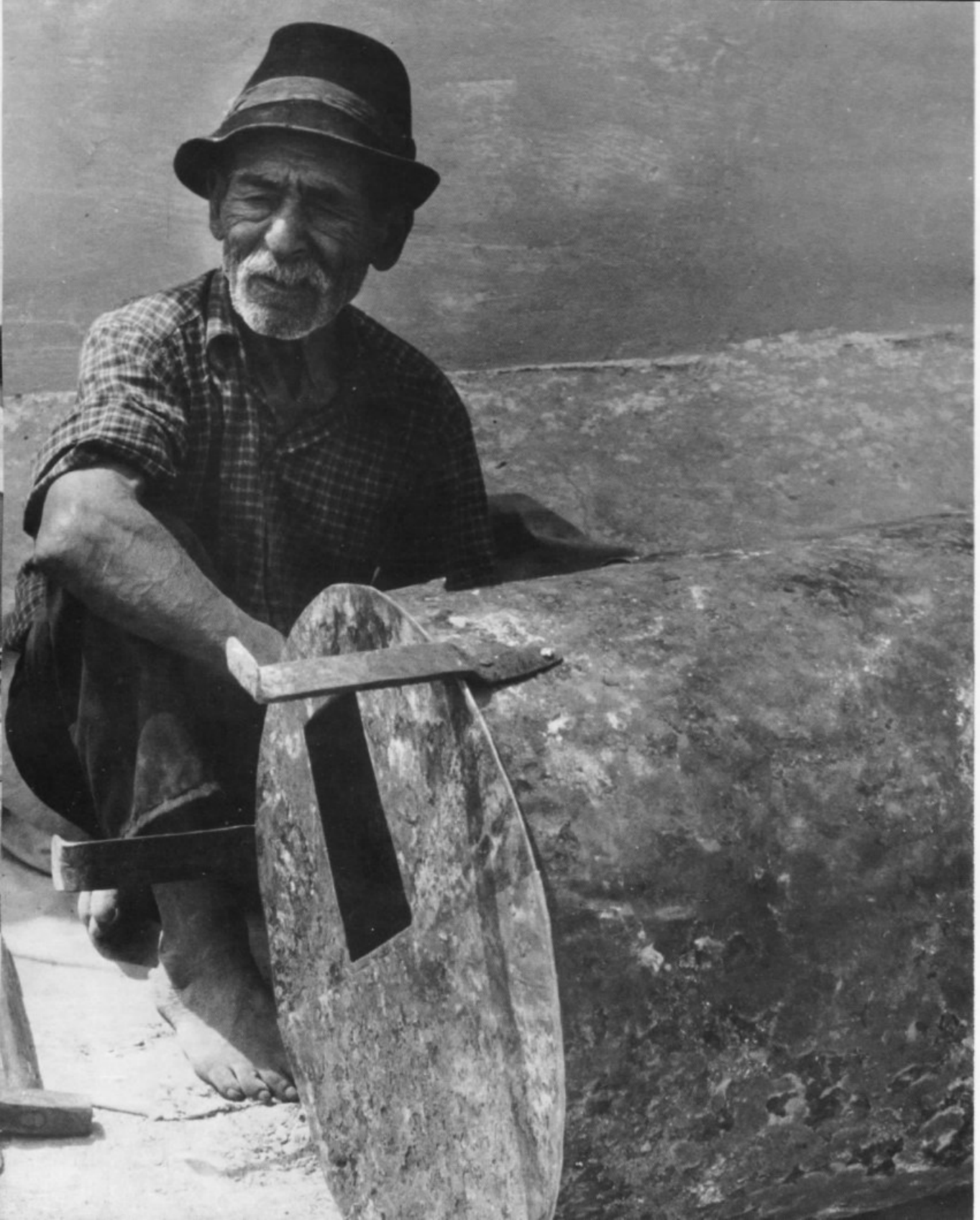

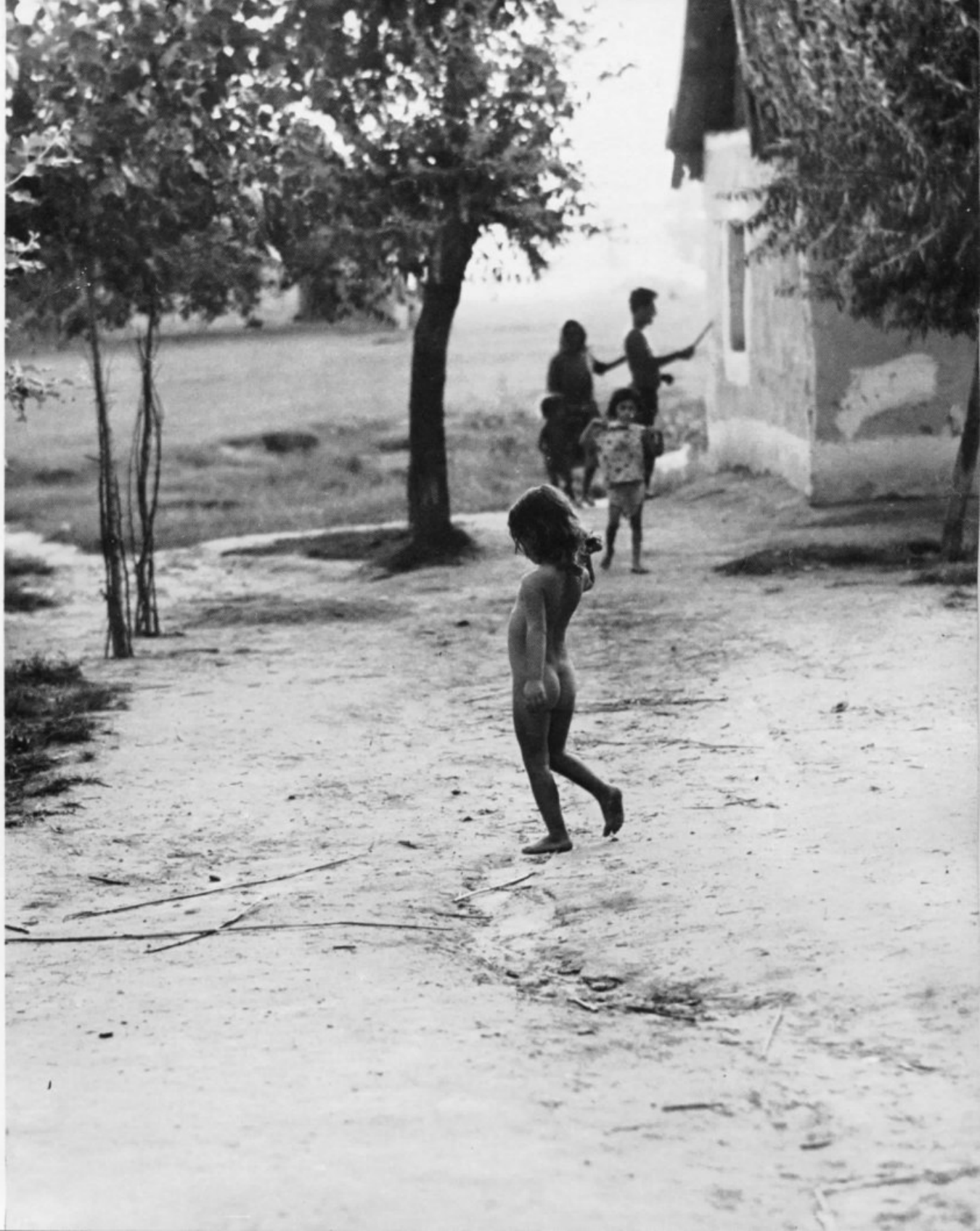

Balogh Ödön, aki fölmérte a telepet

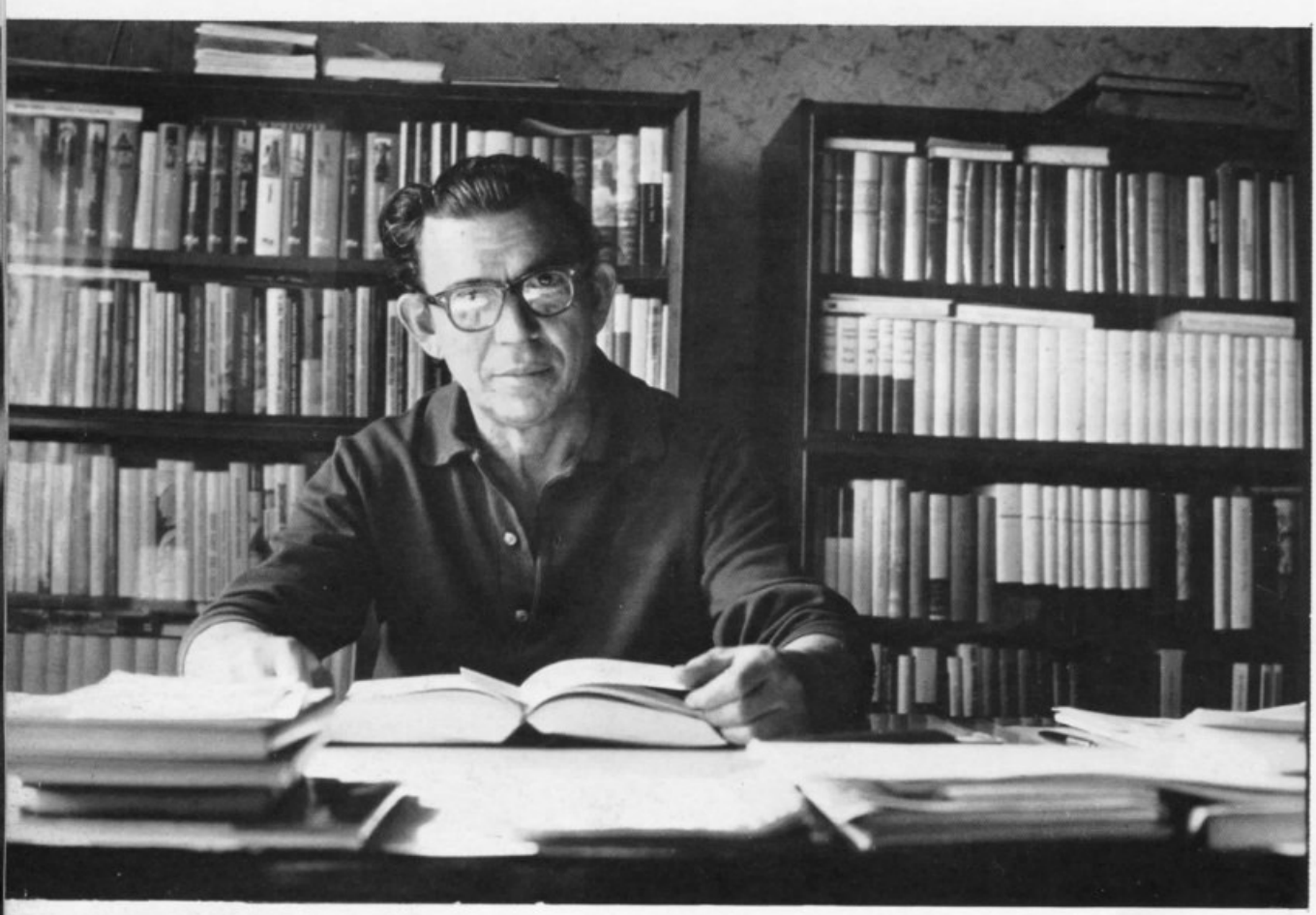

Búcsú a teleptől

Karcag

Karcag mezőváros. Híresek termelőszövetkezetei, modern kórháza és régi nyomdája, valamint híres még a testébe épült két másik város: Párizs és London. A két város: két cigánytelep a déli, illetve az északi részen.

Tanácsi vizsgálatok anyaga fekszik előttem. Az egyiket 1971. június másodikán készítették. Egyetlen mondat a jelentésből:

„A cigánylakosság helyzetének javítása érdekében eddig tett intézkedések nem voltak hiábavalók, azonban a beilleszkedési folyamat meggyorsítása feltétlenül indokolt."

Az 1975. május huszonnyolcadikán kelt jelentés szó szerint ugyanezt írja:

„A cigánylakosság helyzetének javítása érdekében eddig tett intézkedések nem voltak hiábavalók, azonban a beilleszkedési folyamat meggyorsítása feltétlenül indokolt."

A cigány-London a város északi részén húzódik. Minden a recept szerinti, kóbor kutyák, meztelen cigánygyerekek, ivókút, amit hiába nyomsz, nem jön belőle víz, poros utak, melyek az esőben megdagadnak. Keréknyomok, melyek egy-egy erre tévedő gépkocsi emlékét hosszú időre megörökítik, gyanakvó pillantások, amelyek lépteid követik. Az első ház – Cs-lakás – Kelemen Eleméré. Hét gyereke van még itthon, két fia megnősült. Kelemen négy éve dolgozik az építőipari szövetkezetben. Azelőtt Tilalmason volt rakodó.

– Miért költöztek ide?

Kerítésének támaszkodik, úgy felel:

– Egészségesebb. S az ember mindjárt másképpen gondolkodik itt mint a putriban. Tudja, hogy még ez kell, meg az kell, becsüli a keresetét, nem szórja el a kocsmában. A magyaroknak sincsen három kezük, mégis jobban élnek, mint mink. Miért? Mert megszokták, hogy havonta kétszer kapnak pénzt, s abból jut is, marad is. Kétezer forint körüli a bérem, rájön a családi pótlék, de nálunk látszata van minden forintnak. Nem úgy a telepen, ahol harminc évig laktam.

– Más az élet?

– Árván nőttem föl, húszévesen úgy gondoltam, megnősülök, mert az apám megöregedett, ideje volt családot alapítani. Most ha keresek, magamnak keresek. Sártetős, tapasztós házban kezdtem, nézzen arra, idelátszik. Ha eső esett, esett odabenn is, ha szél fújt, átfújta. Annak a fiamnak adtam a putrit, aki a leggyengébb volt. A másik a szomszédos portán építi a házát.

– Pénzzel fizetett a házért?

– Most fizetek. Havonta kétszázhúszat. De készpénzem nem volt. Kivetettem a vályogot, megástam az alapot, tapasztottam, sároztam, csak hogy kikerüljek abból a zsombékból. Ebbe a lakásba már pakolhat az ember páros ágyat, fotelt, konyhabútort. Ott minden másként volt, csak egy ágy fért el, amellett jártunk-keltünk, így aztán csak ettünk meg ittunk.

A telepet egyetlen utca választja el a várostól. Ugyanolyan sáros, mint a többi, csak a házak mások. Elég ennyi?

– Én már itt ragadtam – kínál hellyel a putrik közötti szűk kis udvaron a cigánybíró –, de a fiaim kikerültek innét. Mindennap náluk töltöm a délutánt, körbenézek és büszke vagyok a gyerekeimre, hogy úgy élnek, mint a magyarok. Mert úgy élnek! Bútorok, csipkék között! Ahogy a magyarok!

Elhallgat, gondolkodik egy kicsit, majd bizalmas-halkra fogva hangját, közelebb hajol:

– Én kérem magyar embernél laktam a háború előtt hat évig... A gazdát Balaskó Istvánnak hívták, úgy szeretett, mint a gyermekét! A vasútnál dolgoztam akkor, a pályafenntartásnál. Tizennyolc fillérért mentem oda, később aztán huszonkét fillér lett az órabérem, huszonnégy fillér volt a legtöbb, amit megkerestem, s azért egy kiló kenyeret vehettem. Pedig az nehéz kubikosmunka volt: kiemelés, talpfacserélés, aláverés, vágányigazítás... No, mi az asszonnyal az udvaron hátul, egy kamraszerű helyiségben húzódtunk meg, de hozzám még az édesanyám sem volt jobb, mint a Balaskó. Össze is jártunk velük, ettünk a főztjükből, ők is a miénkből... 1942-ben azért jöttünk ide, mert ingyen portát mértek, ötven pengőt adtak az építésre, és hát más az, ha

sajátjában lakik az ember. A család pedig nagy volt; tizenhét gyerek. Abból tizenhat él. Van harminchat unokám, hat dédunokám. A háborúban Ukrajnából nyomultunk visszafelé, no, én akkor hazaszöktem, vissza sem mentem többet. A felszabadulás után annyi történt, hogy munkát kaptunk és boldogan éltünk. A termelőszövetkezetben voltam négy évig, az állami gazdaságban két évig, a tanács kertészeténél megint csak két évig, utána a kisipari szövetkezetben a szerelők mellett tíz évig, onnan mentem nyugdíjba. Nyolcszáztíz forintból élünk ketten a kisfiammal, a feleségem szegény meghalt. De én tudom, hogy a szüleim tíz évig cselédeskedtek, megöregedtek, s nem kaptak egy fillért sem! Más már ez a világ, nem hagyja éhen veszni, aki egész életében dolgozott! Mert itt jóízűen aludtak, amikor én munkába mentem, jóízűen aludtak, amikor én a munkából megjöttem, hogy a sok gyerek kapjon zsíros kenyeret, lebbencset vagy paprikás krumplit. Tizennégy éve vagyok cigánybíró, elintézek mindent, s egy kis segélyt kapok így még a nyugdíjamhoz...

A cigánybíró, Kiss Károly elégedett.

Büszke arra, hogy a gyermekei elkerültek innen, s idelátszik palatetős házukon a tv-antenna.

– A cigányság nem rosszindulatú népség – mondja kalapját mellére szorítva. – Odaadná fele királyságát is, ha lenne neki. Csak hát nagyon le van maradva. Nem is a gyerek a bűnös ebben, hanem a szülő. Nem tudja apróságait nevelni, összetartani. És látja azt is az ember, hogy a cigányság követni akarja a magyarok példáját, de ezért elkelne egy kis gondoskodás. Nem pénz, hanem tájékoztatás, gyűlés, kijönnének ide az elvtársak, és összehívnám az embereket, akár az udvaromra is... De nem nézik azt, hogy a csóró le van maradva, ha a cigány megszólal, a magyarok mindjárt megsértődnek, hogy a cigány így beszél, meg úgy beszél, és nem azt nézik, hogy ők tanultabbak, műveltebbek, ez meg nem tudja, mit beszél... Csodás regéket pedig ma is hallani a cigányokról, elég ha tíz cigány közül egy csavarog, lop vagy iszik, már senki sem mondja azt, hogy a Jóska, a Sándor vagy a Pista tette, hanem azt, hogy a cigányok már megint loptak, már megint hazudtak, már megint ittak.

– Volt a telepen már a tanácselnök?

– Időnként a szociális előadó jön el ide, meg a KÖJÁL... De nekik is leginkább a hátukat látja az ember...

A közmondás úgy tartja: a kunyhóban is lehet boldogság. A cigányok itt úgy mondják: ha békesség van, boldogság is van. A putrikban azonban a cigányok nem boldogok. Beteggé teszi őket a levegőtlenség, ingerlékennyé a szűk hely, s keserűvé az, hogy idelátszanak a többiek palatetős házai.

Ömlik a panasz. Kísérnek a poros úton, mutatnak rokkantsági papírt, munkakönyvet, betegállomány-lapot, és hajtogatják, hogy dől a házuk, ereszt a tető, vizes a föld. S nekem eszembe jutnak néhai Ács Gedeon, laskói református lelkész szavai, aki a szabadságharc bukása után Amerikába emigrált, s bujdosása alatt naplót vezetett. Hosszan írt a cigányokról is, s egy elejtett mondatában így jellemzi őket: „Dacára rossz életmódjuknak, egészségük erős. Hideget, s meleget inkább kiállnak, mint más fajok..."

Furcsán időálló hiedelme ez a magyarnak. Mintha csak felelősségét kívánná így lerázni magáról. Már tudtuk korábban is, hogy a csecsemőhalandóság mennyivel nagyobb a cigányoknál, s újszülöttjeik súlya mennyivel kisebb az átlagosnál. S valamennyien láthattunk valóban szép, de annál korábban öregedő cigánylányokat s beesett, borostás arcú öregeket, akik homlokukba húzzák zsíros-barna kalapjukat. Hallhattuk asszonyaik nyüszítő köhögését, észrevehettük gyengén fejlett gyermekeik szemében a betegségeket.

Most itt lépdelnek mellettem. Farkas János, aki hadirokkant, repeszt hord a fejében, és hajtogatja, hogy „egymástól vesszük el az oxigént a sárputriban", Tasi Pál, aki szintén magának ismétli: „én nem vagyok munkakerülő, tüdőbeteg vagyok, de azért dolgozom, 1961-ben nősültem, azóta dolgozom, a négy gyerekemet iskolába viszem, és nem tudok innét kikászálódni..."

Ömlik a panasz. Kísérnek a poros úton, és emlékeznek, hogyan húzták fel ide a földből, sárból vert kunyhót. Madzaggal kimérték az alapját, „kijjebb húzd, beljebb húzd, tedd beljebb, ide húzd, és fölépítettük,

rá négy-öt gerendát hosszában, a nádat keresztbe a gerendára, ha eső talál esni, lecsurogjon róla, de ezek a kunyhók csak beáznak, a nád rohad, a sár lazul, a szalma inni kezdi a vizet..." Ömlik a panasz, míg a cigánybíró kiabálni nem kezd, s széttárja a karját:

– Kérem, ne higgyen nekik! – majd a cigányokhoz fordul: – Úgy beszéltek, mint a reakciós időkben! Nem igaz, amit mondtok! Van lehetőség, dolgozzatok, spóroljatok, osszátok be a pénzt, akkor majd lesz amit akartok. Nem éheztek, mégis úgy beszéltek, mintha semmi sem változott volna! Néztek kifelé, a házak felé, bámultok, azután isztok egyet!

Csend lesz. Az öreg keze fejével megtörli a homlokát, mint a jól végzett munka után. Mégis, álljon itt legalább néhány panasz a sok közül.

Például Seres Sándoré:

– Elküldtek a tanácsról, ha nincs pénz, nincs ház, ne tartsam fel őket. Pedig tizenketten lettünk volna vállalkozók a házépítésre! Én a városgazdálkodásnál dolgozom, kétezernél alig több a pénz, kilencen eszünk otthon, kubikolok, máshoz nem értek, hát miből legyen? Kértem a vállalatomtól is, nincs, nem lehet. Kértem a tanácstól: ha nincs pénz, ház sincs. Bementem az igazgatómhoz cseréprevalót kérni, mondtam, ne hagyja, hogy a fejemre essen az eső, de nem adott.

Vagy Tasi Pálé:

– Igazolni tudom a napjaimat, hogy rendesen járok a munkába. Hat gyerekem él, tíz forint nyolcvan az órabérem, de van, amikor csak kilencre jön ki. Ötezer forintot be kellene adni, s kivetni kétezerötszáz vályogot, hogy házam legyen. De hiába vagyok cigány, vályogot vetni nem tudok, meg tapasztani sem tudok, elveszett ember vagyok, mert nem ismerem a sarat, mert amióta az eszemet tudom, az iparból élek... Gyűjtött pénzünk sincsen, mert a nincsből nem lehet elvenni. Munkásember vagyok, úgy mint ők – bök fejével a Cs-lakások felé. – Rosszul esik, amikor látom beköltözni őket, levegőjük van, kétfelé meg háromfelé laknak, itt meg a földön fekszenek a gyerekek, rájuk telepszik a légcsőhurut, a tüdőbaj... Csak ötezer forintot kértem a vállalattól, de nem kaptam meg, mert a pénzt már kiosztották a többi dolgozó között.

Esetleg Farkas Pálnéé:

– Idetették, kérem, egy kőhajításra a kocsmát! Miért? Hogy a férfiak

igyanak! Igyák csak el a pénzt a sok éhes purdé elől! Rúgjanak csak be a cigányok, kezdődjék a veszekedés, a verekedés, akkor mondhatják, hogy „látjátok, ilyenek ezek mind!" Mert itt mindnyájan egybevagyunk, a magyarok ki sem mernek jönni, annyi itt a cigány! S itt a kocsma is, nem kell messzire menni! Inkább tejivót csináltak volna, vagy iskolát, hogy télen a gyerekeknek ne kelljen a hidegben olyan messzire menni! Kocsmát csináltak, mert az kell a cigánynak...

A cigánybíró félrehív. Azt mondja, ő is tapasztalta már a boltosnál, hogy az mindenkit megkérdez, „mit tetszik kérni?", de cigányasszonytól így még sohasem érdeklődött. Van igazság a panaszokban, csak elfelejtik azt, hogy régebben, amikor a csendőrök jöttek, hogyan húzódtak be remegve a putrikba. Most meg már nagy a szájuk. Gyűlés kellene. Beszélni velük.

A tanács – cigányügyben – a sajnálkozás és a tehetetlenség birodalma. Tizenöt éve még alig ezer cigány lakott Karcagon, most pedig már több mint kétezer. Igaz – teszik hozzá –, hogy a város belterületén csak negyven van belőlük.

– A negyedik ötéves tervben ötven Cs-lakást építhettünk volna – néz papírjaiba Földvári Imréné, a vb-titkár –, de sajnos még harminc sem épült. A szervező munka minden év októberében kezdődik és a következő év január 20-ig fejeződik be... Azonban a felmérés és a tájékoztatás után sincs elég komoly jelentkező a házakra. Hiába csinálunk bármit.

Nem tudom, mit jelenthet a felmérés és tájékoztatás, azt azonban tudom, hogy a kellő ellenőrzés hiánya „kedves" várossá teszi a betelepülő cigányok szemében Karcagot. Itt lehet engedély nélkül építkezni, sőt még putribontásról sem hallottak az északi telepen lakók. Ha valaki „az utcába" költözik, eladja a kunyhóját, s máris benne él egy újabb család – egy következő „lakásigénylő".

– Karcag mindenkit befogad – fogalmaz finomabban Földvári Imréné. – A telepre bárki bekerülhet, nincs semmilyen szigorítás, különválik egy házaspár, elmegy az egyik, jön helyette másik, senki nem nézi, hogy bejelentkezett-e. Ha van lakás, ha nincs: jönnek. Pedig a leg-

több cigány nem is itt dolgozik! Mennek Szolnokra, Pestre, főként az építőiparba.

A karcagi cigányság kilencven százaléka él a két telepen. Közülük majdnem hatszáz munkaképes korú, de csak háromszáznyolc dolgozik: százötvenketten helyben, hetvenhatan csak alkalomszerűen, s az öt karcagi termelőszövetkezet mindössze tizenöt cigányt foglalkoztat. Egy tanácsi dolgozó szerint százhetvenegy putrit rögtön le kellene bontani, mert életveszélyesek. Délen, a cigány-Párizsban valamivel jobb a helyzet, kevesebb a kunyhó, több a vályogház, és még több az engedély nélküli építkezés.

A KÖJÁL-statisztika egykedvű szenvtelenséggel sorolja a számokat: délen 1069 vizsgálat alkalmával száznyolcvankilenc tetves gyereket találtak, északon 1715 alkalommal négyszázkilencet. Ruhatetű nincs. Egy-egy telepen évenként négyszer poroznak, s kétszer tartanak komplett fertőtlenítést.

Az orvos jegyzeteiből: harminchét cigányasszony szed Karcagon fogamzásgátlót, abortusza harmincnégynek volt.

A kitérő után visszakanyarodunk az építkezésekhez. Az elkalandozás arra volt jó, hogy megismerjük a két telepen uralkodó állapotokat, s hogy milyenek a „kitörés" lehetőségei Karcagon.

– Délen inkább az állandó, a rendszeres munkát végzők laknak, északon több a járadékos, a leszázalékolt, a beteg. Tekintélyes részük ledolgozza havonta a tizennyolc napot, hogy megkapja a családi pótlékot, mert az úgyis több, mint a fizetése. Ilyen körülmények között nehéz építtetni – mondja a vb-titkár.

– S akik építkeznek?

– A telepek közelében akarnak maradni. Hiába tudjuk, hogy szétszórtan kellene telepíteni őket. Nem tudnak kiszakadni.

Utca. Egyenházak állnak egymás mellett. Értékük körülbelül százezer forint. Gazdájuk a tíz százalékát fizette ki, vagy ledolgozta. Az ablakok egymással szemeznek. Az udvarból látni a putrikat. Az utcát kerítések, kapuk teszik utcává. Járda nincs, a földút tövében a lámpaoszlopok, mintha csak dísznek lennének, nem világítanak. Sötétedik. A telepen

föllobbannak a tüzek, az utcában, az ablakok mögül elővillan a tv-képernyők szürkéskék fénye.

– Hol lenne jó lakni? – gondolkodik Kiss Kálmánné. – Talán a piactér közelében, ahol az utca egyik oldalán lakna két cigány, a másikon két magyar. Nem érintkeznénk, nem veszekednénk, nem lenne pörpatvar nap mint nap.

Férje a Városgazdálkodási Vállalatnál dolgozik. Brigádvezető. Jutalmul volt Moszkvában is. Héttagú cigánybrigád dolgozik a keze alatt. Csatornákat, utakat építenek. A brigádvezető fizetése 2700 forint. Zömök, erős ember.

– Nem vagyok tanyázó, szomszédoló... Borivó sem... Hazajövök, megvacsorázom, elolvasom az újságot, nézem a televíziót. – A sötétbarna, vadonatúj asztalra könyököl. Mögötte vitrin, vásári holmikkal, céllövöldén nyert szivacsrózsával, üvegbabákkal, mellette rádió, azon szovjet lemezjátszó, egymáson a lemezek: népdalok, cigánynóták.

– Csak egy a baj – folytatja. – Mikor én ehhez a lakáshoz hozzáfogtam, nem tudtam, hogy az egyik cigánytelepről a másikra költözöm. Mert akkor nem építettem volna ezt a lakást. Fizettem százezer forintot, és tíz méterrel odébb kerültem, mint az, aki bent maga, engedély nélkül fölhúz egy vályogviskót. Én azért szántam rá magam az egészre, hogy elkerüljek innén. Van elég hely a városban, végre megváltozik az életem, gondoltam. A gyermekeimet nevelhetem, nem tanulnak fajtalan szavakat, iskolába járnak, minden másképpen lesz, mint ahogy én éltem. A nagyobbik lányom most végezte a nyolcadikat, a kisebbik hetedikes, a fiam hatodikos, jönnek sorban egymás után. Megmondom kertelés nélkül, itt nem hallanak egyebet csúnya szavaknál, nem látnak mást, mint részegeket, kártyásokat, verekedőket. Tudok három-négy emberről, aki ezért mondott le az építkezésről. Pedig már a vályoguk is készen volt. Igazat adok nekik, mert így, itt ragadva semmi értelme. A mi utcánkban a tanács még egy kutat sem volt képes fúratni... A Cserepes utcában van három is... Cigányok vagyunk, fekete a nyelvünk, ezért nincs kút?...

A következő ház Kiss Pálé. A nagyszobában élére állított párnák, föltornyozott dunyhák, tükör előtt szentkép, családi fotók.

– Jártam a megyéket, voltam Pesten is, dolgoztam én mindenütt, ahol lehetett – emlékezik. – Hazajöttem, elhelyezkedtem, s úgy határoztam, én is belefogok ebbe a Cs-házba. Rendes munkásembernek érzem magam, aki nem lakik úgy, ahogy én laktam. Jelentkeztem a tanácsnál, annyit mondtak, vessem ki a vályogot. Fölhúzták a házat, a többi munka az enyém volt, a tapasztás, a meszelés, a sározás. Itt mindenkinek vályogból épült a háza. Aki nem tud vályogot vetni, annak nincs szerencséje, hét-nyolcezer forintja bánja. Belebetegedtem én ebbe az egészbe... Leszázalékoltak... A ház meg rozoga... Egyszer ugyan fölszedték a padlót, akkor is azért, mert felírtam a minisztériumba, de amikor újra lerakták, rosszabb lett, mint volt... A tető beázik, az udvarban hátul nem tudok jószágot tartani, mert ha nagy az eső, térdig áll a víz... El lehet képzelni: hatan voltak egy brigádban, s mindennap fölhúztak másfél házat! Volt olyan, hogy dűlt a fal, és csörlővel tették a helyére. És ha az ember szólt, azt válaszolták: „a putriban talán jobb volt?" És ezért kétszáztizenöt forintot fizetek havonta. Ha eltüntették volna az egész cigányvárost és szétszórják a cigányokat, talán jobb lett volna. De nem így történt.

Bakó István az utcán kapja el a karom. Mutat a házára, mutat a göröngyös földútra, mutat a fénytelen lámpaoszlopokra:

– A vécébe nem tudok kimenni, ha esik az eső! Három éve vannak itt ezek az oszlopok, egy-két napig világítottak, azóta senki feléjük se néz! Utat sem csinálnak. Ha szül a feleségünk, mint a dögöt, úgy viszszük a mentőhöz! Mondtuk a tanácsban, megcsináljuk mi az utat, vállalta volna a brigád, hogy járdát csinál... Nem engedélyezték...

Újabb ház. Félig kész, de már benne laknak. A huszonkét éves ifjú Kiss Károly és családja költözött be. Öt gyerek van, nem tudtak tovább várni. Saját felelősségére tette be a bútorokat, hurcolta be az ágyneműt, a ruhákat.

– A házat még ma sem adták át hivatalosan. A részleteit azért fizetem. Mikor a városgazdálkodástól 1974 augusztusában kijöttek, látták, hogy egy kamrában lakunk heten. Mondták, ne izguljunk, két hónap múlva áll a házam. De megfogtak a tapasztással. Mert télen nem lehet tapasztani. Elhalasztották az átadást május végére, de akkorra sem lett

meg. Beköltözködtünk. Tőlem húsz méterre, húsz-harmincezerért majdnem olyan házuk van, mint nekem százért. Ha a gyerekek télen iskolába mennek, a hátamon viszem őket.

A Cs-házak állapota valóban elrettentő: a falak töredeznek, az ajtók alatt behúz a szél, az ablakok mellett befolyik az eső, a tető átázik, a padló hullámos. Mintha a csökkentett érték csökkentett munkabefektetést, csökkentett minőséget jelentene. Akik házat építettek, megbánták. Ott maradtak, ahol voltak – a telepen. A putriban lakók kötözködnek velük: „na, érdemes volt?! Úri cigányok lettetek, felváriak?!" Ők pedig tapasztják házuk réseit, föltöltik az udvart homokkal, bútorokat vesznek, tisztaszobát csinálnak, és úgy érzik, hogy becsapták őket.

Indulunk a déli telepre. Az út átvezet a városon. Útbaigazít egy kubikos:

– Merre? Hát, a várostáblánál. A cigány az első, amibe itt az ember beleütközik. A cigányok szemetek, azok a magyart megölnék. Ki kellene nyírni őket. Jönnek rám, ásóval, kapával, vasvillával, ami csak nem törik! Mert rájuk ugat a kutyám. Verik a zsugát, míg én izzadok. Ki kellene nyírni őket... – az utolsó mondatot minden indulat nélkül mondja, ahogy a kijelentő mondatokat szokás.

Élete? Ugyanolyan, mint a cigányoké. Mint Kisséké a Cs-lakásokban. Szegénység, háború, fogság, munka; de ma ő is cserepes házban lakik.

A telepről látszik a vasútállomás, a téglagyár épülete, a gémeskúthoz hasonló felemelt sorompó és a távolban a műút színes gépkocsisora.

Pacsirta utca 100/a. Magyar ember lakja, szava csendes, megfontolt:

– Hajlamosak a cigányok a jóra. Kilencven százalékuk dolgozik. Alig van erre putri. Tisztaság, rend, televízió, új bútorok. Béláék, itt velem szemben, most vettek hűtőszekrényt. Az asszonya is rendes, nem pletykálós. Pénteken, mikor jönnek a munkából, főként Pestről, hazafelé, hangosak egy kicsit. Énekelnek, lármáznak. Na és? A magyarok sem csendesek ilyenkor.

A szélső soron, a város felé laknak a magyarok, beljebb egyre több a cigány. A Haladás utca felé, a Tárogató és a Tiszta utcában már csak cigányok laknak.

A tisztáson vályogot vetnek. Mi kell hozzá? Agyag és szalma. Az eszközök: talicska, ásó, kapa, vető, vödör. Hat műveletet örököl a vályogvető cigány: a szintezést, a leásást, a locsolást, a kapálást, a törekezést és a tömörítést. És még hármat, az utolsó fázist, magát a vetést. Talicskába rakják a kész sarat, egymás mellé öntik. A cigány vízzel teli vödröt hoz, a formálót két-három vetés után belül megvizezi, hogy sima oldalakkal csússzon ki a kész vályog. Már csak szárítani kell. Egy ügyes cigány kivethet naponta akár kétezer téglát is. Két-három nap alatt kész a házravaló. A szikes talaj szárít, a kézen, a lábon megrepedezik a bőr. Azt mondják, hogy a visszeres lábnak jót tesz a sár. Igaz, úgy beleeszi magát a bőrbe, hogy még télen is látni, milyen magas sarat taposott a „vályogos". Egy talicska sár: száz kiló. Inas férfilábak lökik, vékony, izmos férfikezek tolják. A vályogvetés két ellensége az eső és a kóbor állat. Az előbbi szétmossa, az utóbbi összetapossa a kirakott kockákat. Balog Ernő szótlanul tapossa a sarat. Rokonai, ismerősei segítik a házépítésben. A fa árnyékában hűsöl a borosüveg.

– Nehogy aztán bent elmondják, mit láttak! – szól föl a gödörből egyikük.

– Miért? Mit láttunk?

– Hát hogy készül a vályog... Engedély nélkül építkezünk. Muszáj helyre jönni, három család van, tapasztós házban élünk... Én nem megyek a tanácshoz, ne segítsenek nekem, megvagyunk a magunk erejéből. Fizetni azt a sok pénzt... Erre alig építenek ótépés házat. Jobban jár mindenki, ha kiveti a vályogot, és megépíti maga az otthonát... Mire kijönnek a tanácstól, már áll a ház...

Az egyik rokon, Palotai Zoltán:

– Más itt az élet, mint északon. Ott lakik az öcsém. Itt jószágot tartunk, galambom is van, műszak után azzal foglalkozom. Cseréptetős a házam.

A többiek is kijönnek a sárból. A nagykunsági építőipari szövetkezet munkásai, szabadságot vettek ki a vályogvetéshez. A ház két hét alatt készül el. Fizetésük alig kétezer forint: élni, ruházkodni, szórakozni nem lehet ennyiből. Hát még a részletet is vállalni! Mondják, nézzem meg majd a házat, nem találok rajta kivetnivalót. Tőlük is megkérdezem,

miért jobb ez a telep, mint a másik, az északi. A felelet: mert nem cigányokkal jobb együtt lakni. Errefelé megsajnálják a bajban, segítik az embert, nincs annyi botrány, verekedés. Szétköltözni, minél távolabb egymástól, az lenne a legjobb.

Húznak a borosüvegből. Indulnak vissza a gödörbe, a sárba. Egy kivetett vályogban pengőt találok – kopott érme, elmosódott felirattal. Történeteket fabrikálok hozzá: ki, hogyan veszthette el, verekedett-e miatta?...

Hétköznap a telepen

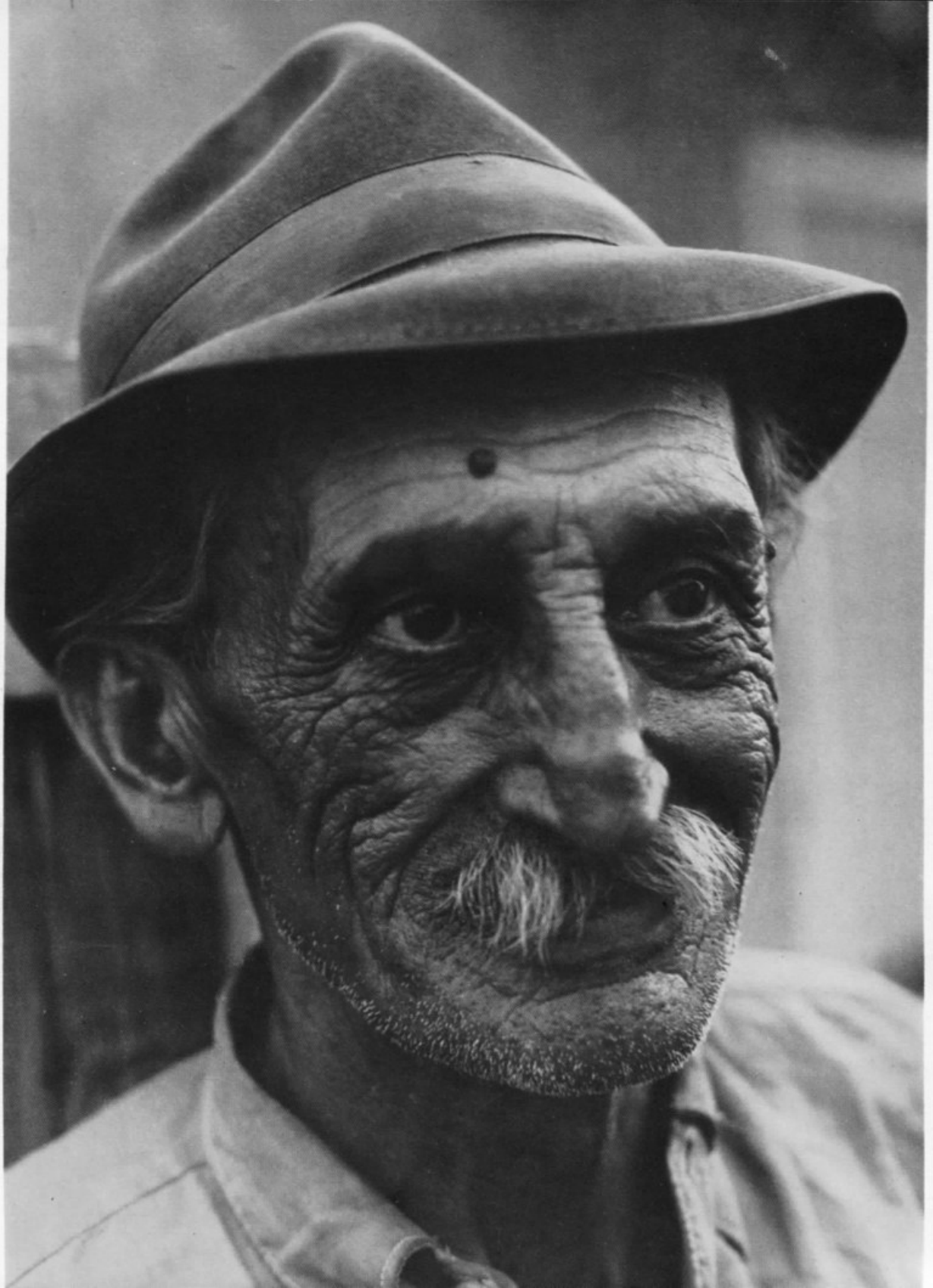

A cigánybíró lakása

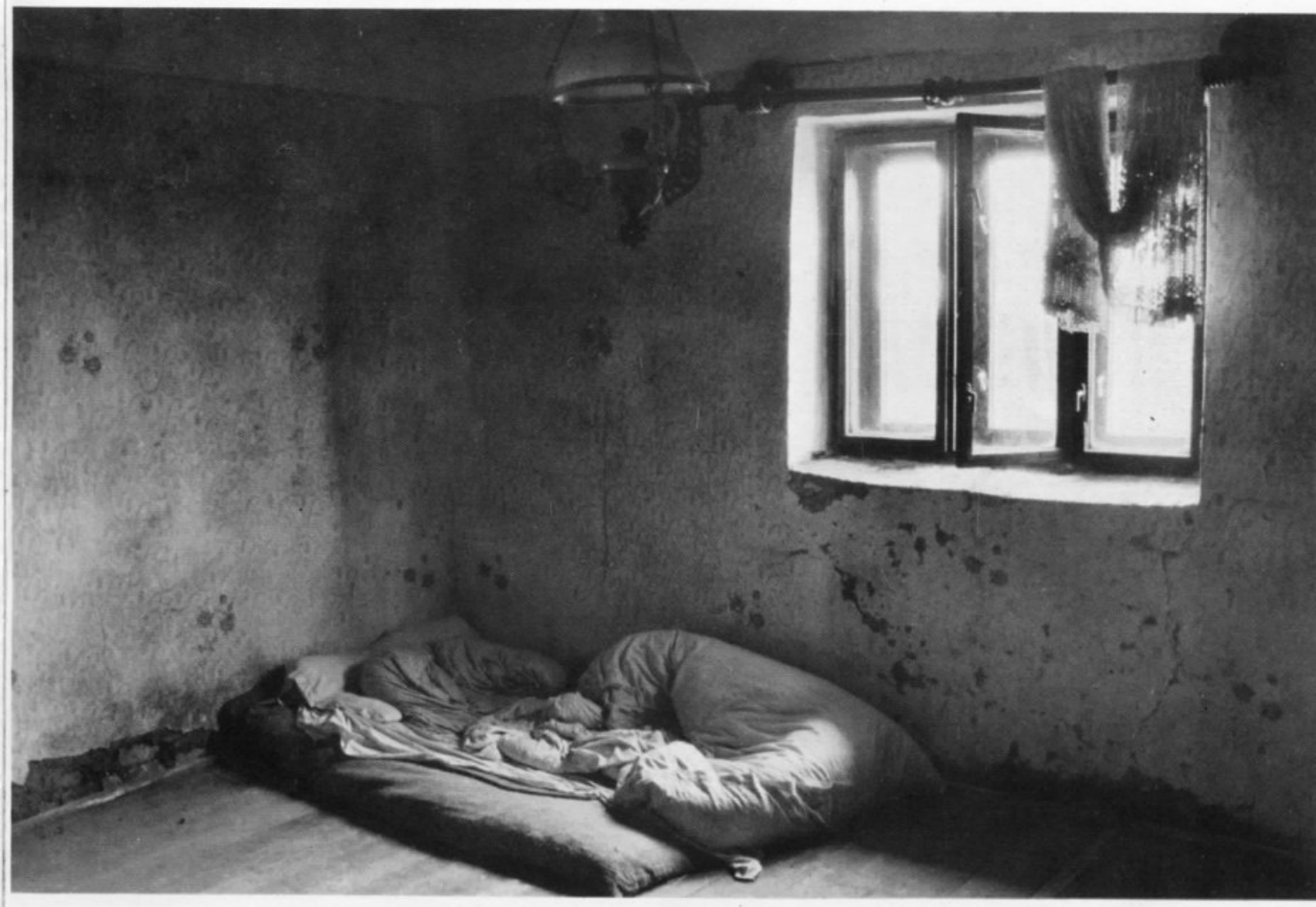

Új otthonban

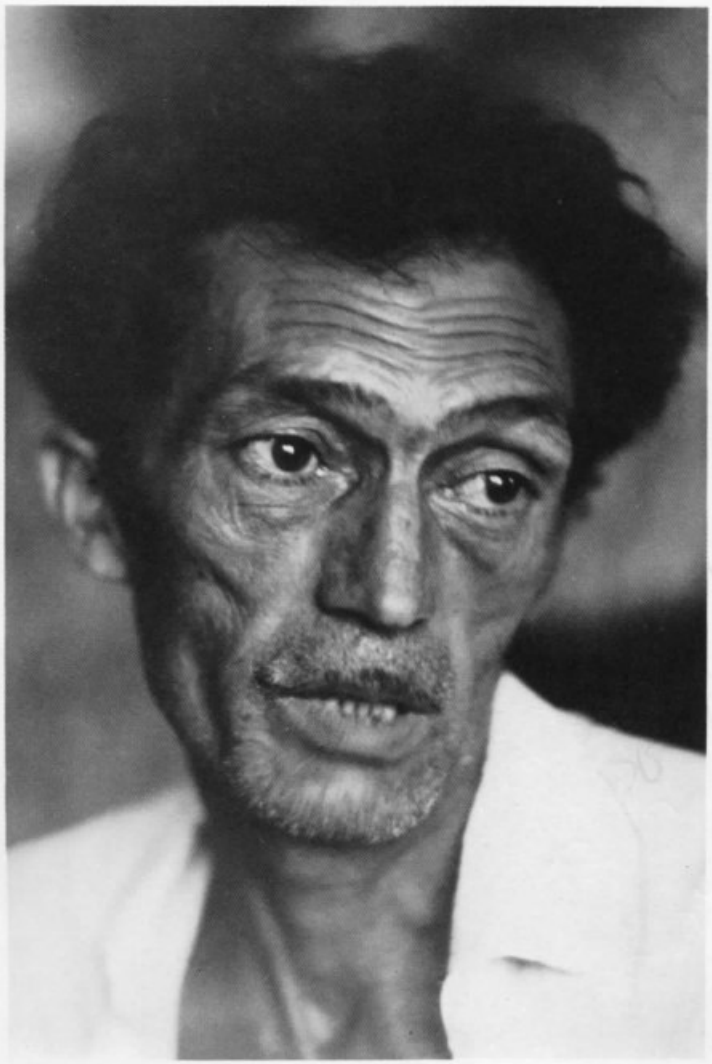

Készül a vályog

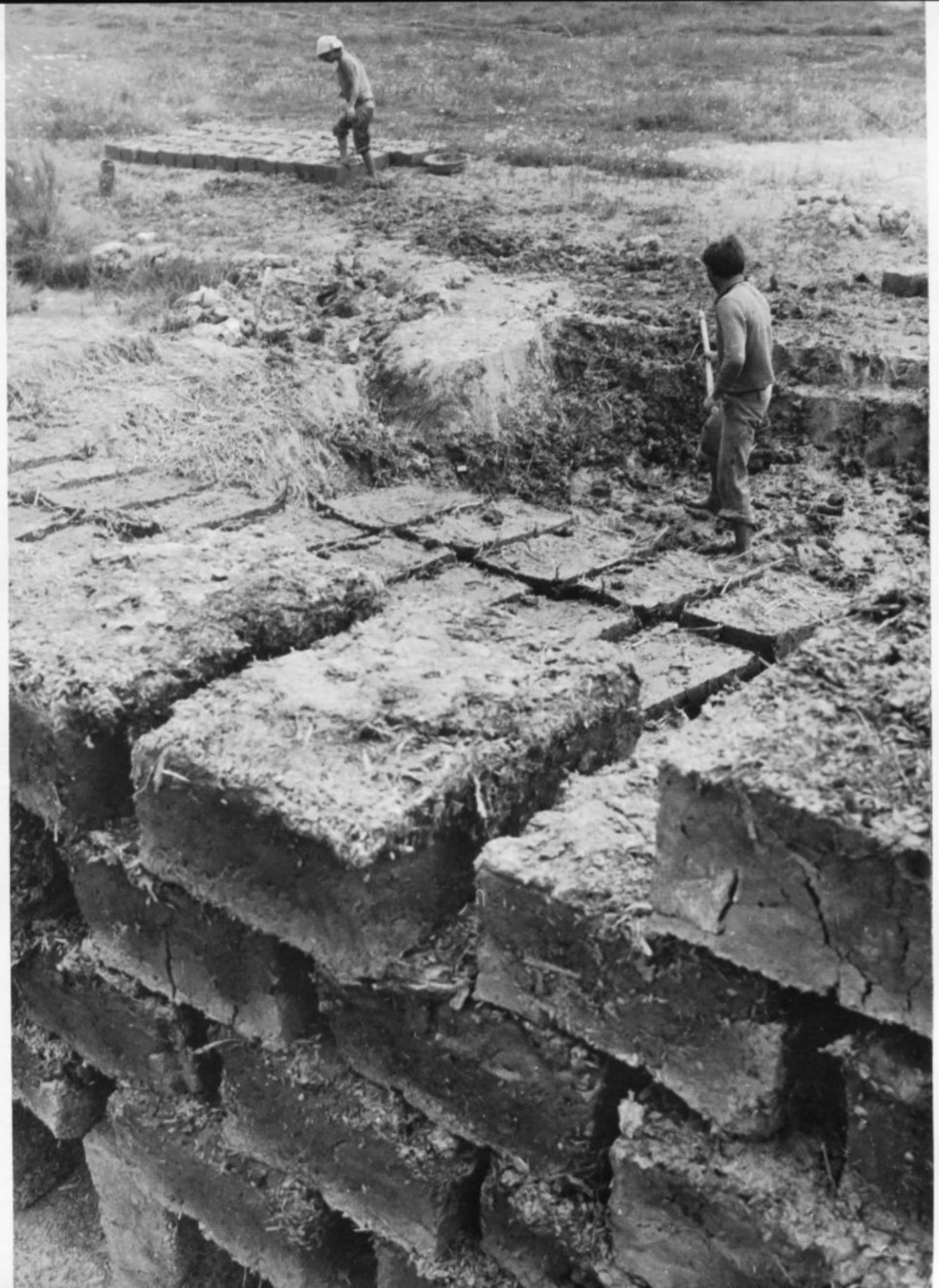

Búcsú a teleptől

Az esküvő

Hosszúpályi

Hosszúpályi csaknem hatezer lakosa közül hatszáz a cigány. Hosszúpályi a derecskei járás egyik községe: sem Debrecentől, sem Hajdúszoboszlótól nincsen messze. Hírek viszont alig szállnak ki a településről – a hétköznapok helybeli történetei, az apró-cseprő események nem tarthatnak számot országos érdeklődésre. Így a faluban, a falunak maradt meg az a tény is, hogy 1975 elején megtört a jég: tavasszal egy magyar fiú cigánylányt vett feleségül.

Koncz Bertalan a község iskolájában nevelő. Régebben kántortanító volt a faluban. Itt született, Hosszúpályihoz köti őt élete majdnem minden számon tartott dátuma. Nagyanyjának tizenegy keresztgyereke volt – a cigányvajda, Balogh Benjámin fiai, lányai. Rendes munkát végez, rendes házban lakik ma valamennyi. Koncz Bertalan úgy hallotta, hogy a századforduló idején a cigányok még dögöt ettek, azt pedig a saját szemével látta, amikor – 1938-ban – egy elhullott sertést szeleteltek fel, főztek meg és fogyasztottak el jóízűen. A falu, amíg a cigányok a kieső telepen, koporsókhoz hasonló viskókban laktak, sajnálattal viseltetett irántuk. „Az is isten teremtése", mondogatták, s hívták őket padlást, tyúkketrecet takarítani, roskatag paraszthházakat tapasztani, és természetesen a lakodalmakra, muzsikálni. Még a koldusok is összeszedték a napi kenyérre valót.

A cigánytelep 1960 táján a Homoktelepre költözött. A vizes földnél semmivel sem volt jobb a vizes homok, talán csak annyival, hogy jobban beitta a nedvességet. A kunyhókban azonban ugyanolyan áporodott, fullasztó volt a levegő, mint annak előtte. Ekkorra a falu már kevésbé szerette a cigányokat. Bár a padlást és a tyúkketreceket velük tisztíttatták – ugyan ki mással? –, a tapasztáshoz is őket hívták – ki vállal manapság sármunkát? –, sőt a lakodalmakon is cigányok húzták a talpalávalót – mert a roma hegedűvel születik –, de a koldusoknak már nem jutott minden napra kenyér. Jószántából már senki sem adott pénzt. És amit addig nemigen tettek – a részegeskedésért, a csavargásért nem egy-egy cigányt szóltak meg, hanem valamennyiük fejére olvasták. Böske fogalom lett Hosszúpályiban. Ez a női gúnynévvel megáldott férfi negyvenegy éves koráig huszonegy évet ült börtönben, s szikével

pucolta a körmeit. Veszedelmes jelenség volt, s fogalom lett: ilyenek a cigányok. Igaz, akadt ellentétes példa is. Kulák Pista tisztességesen élt, négyszemközt még Koncz Bertalant is tegezhette, s mindenki emlékszik rá, hogy tízéves korában már kotta nélkül klarinétozott, de róla csak annyit mondtak a falubeliek: ügyes muzsikus. A volt kántortanító, akit hajdanán a debreceni református gimnáziumban csizmás kandúrnak csúfoltak az úri gyerekek, a mához érkezik: elmondja, hogy a cigányoknak több mint a fele a községben lakik, s megtiszteltetés számukra a magyar ember barátsága. Azt viszont nehéz megszerezni. A község lakói elhúzódnak a cigányoktól, jobban is, mint eddig. Talán ezért nem hallgatott még el a szóbeszéd a márciusi esküvőről Hosszúpályiban: a felháborodás, a megbotránkozás hangján beszélnek róla.

*

A ház homokra épült, egyszoba-konyha. Lakatos Józsefék a felszabadulás évében házasodtak össze. Birkát vágtak, a pörköltet a családdal együtt megették, azután elmentek a hivatalba, s ott bejegyezték a nevüket egy kék fedelű füzetbe. Muzsika nem volt, az ünnepi hangulatot csupán az adta, hogy mindenki jóllakhatott. Lányuk – a magyar fiú felesége – csinos, verseket ír, melyek a szerelemről vallanak páros rímekben, de emlékkönyvében, lányos zsinórírással másolva, ott találhatók azok a költemények is, amelyek megtetszettek neki. A falakon mindenütt Harsányi Gábor fotója, sokak szerint férje a színészhez hasonlít. Lakatos Ilona az ifjú asszonyok mosolyával beszél az esküvőről:

– Nagyon szép esküvőnk volt. Kaptunk ajándékokat, fazekakat, edényeket, párnahuzatot, paplant, evőeszközt...

– Menyasszonytánc volt?

– Persze.

– Mennyi jött össze?

– Hatezer forint.

– Mit ehettek a vendégek?

– Tyúkhúslevest, töltött káposztát, fasírtot, rántott húst, nem is tudom elmondani az összes ételt, minden volt, ami egy rendes esküvőn szokott lenni.

– Hogyan ismerte meg a fiút?

– Hát, könnyű volt. Ő is itt lakik Pályiban. Mikor meglátott, mindig szólt utánam valami hülyeséget, hogy hová mész, vagy nem tudom mit. Először a barátja lettem, haverja, aztán kezdett idejárni hozzánk. Körülbelül egy éve ennek.

– A fiú szülei mit szóltak hozzá?

– Akkor még nem tudták. Mástól értesültek róla, néhány héttel később. Addig szóltak hozzám, köszöntek is. Azóta nem. Még ma is azzal van elfoglalva az anyja, hogy a fia csak egy cigánylányt tudott magának szerezni. Én, amikor a fülembe jutott, hogy kígyót-békát kiabál rám, írtam neki egy levelet. Hogy miért nem tudja ezt nekem személyesen elmondani, s különben is, mi a baja velem? Szeretem a fiát, s annál jobban fogom szeretni, minél inkább tiltja tőlem. Akkor este a János azzal jött hozzám, hogy a szülei kidobták. Az anyja azt kiabálta, hogy válasszon, vagy ő, vagy én. A fiú gondolkozott egy fél órát – már ahogy nekem mesélte – és választott. Idejött, mihozzánk.

– Ez mikor történt?

– December tizenharmadikán. Tudom pontosan, mert előző nap kapott fizetést. Az éjféli vonattal jött haza Szoboszlóról, ahol dolgozik. Otthon ébren várták, aztán másnapra összecsomagolták a cuccát, hogy fel is út, le is út... Gondolták, majd visszamegy. De nem ment. Pedig üzentek is érte.

– És a maga szülei?

– Nem szóltak bele. Rám bízták, ha akarom, elküldöm, ha nem, nem. Sokat gondolkodtam azon, hogy mit csináljak, végül mégis együtt maradtunk.

– És most hogy élnek?

– Jól. Nagy még a pletyka, az anyósom terjeszti rólam a történeteit, de a férjem testvérei már átjárnak hozzánk. Az anyjuk nem tudja, nagy baj lenne, ha megtudná. Lakás kellene, mert albérletbe szorultunk. Sajnos, csak az én szüleimre számíthatunk... A faluban nagyon megnézik, ki cigány, ki nem. Az iskolába sem járt velem egyetlen cigány sem. A gyors- és gépíró tanfolyamra sem.

– Dolgozik?

– Másfél éve végeztem, de nem dolgozom, mert a szüleim nem engedtek egyedül Debrecenbe, itt meg nem akadt nekem való munka.

– Kikkel barátkozik?

– Az unokanővéremmel, de mióta férjhez ment, s gyereke van, ritkán jövök össze vele. Most nincs is barátnőm.

– Nászút?

– Az esküvő után a férjem Egerbe ment dolgozni, én is vele mentem. Nagyon tetszett az a város, szívesen laknék ott. Debrecenben is. De Jancsi nem hajlandó elköltözni Pályiból.

– Mi a feleség dolga? Főz is?

– Hát főzni nem nagyon... Otthon eszünk, anyáméknál. Vizes, kicsi az albérlet, nem lehet ott főzni. Elmennék én innen nagyon. De a férjem azt mondja, hogy így jobban kijövünk anyagilag.

– A férjén kívül járt-e más fiúval?

– Persze. Elmúltam már huszonegy éves...

– Az is magyar volt?

– Igen. Meg is kérte a kezemet, de nem mentem hozzá, mert rájöttem, hogy állandóan csavarog. Több sráccal is jártam, mind magyarok voltak. Cigányokkal barátkoztam, de nem jártam velük.

– Elégedett?

– Beleestem Jancsiba. Csak az rossz, hogy a szülei kitagadták miattam. De ha egyszer belevágtunk a házasságba, végig is kell csinálnunk. Próbáltuk kibékíteni anyósomékat, de nem lehetett. Mikor megesküdtünk, együtt mentünk el hozzájuk. Inkább ne mentünk volna... Azóta a férjem néha hazajár. Nélkülem.

Lakatosék udvarán kardvirágok nyílnak. Az ólban disznó, hátrébb baromfik. Lakatos József és családja az elsők között költözött ki a telepről. Az asszony tanácstag. Az ő lányuk esküdött márciusban örök hűséget a magyar fiúnak.

– A lakodalomra hízót vágtunk. Kétmázsást – mondja Lakatos Józsefné.

– Hány napig készültek az esküvőre?

– Ahogy faluhelyen szokás. Három hétig. Segítség volt, no meg két

szakácsnő. Hízót vágtunk, tyúk is volt elég, mert így szokták nálunk. Ami kellett, minden volt, ital is, muzsika is.

– Meddig tartott a lagzi?

– Ahogy faluhelyen szokás. Másnap délfelé mentek haza a muzsikások.

– Papnál volt az esküvő?

– Nem mentek el a gyerekek paphoz. KISZ-esküvő volt. Mindig azt mondták, hogy ők papnál nem esküsznek, a vőlegény is arra kért, hogy csak azt engedjük meg, hogy ne templomban legyen az esküvő. Ha így van kedvetekre, nem szólok én bele... Utána meg idejöttek, mert a fiúnak nem volt semmije, az anyja elzavarta a gyerekét. Itt, faluhelyen, feltűnő ám, hogyha cigánylányt vesznek el...

– Ismerték a fiú szüleit?

– Persze hogy ismertük! Öt házzal laknak arrébb.

– Köszönnek egymásnak?

– Ha meglátnak, elfordulnak. A lányomra is haragszik a fiú anyja, mindennek elmondja. Az esküvőn senki nem volt itt tőlük, csak a Jancsi nagyobbik testvére. Az katona, annak nem parancsolhatnak.

– Hány gyereket nevelt fel?

– Négy családot. Az öregebbik fiam jegykezelő volt nyolc évig, mostan pedig már ellenőr a buszon. A kisebbik a postánál dolgozik, a lány még nem talált munkát, a legkisebb fiú pedig tanul...

– Lakatos néni hol született?

– A faluvégen, sáros utcában, rothadó putriban. Régóta vagyunk itt, de ezt a házat is lebontjuk, jövőre építkezünk. Egy konyha, két szoba, fürdőszoba kellene.

– Dolgozik a férje?

– Mióta világ a világ, az én uram mindig dolgozott. Maszekféle, tapaszt, bepucolja a házakat. A sármunkát nem mindenki tudja elvégezni. Reggel hattól este hatig a házaknál van.

– És Lakatos néni?

– Én sajnos tizenötödik éve, hogy itthon vagyok. Az idegeim miatt százalékoltak le. Fáj a fejem rettentően, kúrára járok, tűkkel szúrnak végig a nyakamon, de nem segít sokat, csak szenvedek tőle.

– Úgy hallottam, tanácstag...

– Már nyolcadik esztendeje. Sokat foglalkoztam a cigányokkal, én írtam össze, aki nem dolgozik, beadtam a tanácshoz, noszogattam őket, hogy legyen munkahelyük, hogy kihozhassuk őket a telepről, vehessenek rendes házat a faluban, mint a többiek. De abbamaradt az egész. Amióta új vb-titkárunk van, még kezet sem fogott velem, köszönni se igen köszönt.

– Fel szokott szólalni a tanácsüléseken?

– Hát, már amikor... Ha olyan gyűlés van, hogy nem lehet ilyet fölhozni, akkor nem. Mert akkor azt mondják, ez nem oda tartozik, ezt hagyjuk.

– Hogyan él az ifjú pár?

– Nagyon pici házban laknak, bútort sem tudtam nekik venni, mert nincsen hová, így hát az enyimet adtam oda. „Neked is veszünk házat, mire megnősülsz", mondták a szülei a Jancsinak, de mikor megtudták, hogy cigánylányt vesz el, kisemmizték. Pedig a bátyja házához ő is hozzáadta a pénzét. A lányom másabb volt, mint a többi, még bálba sem engedtük egyedül, féltettük nagyon. Nem akartunk szégyent, mert ma már minden megtörténik, lopva esküdnek meg, vagy tudom is én mi... Jött a fiú sírva, hogy az anyja elzavarta, hogy „válassz a cigánylány és közöttünk", a fiú meg azt mondta, nekem a lány kell, én őt szeretem. Erre felpakolták a ruháját: „no, hát ha őt szereted, innen a háztul elmégy!" Idejött, hogy legalább a ruháját hagyhassa nálunk, aztán mondta, hogy engedjük meg neki, hogy ha két hétben egyszer hazajön, itt aludjék. Sehogy sem akarta ezt a férjem, ismeri a falu a lányt is, a fiút is, minket is, a végén mindenfélét gondolnak. Mondtam az uramnak, te ne adj semmit másra, ha mi most nem engedjük ide a fiút, mindjárt úgy veszi, hogy mi nem szeretjük őt, s még megeshet, hogy elszöknek. No, hát így aztán sikerült meggyőznöm az uramat is...

– Márciusban volt a lakodalom.

– Ki akartunk tenni magunkért... Megvettük a szomszédban a bort, februárban a hízónakvalót, mert nekünk csak kettő volt, az egyikre szerződtünk, a másikat már karácsony előtt levágtuk, így aztán pénzért kellett venni a disznót... A fiú akkor hazament, hogy legalább a hét-

ezer forintját adják neki oda, de azt sem kapta meg. Az uram ezért nem engedte, hogy az esküvőhöz hozzájáruljon. A vőlegény a ruhát és a cipőt vette csak meg, a lány meg a zsebkendőt, inget és nyakkendőt, ahogy faluhelyen szokás.

– Úgy tudom, járt már itt más kérő is.

– A falu tudja, hogy a lányomnak csak magyar fiúk udvaroltak. Az egyiknek géplakatos volt a szakmája, a másiknak pedig kőműves. S volt még egy bagaméri fiú is, aki a szüleivel jött el megkérni a lányom kezét, de nem tehettünk semmit, mert az Ili nem szerette. Sajnáltam a két öreget, hogy hiába fáradtak, de a lánynak csak ez a fiú kellett. Most meg azt mondjuk, mi is azt esszük, amit ti esztek.

Dr. Palotai Zoltán a falu egyik körzeti orvosa. Lakása sötétbarna bútorain könnyű, fehér csipkék. Herendi hamutartó, cigarettakínáló. A kertben kutya ugat és hortenzia nyílik. Az orvos pesszimista:

– Sok minden történt már a cigányokkal – fejti ki foteljében –, de kevés a pozitív eredmény. Talán csak annyi, hogy a terhes anyák legtöbbje eljár a rendelésekre.

– És az elvonókúra?

– Nem ért semmit, volt, aki már oda is részegen jött, volt, aki utána ment be a kocsmába. És majdnem mindegyikük ma ismét vedeli az alkoholt.

– Mi a véleménye a cigányokról?

– Szeretnek lógni, jobban tudják, hogy mennyit kell dolgozniuk a családi pótlékért, mint én. Utána mint a madarak a dróton, úgy ülnek itt, hogy fáj a hasuk. Nem tehetek bilire senkit, így hát kiírom őket három napra. Van köztük azért egy-kettő, aki rendesebb... – teszi hozzá elnézőbben. – De a zöme idegbeteg, epilepsziás, alkoholista. Úgy tudnak veszekedni meg hazudozni, hogy az nem emberi. Összeverekszik két társaság, s idevánszorognak a sebeikkel, mindegyikük homlokegyenest mást mond, nehéz velük boldogulni. Elkészülnek a látleletek, aztán mehetek a tárgyalásra, eltölthetek vele egy felesleges napot. Volt itt, kérem, olyan – élesedik a hangja –, aki a felesége fülét vágta le a nyílt utcán, részegen! Nemegyszer megyek ki éjjel a putrik közé, s fé-

lek, én mondom magának, hogy félek! Egy kétszer-kettes viskóban döglődnek heten-nyolcan, s a sérült ott fekszik harmadmagával részegen. Evőkanálnyi olajban gatyamadzag ég, pislákol a fénye, a táskát a nyakamba kell akasztani, mert le sem tudom tenni.

– Szóval, semmi eredményt nem értek el?

– Hálátlan feladat a cigányokkal foglalkozni. Nincsenek látványos eredmények, az elvonókúra sem ért sokat, pedig sokat dolgoztunk vele. Nem használt az itatás, a hánytatásos módszer, a végén csak röhögték egymást, s utána mentek ismét a kocsmába.

– Megszüntették a kúrát?

– Meg. Nem vállalhattuk a kockázatot. Az intézet dolga ez, nem a miénk. S ha bármilyen rendellenesség, félrenyelés történik, bennünket vesznek elő... Hiába engedélyezte a helyi elvonókúrát az ideggondozó, ez nem jelent mentséget. Nem valami boldogító munka gyógyítani egy cigánylakta faluban!

– Mióta van itt?

– Tizenharmadik éve. Álmosdról jöttem. Ott alig volt cigány.

– Akkor nyugodtabb lehetett az élete...

– Nem volt nyugodt falu az sem... Ott magyar alkoholisták voltak.

Lakatos József Hosszúpályiban született 1919-ben. Gyerekkorából egy nádtetős házra emlékszik, ahol heten éltek, kint a cigánytelepen, egy nagy tó mellett. Apja a sárból élt, tapasztott, s erre tanította meg a fiát is, mert házra mindig szükség van, tapasztóra úgyszintén. Abban az időben egymás mellett rogyadoztak a kis kunyhók, alig három-négy lépésre egymástól, s előttük legalább háromszázan ültek. Volt olyan gyerek, aki napjában csak egyszer evett, de Lakatosék nem panaszkodhattak, az öreg búzáért meg tengeriért dolgozott, s télre sem maradtak étel nélkül. Öten voltak testvérek, négyen ma már a faluban laknak. Egy kint él a telepen, de csak azért, mert tíz gyereke van és ő is, meg a felesége is elisszák a pénzt. Lakatos József tizenkét éves korában kezdett el dolgozni, s iskola helyett inkább bőgőzni tanult egy öregembertől.

Tizenkilenc éves korában vette el Lakatos Ilonát, és 1952-ben már építkezett a Sáros utcában, a cigánytelep szélén. Legelőforma föld volt,

de nem ért semmit, süllyedni kezdett a ház, a víz kikezdte a vályogot, hiába volt alatta hét sor tégla. A Homoktelepre 1956-ban költöztek. „Itt jobb nappal, mint ott éjszaka" – mondogatja Lakatos József. Volt olyan este, hogy kétszer-háromszor is fölkeltették, mert a rendőrök kerestek valakit, s mivel ő már több mint húsz éve önkéntes rendőr, mennie kellett. Ezt a házat öt éve adta el, azóta a Bocskai utcában lakik a család. „Három házat építettem magamnak, nekilátok az utolsónak, a negyediknek, hogy a fiamnak is legyen" – tárja szét karját Lakatos József. Ennyi az élete. Ő az édesapja Lakatos Ilonának, annak a cigánylánynak, akit márciusban vett el a magyar fiú feleségül.

– Hogyan ismerte meg Tőkés Jánost?

– A fiú egyszer csak bejött ide, hogy a szülei elzavarták. És elmondták a lányommal, mit akarnak. Rendben van, mondtam, de nálam nem lakhatnak, mert a falu a szájára vesz minket... Aztán jött a lakodalom: tizennégyezer forintba került. Nyolcvan személyt hívtunk, de csak ötvenhatan jöttek. Amíg fiatal voltam, nem bántam volna még a mindennapos lakodalmat sem, de a lányomé alaposan kimerített. Volt itt nóta, minden, ha az egyik bőgős elfáradt, átvette a másik, az húzta tovább. Nem volt megállás.

– Tetszett az esküvő?

– Jobban, mintha a pap csinálta volna, kórus is volt, szavalat is, szép szónoklatok... A lagziról pedig még ma is beszélnek. Itt mulatott az esküvőn a fiú bátyja is. Az ő lakodalma a következő héten volt, de a lányom meg a férje nem mentek el rá, csak az ajándékot adták oda. Akik mind a kettőn ott voltak, azt mondták, hogy a miénk volt a jobb. Annyira volt minden, hogy másnap a téglatetőn találtam négy kancsó bort.

– A fiú bátyját viszont várta a kész ház...

– Igen... A Jancsit meg kitagadták, kisemmizték. Rosszul esik nekünk, de mit csináljunk? A két fiatal értse meg egymást, ez a legfontosabb, nem igaz? Ha nem adom a fiúhoz az Ilit, megszöktek volna. Mi mindent megtettünk a lányunkért. A legdivatosabb ruhákban járattuk, az esküvőjére is külön ruhát csináltattunk neki... Nem kölcsönruhában esküdött! Hogy nézett volna az ki?! Mit szólt volna a falu?!

Lovas Gyuláné a községi tanács gyámügyi előadója s egyben anyakönyvvezetője, férje pedig a helyi termelőszövetkezet elnöke. Sérelmezik, hogy a faluról szólva csak a cigányokat említik. Mintha itt csak cigányok laknának. Mindenki azt hiszi, hogy Hosszúpályi cigányközség, mert az újságok csak róluk írnak.

Lovasnét az esküvőről faggatom: Tőkés János és Lakatos Ilona gyűrűváltásáról.

– Nagy volt a felháborodás... A fiú barátai sem helyeselték, mert ebben a faluban nem divat cigánylányt feleségül venni. Én beszéltem rá őket a KISZ-esküvőre. Nézze, nekem ez a kötelességem. Ragyogóan, szépen készítették elő, s én is elmondtam minden szépet és jót...

A férje közbeszól:

– Egyszóval te is mindent megtettél, hogy ez a cigányesküvő jól sikerüljön.

– Minden úgy ment, mint a karikacsapás – folytatja az asszony. – Elmagyaráztam a párnak, mit kell hozniuk, mit, mikor kell mondaniuk, szépen fölöltöztem, a lányom elszavalta a „Minek nevezzelek?" című verset, az úttörőkórus énekelt, minden olyan volt, mint bármelyik más esküvő. A fiú rokonai nem jöttek el, de azért akadt a társaságban magyar is... A pár elegáns volt, a lány fehér ruhában, fátyolosan, a fiú sötét öltönyben. A Lakatosék igyekeztek minél több magyart meghívni, még a szakácsnő is magyar volt. Ahogy illik, hozzám is eljöttek, hogy megkérdezzék, mit adjanak az úttörőknek. Mondtam, vegyenek nekik forintos csokoládékat, meg hozzanak egy tál süteményt. Nekem a cigányasszony tortát hozott a cukrászdából, amit én rögtön átküldtem a cigányiskolába, mert a gyerekeimnek a sós sütemény többet ér, mint egy szelet torta. Tudtommal a napköziben ki is osztották a tanulók között. Nem szoktam én sokat prédikálni, de azért a beszédben sort kerítettem a faji megkülönböztetésre. Azt mondtam, hogy a szerelmük legyőzi az előítéleteket, s csak még jobban összefűzi őket. Remélem, sikerül önállóan, boldogan élniük, s akkor példaképül állíthatom őket...

– Hiszi is, amit mondott?

– Nézze, tulajdonképpen a lány édesapja volt az első, aki beköltözött a faluba, a magyarok közé. A szülők nagyon rendesek, de azért

cigányok, nem tudják magukat megtagadni... A lányuk jól öltözött cigánynő volt, ki is kezdtek vele esténként a fiúk a vonaton vagy a presszóban, de az biztos, hogy a szülei nagyon vigyáztak rá. Nem mondhatom róla azt, amit néhány magyar lányról, aki háromhónapos terhesen vette föl a menyasszonyi fátylat. Mostanában sok olyan esküvőt tartok, ahol a menyasszony vagy megszült már, vagy nagy hassal jön ide. Ilyenkor nehéz az embernek szépet mondani... Mit mondjak még? A fiút elítélte a falu...

– Azért szép esküvő lehetett...

– Nézze, nekik szép volt.

Tőkés Jánosnak öt testvére van. Az egyik már régebben megnősült, a másik katona, neki is most volt az esküvője, a többiek pedig még otthon vannak. Tőkés János Hajdúszoboszlón, a TIGÁZ-nál dolgozik.

– Hány osztályt végzett?

– Nyolcat. Utána elmentem a tanácsi építőipari vállalathoz, segédmunkásként dolgoztam kilenc hónapig, majd a TIGÁZ-hoz jöttem, mert apám azt mondta, hogy hagyjam ott az építőipart, a gázosoknál talán több lesz a pénz. Több is volt, de azért innét is továbbálltam. Debrecenben tyúkketreceket mostam a BARNEVÁL-nál, voltam a Gördülőcsapágy Műveknél, aztán elmentem a kútfúrókhoz. Ott csak egy napot dolgoztam, mert amikor megmondták, hogy Pestre kell menni, a vonaton meggondoltam magam, és visszajöttem. Most újra Szoboszlón, a TIGÁZ-nál vagyok, de elmegyek innen is, unom már a sok vidéki munkát, és Hajdúszoboszlót sem szeretem.

– Csak Hosszúpályit?

– Ez a falu a szívemhez nőtt, mert nem sáros és az embereket is ismerem gyerekkorom óta. Hajnalban megyek, este jövök. Nem házasnak való élet ez...

– Otthon jó volt?

– Hol igen, hol nem. Régebben is vitatkoztunk, mert elég sokat ittam, elvertem a pénzt, de a nagy veszekedések akkor kezdődtek, amikor megtudta az anyám, hogy cigánylánynak udvarolok.

– Most már nem iszik?

– Nem nagyon. Néha egy-két üveg sört. Annak idején a haverokkal sokat piáltunk, volt amikor minden este berúgtunk. Persze, én főként magyarokkal ittam, de hiába, ez itt az egyetlen szórakozás.

– És a művelődési ház?

– Legtöbbször zárva.

– Mire költötte még a pénzét?

– Ruhára, meg hazaadtam. Két éve, hogy a bátyámnak megvettük a házat, tizenötezret adtam bele, apám huszonötöt, így jött ki a negyven. Megvolt már az én kétszoba-konyhás házam is, csak... Ha sikerült volna, már lenne televíziónk, bútorunk...

– Mióta jár Ilivel?

– Eleinte csak véletlenül találkozgattunk, de a húgom meg a szomszédok már úgy mondták a szüleimnek, hogy ide járok. „Miért nem tudsz te másfelé lányt keresni?" – ezzel izgattak folyton, amikor már az utcán is láttak vele. Egyszer aztán, amikor hazamentem, már mindenemet becsomagolták. Gondoltam, az állomásra megyek, hogy ott alszom, de aztán mégis ide jöttem.

– Volt azóta otthon?

– Voltam. Mondták, hagyjam ott a cigánylányt, megkapom a házat, ha mást választok. De nem tehetem, mert szeretem Ilit.

Jancsi karjába üres szívet tetováltak.

– Ha most csináltattam volna, az Ili neve lenne benne – mondja, amikor észreveszi, hogy nézem a karját.

– Barátai? – kérdezem.

– Nincsenek barátaim.

– Haverok?

– Voltak. De csak egy munkatársam jött el az esküvőre.

– A testvérei?

– Titokban járnak hozzánk. A kertek alatt.

– Nem fáj, hogy kitagadta az anyja?

– Két hétig furcsa érzés volt, de beletörődtem. Szívesebben választottam ezt, mint a veszekedést. Átkoz az anyám, de amit mond, annyiba se veszem, mint ezt a földcsomót – morzsol el egy rögöt a tenyerében. – Kibírom. Más is kibírná.

Így esküdött a lányom

A lázadó fiatalok albérlete

Ilinek csak magyar fiúk udvaroltak…

Ha nem szeretnénk egymást,
kétszoba-konyhás házam lehetne

Azt mondtam, hogy a szerelmük legyőzi az előítéleteket…
(Lovas Gyuláné anyakönyvvezető)

»Elzavartuk őket...«

Alsószentmárton

Gróf Széchenyi István vagy másfélszáz évvel ezelőtt azt javasolta, hogy a főurak szerecsen inasok helyett alkalmazzanak cigányokat – így azok majd beépülnek a társadalomba.

Az alsószentmártoni parasztok nem tarthattak inast, de az alacsonyrendű munkák végzésére rendszeresen igénybe vették a cigányokat. Azért a falu nem fogadta be a cigányokat, csak éppen megtűrte őket. Cigányok takarították, vakolták a házakat, kovácsolták a lovak patkóját; de nekik adták el a parasztok drága pénzen a hízókat, a gyümölcsöt, a zöldséget is.

Alsószentmárton cigányai elhalt mesterségeket örököltek őseiktől: tudtak bánni a fűzfavesszővel, kosarakat készítettek belőle, ismerték a bádogosmunkát meg a vályogvetést. Nagyhangú körhintásaik, erős tekintetű jósnőik szórakoztatták az itt élő délszlávokat, és persze a muzsikájuk is, mely gyorsan beitta a szláv népdalok motívumait. Eltűrték őket ott, ahol kellettek, ahol szükség volt rájuk – inassorban. Eltűrték, amíg kunyhóik elbújtak a látóhatár mögött, amíg életük nem ötvöződött össze a sokácokéval. Eltűrték a piacon, alkudozás közben, néhány szó erejéig, villanásokra a lakodalmakban, búcsúkor.

Újságíró kollégám meséli, hogy amikor négy éve Alsószentmártonban járt és egy cigányemberrel a kocsmába lépett, a cigányt kizavarták, s csak az ő erélyes közbelépésére voltak hajlandók kiszolgálni. A faluban mást is mesélnek. Cigány nem mehetett a járdán, csak a sáros úton, mert vagy megdobták kővel, vagy leütötték. A kocsmában egyszer a sokácok leitattak egy öreg romát, bevitték az istállóba, s trágyába temették. Reggel az emberek holtan találták. Megfulladt. A bűnösök megbűnhődtek, de az esetet ma is emlegetik.

Ma már csak néhány sokác család él a községben. A cigányok azt mondják: „elzavartuk őket..." A józanabbja helyesbít: „megvettük a házaikat..." Tulajdonképpen egyre megy, az eredmény a fontos: Alsószentmárton cigányfaluvá vált, kisebbségbe kerültek a sokácok.

A kocsmában már cigány kocsmáros fogad.

A kocsma olyan, mint a kocsmák általában: sivár és elhasznált. A pulton áttetsző és csorbult poharak, korsók; oldalt, egy halványzöldre fes-

tett polcon rádió, amelynek hangját elnyomja a zaj. A vendégek egymás után kérik az újabb sört, fröccsöt, pálinkát. Ezzel el is soroltam a legkelendőbb cikkeket – a cigarettán kívül. Ez utóbbinak köszönhető, hogy füstcsíkok szabdalják össze a termet, talán csak egy részt kerülnek ki, a nyitott ablak közelében levő dőlt betűs plakátot: „ma szalonsört szolgálunk ki". A kocsmáros nagy testű, harcsabajszú férfi. Apjára, az öreg Pörgősre, szívesen emlékeznek a cigányok: törekvő, munkaszerető ember volt, s mindig jó szívvel viseltetett a többiek iránt. Régen napszámba vitte őket, s ha valakit nem tudtak a telepen eltemettetni, ő adta a pénzt a szertartásra. A fiát is örömmel fogadták, aki, mielőtt elvállalta volna a kocsmát, gépkocsivezető volt. A kocsmárosság fontos pozíció, bizalmi állás. Ebben a helyiségben mindenki megfordul, itt beszélik meg ügyes-bajos dolgaikat, itt verekszenek össze az emberek. A kocsmáros Alsószentmártonban mindenről tud, és megtiszteltetés vele egy asztalnál ülni. Dicsfény övezi nemcsak a kezét, amivel az italt méri, hanem az eszét is: Pörgős Sebő érettségizett.

A faluban az italbolton kívül csak egy vegyeskereskedés van, de az nem alkalmas a meghitt beszélgetésre. Működik ugyan a művelődési ház, s abban a sokác klub, de oda cigány nem teheti be a lábát. Marad még a mozi, hosszú lócákkal és hangosan recsegő erősítőkkel. A rövid körút befejeztével érthetővé válik a kocsma fontossága a közhangulat kialakításában.

Milyen volt a régi italboltvezető? „Ütött-vágott volna minket. Olyan ember volt, hogy ha eltörtünk egy poharat, száz forintot kért érte. És fizetni kellett, különben hívta a rendőrséget!" Pörgős és felesége két éve mérik itt az italt – havonta körülbelül százezer forintért. A nyitva tartás a hétköznapok ritmusát követi: a kocsmáros hajnali ötkor húzza fel a rolót, hogy a munkába indulók „bekaphassanak valamit", napközben zárva tart, s ahogy az első munkásokat szállító autóbusz begördül a község egyetlen aszfaltútjára, ismét kinyit az italbolt. Sok embernek vezet ide az első útja, sőt, van akinek minden útja.

„Régen kalapáccsal, kerékpárlánccal jöhettünk csak be az ajtón, különben hamar kaptunk. Most meg a sokácok nem mernek bejönni..." – kiabál a fülembe Jovánovics Miklós, miközben a sör habját in-

ge ujjába törli. A kocsmáros nevet és azt mondja: valóban, a délszlávok a vegyesboltban veszik meg az italt, s vagy az utcán, vagy a klubjukban isszák meg.

Így a klub lett a község második italboltja.

A falu egyetlen emlékműve – az első világháború halottait sirató – alig közelíthető meg a térdig érő gazban. Rajta elmosódva azok nevei láthatók, akik a különböző frontokon életüket vesztették. Szláv, magyar és cigány nevek sorakoznak egymás alatt: Alsószentmárton elesett katonái. A múltat a sok megroggyant házon s az elaggott, elhanyagolt templomon kívül ez az emlékmű képviseli, s tanúsítja, hogy az értelmetlen háború egyaránt követelt vért az ország magyarjaitól, szlávjaitól és cigányaitól is. Az utóbbiak kiszolgáltatottságukat, szegénységüket vitték a harcmezőre, ahol talán még több megaláztatásban volt részük, mint bárki másnak.

A múltat az emlékek kockáiból lehet csak összerakni, a községnek írott története, krónikája nincsen. A múltból csak egyetlen kérdés érdekel: miért volt Alsószentmárton cigánysága kiszolgáltatva a sokácoknak egészen a hetvenes évek elejéig, s milyen belső okok következtében lett 1975-re cigányfalu Alsószentmárton?

A kiszolgáltatottság a kényszerű elzártságból eredt. Alsószentmárton Baranya megye egyik legeldugottabb falva. Pécstől délre érjük el Harkányt, innen keletre Siklóst, majd egyenesen délre következik Egyházasharaszti, Maty és Alsószentmárton. Vasútállomása nincs, csak autóbusz köti össze Siklóssal. Jellegzetesen mezőgazdaságból, földből élő vidék ez, végtelen szőlőtőkékkel a szelíd dombokon, termelőszövetkezeti és állami gazdasági táblákkal a völgyekben és szorgosan művelt kertekkel a házak végében. A régebbi idők krónikái nagybirtokokat, középbirtokokat említenek, mindenesetre ipart a legkevesebbet. A cigány – számtalan tanulmány foglalkozott már ezzel – nem földművelő nép, annak idején József főherceg hiába bocsátotta rendelkezésükre alcsúti birtokát is, a vetőmagot megették, a földet parlagon hagyták. Ezen a vidéken még nehezebben lehetett megtanulni a gazdálkodást, hiszen a táj jellege olyan hozzáértést követelt, amit egyik cigány sem sajátított

s nem is sajátíthatott volna el egykönnyen. A cigányok munka nélkül maradtak: aki akart, az sem tudott dolgozni, nem volt mit és nem volt hol.

Mit mondhattak a magukénak? A faluvégek vizes talajú senki földjeit, melyek sokszor még a könnyű kis kalyibákat is lerántották hátukról. Mi volt még az övék? A sokszor emlegetett cigánymesterségek, melyek az ipar fejlődésével és a letelepedéssel még a kenyérrevalót sem igen hozták meg. A poros udvarokon a vesszőnyalábokból kosarak készültek; a községek kovácsai legyintettek arra a munkára, amit a cigány még boldogan elvállalt; a vályogvetés, a tapasztás sem volt elég a boldoguláshoz. Ritkán laktak jól a cigányok: a falusi lakodalom, a névnap nekik is ünnep volt. Az idő nem az ősi mesterségeknek dolgozott. Mást kellett találni, de nem volt mit. A világtól elszakadt Alsószentmárton cigányainak, ha itt akartak maradni, csak egy lehetőség kínálkozott: munkát, napszámot vállalni a kisbirtokokon. A napszám éhbért jelentett, azonfelül pedig délidőben valami ebédfélét – azaz a kizsákmányolás kisparaszti formáját.

Hogyan emlékeznek erre a cigányok? „Azért nem szeretnek itt minket, mert régebben majdnem ingyen dolgoztunk nekik, de most már nem vagyunk rájuk szorulva." „Azért, mert most nem megyünk hozzájuk napszámba, mert van rendes, jól fizető dolgunk." „Régen kosarat csináltunk, meg koldultunk is. És napszámban dolgoztunk fillérekért. Tíz éve harminc-negyven forintot adtak a népnek a kaszálásért, és még étket sem adtak az ember elé, italt meg soha. Volt olyan is, hogy fizetség nélkül kergették el a cigányt!"

Hogyan emlékeznek erre a sokácok? „Dolgozott nálunk cigány. Mennyiért? Hát, amennyit fizettünk neki, annyiért. De a munkája sokszor fillért sem ért." „Próbált volna ne dolgozni! El is láttam volna a baját! Dolgozott a cigány, kapott enni, meg pénzt, ami járt neki, aztán pihent néhány napig, majd megint jött, hogy van-e valami munka?" „Nem volt más megoldás, őket kellett alkalmaznunk..."

Nem volt más megoldás – egyiküknek sem. Csak ez a kényszerű egymásrautaltság a cigányoknak a kiszolgáltatottság keserű kenyerét, a sokácoknak pedig a busás hasznot jelentette.

S kinek adta el a falu árutermelő parasztsága jószágait, terményeit? Nagyobbrészt a cigányoknak. Mert a településnek még ma is csak egy vegyesboltja van, sem hús-, sem zöldségüzletet nem állított fel itt egy termelőszövetkezet, egyetlen állami gazdaság sem. Az eredmény, hogy a cigányok kénytelen-kelletlen azoktól vették meg a húst, a zöldséget, akiknél dolgoztak: méregdrágán.

Az elzártság, a munkaalkalom hiánya és a kiszolgáltatottság sokáig tartósította volna az állapotokat Alsószentmártonban, ha nem jön közbe a felszabadulás, a megváltozott szemlélet és a szocialista fejlődés. Persze ezek a változások is lassabban érték el az eldugott falut, mint gondolnánk. Esetekről mesélnek a cigányok, esetekről, amelyek semmilyen írott törvénnyel nem egyeznek, esetekről, amelyek megalázottságukat, szerencsétlenségüket ecsetelik. Vélt vagy valódi sérelmeket emlegetnek, majd kiegyenesedett derekú büszke mondattal fejezik be: „elkergettük őket..."

A vidéki ipartelepítés, a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése hozta az első változást: munkaalkalmat teremtett a cigányoknak is. És a munkaalkalom több nekik, mint rendszeres foglalkoztatás és elfogadható kereset. Végre kiszakadtak, élményeket, ismereteket szereztek a külvilágból, idegenekkel barátkoztak – kirekesztettségüket végre otthon hagyhatták. Persze ezzel párhuzamosan a faluban is emelkedni kezdett a napszámbér, s változott a hang is. De ekkor már késő volt, vége szakadt a napszámosvilágnak.

Ma már teherautók, autóbuszok érkeznek hajnalonként a cigányokért, akik késő délután jönnek haza a környező községekből: Villányból, Beremendről, Drávaszabolcsról. Az öregedő parasztok magukra maradnak a földdel, és nem tudnak megbirkózni az egymásra torlódó munkával, hiszen gyermekeik szakmát tanultak, nincs, aki segítsen. Hiába hát a faluban az egyetlen vegyesbolt, hanyatlani kezd a háztáji gazdálkodás – s a cigányok is inkább ott veszik az árut, ahol éppen dolgoznak.

A község dolgozó cigánysága egyszerre érkezik oda, hogy házat vegyen, és a falu parasztsága oda, hogy hajlékát eladja, beköltözzék Siklósra vagy Villányba. A kereslet-kínálat törvénye szabja meg az ára-

kat, s bár a sokácok ahogy tudnak, igyekeznek kifelé Alsószentmártonból, százezer forinton felül kelnek el a vályogfalú öreg parasztházak. A cigányok egyre-másra veszik fel a nyolcvanezer forintos kamatmentes OTP-kölcsönt, s adják mellé összegyűjtött vagyonkájukat.

Hurcolkodik a falu. 1975-ben már alig több mint tíz sokác család lakik a településen, azok közül is heten már eladták a házukat, nemsokára költöznek. Mindegyikük retteg, beszélni nem mernek, csak annyit mondanak: a cigányok miatt hagyják el a falut. Mert aki tehette, elment, s most már, akinek nincs is annyi pénze, minden erejét megfeszítve gyürkőzik, hogy búcsút mondhasson Alsószentmártonnak. A délszlávok félnek és elkülönülnek. „Cigánymentes" klubot építettek nekik a község pénzéből, de csak néhányan szórakoznak ott, gyerekeiket Egyházasharaszti, Pécs, Siklós iskoláiba járatják. Házukba, portájukra húzódva várják a kedvező alkalmat, hogy máshová költözhessenek. A cigányok azt mondják: „elzavartuk őket..." A józanabbja helyesbít: „megvettük a házaikat..."

Fölkészültek-e a vezetők a cigányfalu irányítására, lakóinak támogatására? Mert ha most magukra hagyják az alsószentmártoniakat, könnyen ismét maradhat minden a régiben. A *Dunántúli Napló* riportere, a megyei napilap egyik vasárnapi számában rossznak ítéli a helyzetet, s ezért főként a cigányokat hibáztatja:

„Öt évvel ezelőtt Alsószentmártonban hétszázhúsz cigány élt. Ma ezerszázra tehető a számuk. Évente negyven-ötven élveszületést jegyeznek be az anyakönyvbe, a többi bevándorolt. Innen-onnan. Százhúszezer forint segélyt osztanak ki közöttük egyetlen esztendőben. Rászorulnak, hiszen betegesek, meg aztán nem dolgoznak. (Minek, ha úgyis segélyt kapnak?) Pontatlan fogalmaik vannak a munkaviszonyról, zöme alkalmi munkát vállal, néhány napos, hetes lekötöttséget jelentő, rendszeres jövedelmet nem biztosító gyümölcsszedést. Öt évvel ezelőtt még anyaszült meztelenül jártak a telepen az emberek, gyerekek, ma már nem, ma már, ha akarnak, szépen ki tudnak öltözködni. Igen nagy a fejlődés, mondták a tanácson ezt emlegetve. De a tizennégy és húsz év közöttiek egyáltalán nem dolgoznak, azt hangoztatják,

hogy túl fiatalok a munkára. Iskolába nem járnak, van két-három gyerekük, harmadik, negyedik »feleségük« (...) Alacsony. Alacsony itt minden. Az életszínvonal, a szellemi szint, a tudatnívó, az egy főre eső forintösszeg és az átlagéletkor. Fel kell emelni őket – ez a jelszó, de hogyan? Este a sokác klubban az öreg Verbanácz Mihály bácsi öklével nagyot vert a pultra.

– Én mondom, innen menekülni kell. Ezekkel nem lehet csinálni semmit... semmit."

Ez a cikk kézről kézre járt a falu cigányai között. Több hónap múlva is erről beszéltek, ezzel fogadtak. „Csúfságot csináltak velünk, bohócok vagyunk, bohócnak mutattak bennünket." „Azt mondják, hogy kukoricával élünk és tele vagyunk tetűvel. Hát, szeretnék én látni egy olyan cigányt, aki úgy él, mint mi. És aki úgy el tud egy falut zavarni, mint mi! Én is százhúszezer forintért vettem a házamat. Rakodóként güriztem össze rá a pénzt! Ha pedig műtéten voltam a kórházban, az orvosok első dolga az volt, hogy megnézzék, tetves-e a fejem!"

A riportba foglalt féligazságokat igazságokká, megfellebbezhetetlen ítéletté nagyította a nyomtatott betű. Az elmaradottságból kikecmergőkről hamis képet adott Alsószentmárton néhány megmaradt sokác lakója, sőt a közös tanács elnökasszonya is. Nem a számadatokban kételkedem.

A szemléletet hibáztatom.

A szentmártoni tanácsi kirendeltség vezetője, Bosnyák Mariann is panaszkodik. Halk, határozatlan, és fél, szüntelenül fél, mert hálátlan feladat az övé, rendet tartani egy „ilyen" faluban, és helytállni két tűz között: eligazodni a sokác és a cigány panaszáradatban. „Elsősorban nekem tettek szemrehányást az első elköltözők, hogy miért engedtem a faluba a cigányokat. Nem tudtak a rendeletről" – mondja Bosnyák Mariann, s fölnéz az aktatömegből. Majd hozzáteszi: ő is elköltözik, Siklóson vett házat, de amíg nyugdíjba nem megy, onnan jár ki a község ügyeit intézni.

Három és fél kilométer innen Egyházasharaszti, a közös tanács székhelye, de szinte semmi kapcsolatban nincs Alsószentmártonnal. A sátortetős házak elterpeszkednek, az úton villanyfény, rendezett kertek,

a közös tanács faliújságján fotók egy jól sikerült Kresz-vetélkedőről, a felszabadulási stafétáról. A tanácselnökasszony – Orgyán Sándorné – a község fejlesztéséről beszél:

– Öt község tanácsa vagyunk, ebből a legnagyobb lélekszámú település Alsószentmárton. Mégis csak huszonötezer forintot szedhettünk be onnét, az illetményföldet a villányi állami gazdaságtól kapják, ezért az adót Villánynak fizetik. Nyolcszázezer forintunk megy a napközijükre, százezer a tanszervásárlásra, a többi segélyekre. Mi épült a faluban? Egy klub – a sokác klub, arra számítván, hogy így talán ott tudjuk tartani a délszlávokat. Még külön italmérést is szereztünk nekik. De mennek, menekülnek. A tanítólakásokat is átalakítottuk tantermekké, mert a pedagógusok közül is csak ketten maradtak. A nagy fölvásárlás három éve tart. Bejáró vezetői lesznek a falunak, mert cigány értelmiségiről nem tudunk sehol a környéken.

– És innen szoktak-e kimenni Alsószentmártonba?

– Az adóügyis meg én. A többiek nem. Annyit azért sikerült elérnem, hogy ha a cigányok bejönnek, legalább úgy fogadják őket, mint embereket szokás.

– És a siklósi járás vezetői?

– A főnökeim alatt vágjam a fát? Egyszer kihoztak ide egy megyei vezetőt, elvittem, megmutattam neki a telepet. Csodálkozva szólt a járási elvtársra, hogy „te nem ezt mutattad nekem annak idején!" Nem, nem azt mutatta, hanem a Petőfi utcát, a parasztházakkal, a járdával. Arra mondta, hogy a cigánytelep.

Mindkét pedagógus el szeretne költözni. Egyikük, Prekna Gergely, a község párttitkára Egyházasharasztiban tanít. Mikor a falugyűlés volt, a cigányok fölszólaltak, hogy „nem is tudtuk, hogy a tanár úr a párttitkár..."

– Itt, kérem, két év múlva nem lesz sokác. Minden attól függ, hogy a cigányok hogy tudnak fizetni. Ha tudnak, megkapják az államtól a nyolcvanezer forintot, és azt a néhány házat is fölvásárolják, ami még maradt – mondja, és beletúr kezével a hajába.

– Milyen érzés cigányfaluban élni? – kérdezem a község párttitkárától, aki úgy felel, mint bármelyik sokác családfő.

– El tudja képzelni a tengert, mondjuk az Adriát, magának? Mert ha nem volt ott, hiába mesélek, úgysem tudja elképzelni. Innen már csak elmenni lehet. Ki sem mozdulok a házból, elrohanok a vegyesboltba, bevásárolok, és bezárkózom. Mikor megkapták a cigányok az állami kölcsönt, jött az invázió. De a telep is megmaradt annak, ami volt. Több mint tíz éve vagyok itt, de az általános iskolát a cigányok közül csak öten végezték el, estin pedig tizenöten. Pedig soha nem volt még ilyen jó dolguk, a buszbérlettől a tankönyvig mindent megkapnak! S mikor vége a tanévnek, Egyházasharasztitól Alsószentmártonig, a három és fél kilométeres utat könyv meg füzet borítja. Nem lehet semmire sem jutni velük...

A másik pedagógus, Györffy Kadisáné helyben tanít. Szomorú, hogy egyelőre nem tud állást változtatni.

– Jönnek-mennek a tanítók, egy sem marad itt hosszú ideig. A buszjárat is veszedelmes Siklósig... Nem tud az ember rendesen öltözni, mert ők sáros csizmákkal, batyukkal szállnak föl, s mire megérkezem, röstellem magam, hogy rosszabbul nézek ki, mint egy cigány. Bent, a hivatalban pedig nevetnek rajtam, hogy: itt a cigánytanító.

A párttitkár közbeszól:

– A boltos is elköltözik. Az ÁFÉSZ pályázatot hirdetett, amire ketten jelentkeztek: egy cigány meg egy nem cigány. Megkérdezték, kit javasolok? Hát, nekem mindegy, hogy az illető cigány-e vagy sem, de itt figyelembe kell venni a lakosság igényeit. Olyan ember kell, aki itt is lakik, hiszen mindennap hozzák a friss kenyeret, tejet, hol tízkor, hol délben, hol délután, és sok a munka, nagy a zsúfoltság... Számolni, kiszolgálni... De azt is mondtam, hogy ha ide egy olyan cigányt állítanak be, aki csak téblából, katasztrófa lesz.

Jegyzetfüzetembe írom a panaszokat a cigányok ellen: „korán házasodnak, garázdák, isznak, sok gyerek idióta, debilis – lehetetlen ebben a faluban rendet teremteni, innen menekülni kell".

A vezetők nem készültek fel arra, hogy Alsószentmárton cigányfalu lesz. Bejáró vezetőkkel nem lehet irányítani ezt a sajátos közösséget, ennél sokkal nagyobb figyelmet igényel és érdemel felemelkedésük, mindennapjaik változása.

Újra a kocsma. Legtöbben sört isznak. A gyerekek csokoládét szorongatnak a kezükben, előttük egy pohár málna, de sokszor a söröskorsóhoz emeli őket anyjuk: igyanak, ha kívánják. Petrovics Mihály fölugrik, széke hátraborul, úgy kiabálja:

– Kukoricával élünk mi?! Meg tele vagyunk tetűvel?! Húsz méter hosszú az én házam, palacserép van rajta és a belseje is szép, a külseje is szép! Én mindig dolgoztam, fizetek az ótépének, iszom is, eszem is, a családom sem éhezik. Százhúsz csirkém kapirgál otthon, négy kotlós ül a tojásokon! Kunyhóban születtünk, heten voltunk testvérek, apám kosarat font, most meg szép házam van, és azt sem tudom, mi az a kosár!

Házába kísér. Század eleji épület, a szobában tisztaság, millió mütyür, fénykép, mintha a házigazda egy céllövöldés összes jutalmát megnyerte volna.

A másik házat most renoválják Baloghék. A veranda csupa szín, fehérre festett ablak- és ajtókeretek, szalmaszagú udvar, fonott bútorok, a falakon kitömött madarak.

– Hatvanért vettük a házat, de legalább annyit költöttünk rá – tárja szét a karját Balogh Miklósné. – A lakás a vejemé, de az én uram meghalt, itt érzem csak jól magam.

A gyerekek körülállnak. Valamennyien boltosok szeretnének lenni. Mögöttük, a vitrinen cirkuszi fotó: csinos nő mosolyog, karcsú derekán kígyó tekereg. A falon családi eseményeket megörökítő fényképek sorakoznak. Az ágy fölött Jézus-kép, keresztek.

– Hogyan osztják be a pénzt? – kérdem Petrovics Sándor feleségétől.

– Minden fizetéskor bemegyünk Siklósra busszal. Először bennünket szolgál ki a boltos, mert tudja, hogy mi sokat veszünk. Négy-öt kiló disznóhúst, két kiló halat, ami itthon a hűvösön eláll. Mi nem a kocsmában tervezünk! Élére rakjuk a forintot, nem iszunk, nem dohányzunk. Van televíziónk, motorunk, kerékpárunk, s minden szombaton Harkányba járunk fürödni... Nem szeretnek a sokácok, mert dolgozunk, a magunk erejéből jutunk valamire, és segít minket az állam is...

Jovánovics Miklós, aki 1966-ban vett házat, így összegezi véleményét:

– Milyen falu ez? Munkásfalu. Muszáj dolgozni. A munkatársaink szeretnek, csak itt gyűlölnek bennünket! Pedig egyszerre jöttünk ide a sokácokkal, ezt nekem egy történelemtanár mondta, egyszerre jöttünk, a török hódítás után! Mégsem vesznek emberszámba minket, mert nem járunk napszámba hozzájuk! Nem lökhetik úgy elénk a krumplit meg a babot, mint régen!

A péró ugyanolyan, mint máshol, csakhogy itt a faluban is cigányok laknak. Ellentétek feszülnek a falu és a telep között. A telepiek szerint a faluban lakók máshogy beszélnek: úri cigányok lettek. A putrikban azok maradtak, akiknek nem volt módjuk, erejük, pénzük a kiköltözéshez: öregek, szülők rengeteg gyermekkel, és bűnözők, munkakerülők. A faluban lakók elismerik ezt, és szégyenkezve hozzáteszik, hogy „az ujjunk sem egyforma..."

A statisztika szerint a cigányok évente több mint tíz házat vesznek meg a sokácoktól. Ötvenezer forintot kapnak az államtól, a vételhez szükséges készpénz ötvenezer és százharmincezer forint között jár. Kitartó takarékosság kell ehhez: éveken át, rendszeresen kell dolgozni érte, állandó munkahelyen.

Petrovics Mihály, a falumegbízott motorral érkezik a kocsma elé. Beküld értem egy cigánygyereket, hogy megjött, itt van, de ő a kocsmába nem teszi a lábát. Írni-olvasni nem tud. Tagja a tanács végrehajtó bizottságának, nemrég kormánykitüntetést kapott. „Kiváló határőr", több mint kétszáz határsértőt fogott el. A mattyi fűztelepen dolgozik. Leszáll a motorról, kék bukósisakja megcsillan a kocsmából kiszűrődő lámpafényben.

– Mit mondjak neked? – kérdezi inkább magától, s meglazítja bukósisakja szíját. A többiek körülállnak bennünket. Csend van, az öreg szavát figyelik. – Mit mondjak neked? Hogy egy nyavalyás útért küzdök több mint tíz éve? A Szabadság utcáról van szó, ahol még szabadon folyik el a szennyvíz! Én már szégyellem ezt a témát elővenni, mert a szememre hányják, hogy mit akarok én, amikor majdnem egymilliót költenek a cigánygyerekekre?! Jöjjetek ki, mondom, nézzétek meg,

ötven-hatvan centis iszap bűzlik, nem lehet megmaradni mellette! Csináltak most egy árkot a szennyvíznek, de arra jártak el a traktorok, és tönkretették. Legalább kavicsot adnának, megcsinálnánk magunk is... De nem és nem! Itt meg az orrom alá dörgölik, hogy nem csinálsz te semmit, minek vagy te vb-tag? Akkor elmondom nekik, ami 1938-ban volt, hogy ingyen mentünk dolgozni... Ordítok velük, hogy gyerekek, ti nem tudjátok, hogy most urak vagytok, urak! Azelőtt a nyaram arra ment, hogy éjjel-nappal napszámban voltam, két hét munkáért ötven kiló kukoricát kaptam, s mást sem ettem egész évben! Most, aki dolgozik, motorja, autója lehet! És meg tudtunk venni egy falut! Gyerekek! Urak vagytok! Meg tudtatok venni egy falut!!!

Alsószentmárton, a megvásárolt falu

Megbecsült munkások

A kocsmáros… és vendégei

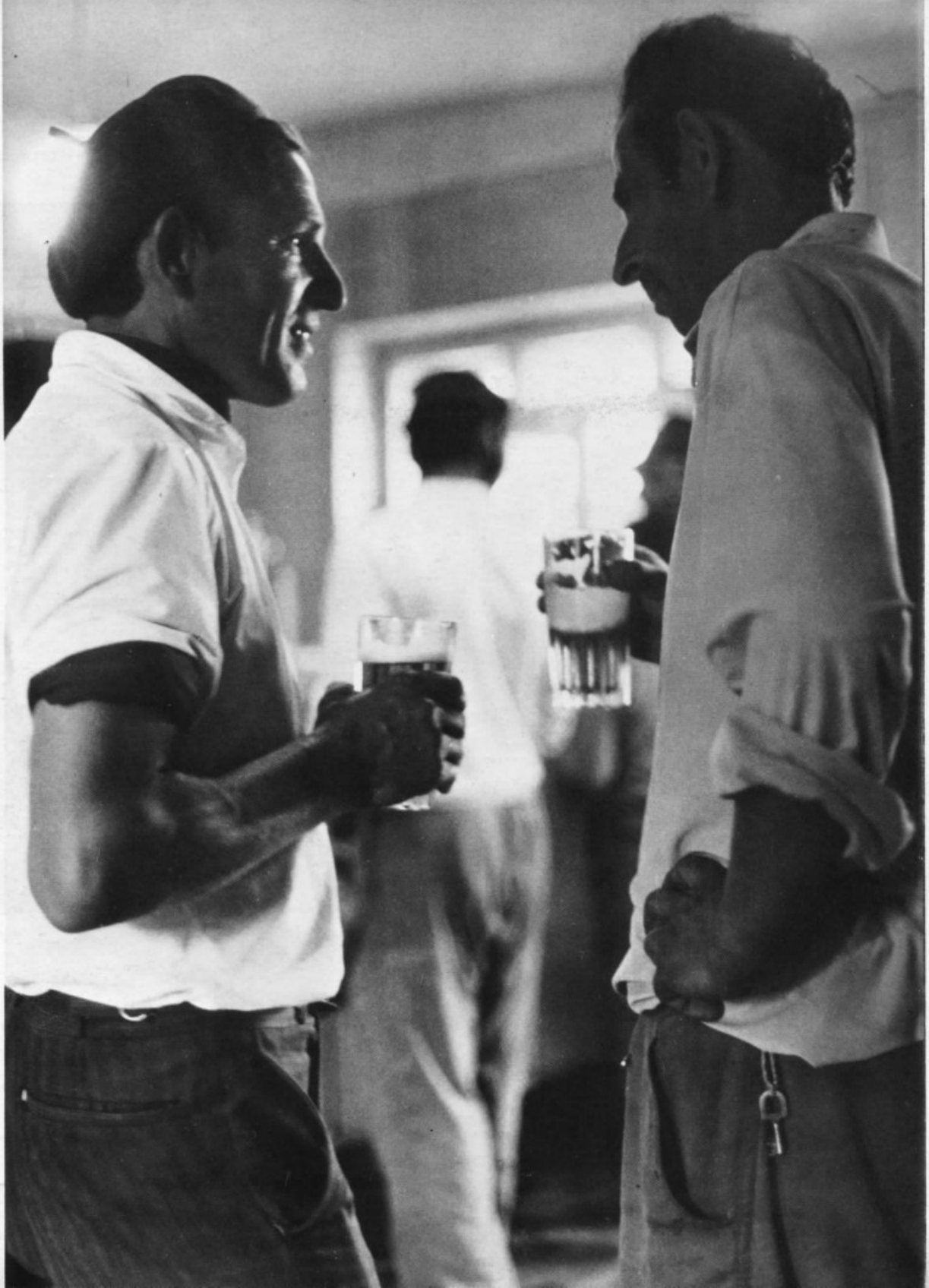

A cigánybíró: Petrovics Mihály

Bosnyák Mariann,
akivel a tanács is elköltözik a faluból

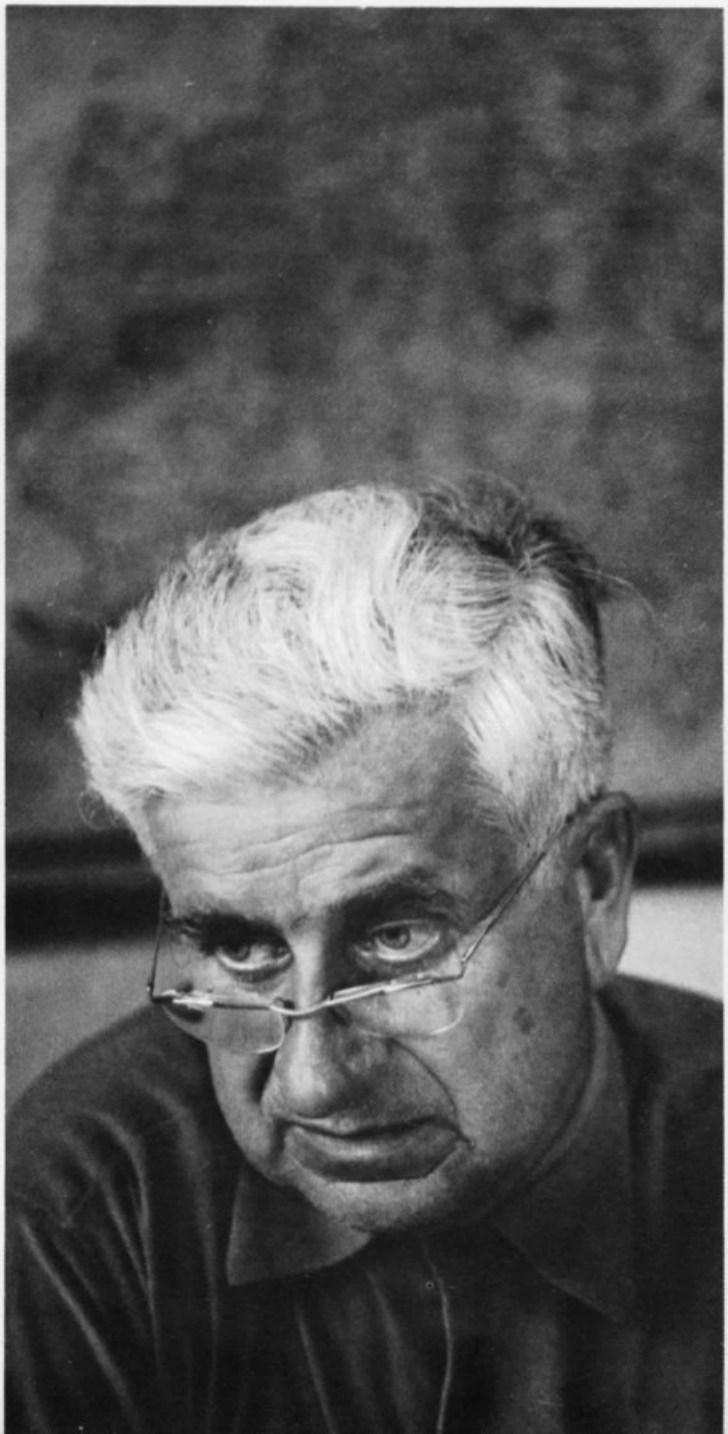

Út a munkához

Pomáz

A „Sosem volt cigányország" című kötetben így mesél a szegkovács Nápó bácsi:

„Hát bizony úgy volt, hogy a Szent Péter, mikor kiengedte a cigányt, azt mondta még nekije az ajtóban:

– Ide figyelj, te cigány. Ha mégis becsületre térnél, elhagynád a lustálkodást, a döghúst, meg hogy a dögcsirkék begyibül kiszedd a kukoricát, s a dolgos gádzsó udvarára szórd, no, akkorra mondok neked valamit. A mesterségekből visszamaradt egy, nem kellett a gádzsónak, nagyon nehéz egy mesterség. A kovácsolás ez a mesterség, te cigány. Ha dolgos életre térnél, hát ez ott van neked. Az Isten szent felsége azért nem mondotta, mert ismeri a rossz véredet. Hát ezt a jobbik eszednek mondom."

Így örökítette meg a cigány mesevilág az egyik legősibb mesterség születését, így magyarázta meg a képzelet a lopást és a jóslást, s így adta a mesebeli cigány kezébe a hagyományos szerszámot, a kovácskalapácsot.

M. Ladvenicza Ilona néprajzkutató ekképpen írja le a háziipar jellegű cigánymesterségeket: „Legtöbb közöttük a kovács, rézműves, kolompár, bádogos, köszörűs, vályogvető, teknővájó, kosárfonó, ecsetkészítő, esernyőjavító, szőnyegárus, gyepmester, lókupec. Az egyes ipari munkák apáról fiúra öröklődő szakmák, melyeket a patriarkális körülmények között már gyermekkorban elsajátítanak. Munkájukhoz primitív szerszámokat és rendszerint hulladékanyagot használnak fel, a munka is primitív módon folyik. Előállított készítményeik egyszerűbb igényeket és szükségleteket elégítenek ki, szaktudásuk szűk körű és csak egy-egy cikk előállítására terjed ki, melyen valahogy sokszor érződik a dilettáns keze nyoma. Az ipari mesterségek közül elhíresült a kovácsság."

A munka olyan, mint a lónak a kocsi, vallja a cigány közmondás. E szakmákhoz a fölsoroltakon kívül a vándorlás is hozzátartozik. Művelőik önmaguk urai lehetnek, nem korlátozza őket senki és semmi, sőt a mesterségek egyenesen feltételezik a vándorlást, hiszen a cigányok nemcsak a portékákat készítik, de vevőket is ők találnak rá. Így nemcsak a naplopás konzerválja a hagyományos életmódot, hanem bizo-

nyos mértékig az ősi mesterségek is, melyek a gyűjtögetéshez hasonlóan zárják el a cigányságot a környezet hatásaitól.

A régi mesterek büszkék szakmájukra, s lenézik a többi mesterség művelőit. A mesemondó Nápó bácsi szavai szerint a testvérek veszekednek, ölik egymást: a szegkovácsok a muzsikust, a muzsikusok a szegkovácsot marják, mindegyik a másikat tartja alávalónak, semmittevőnek. A zenészek külön kasztot képeznek a cigányság körében, helyzetük is különleges. A ciganológusok az ún. „elitrétegnek", a romák pedig magyar cigányoknak nevezik a muzsikusokat. Eltérnénk riportkötetünk mondandójától, ha velük hosszabban foglalkoznánk.

A többi szakma sorsa érdekesebb, jellemzőbb a zenészekénél. E mesterségek az utóbbi években indultak hanyatlásnak, ahogyan változott a társadalmi berendezkedés, fejlődött a technika. A fémművesség egyike a legősibb cigány-foglalkozásnak. Útját végigkísérni azért is érdemes, mert a jelenbe vezet bennünket – megmutatja, hogyan fér meg a letelepedés, a rendszeres munka egy réges-régi, talaját vesztett mesterséggel.

A kovácsokra a feudalizmus korában, a gyakori háborúskodások miatt nagy szükség volt: a cigányok fegyvereket kovácsoltak, de tüzérként is megbecsülték őket. Mátyás király fekete seregébe is sok cigány pattantyúst soroztak be, és Bocskai híres hajdúkapitánya, Lippai Balázs is cigány fegyverkovács volt. A végzett munkáért az uralkodók különböző kedvezményekben részesítették őket. Adómentességet kaptak, s a többi cigánnyal ellentétben városokban lakhattak. A régi gazdasági okmányok szerint a községi kovácsok munkáját is jól megfizették, egynapi munkájukkal gyakran kétszer annyit kerestek, mint a bognárok.

Az albán és a görög nyelvben egyet jelent a kovács és a cigány szó. Néhány elfogult kutató szerint ők vezették be Európában a bronzöntést, s néhány különleges kovácseljárást is nekik tulajdonítottak. Csoda-e, hogy 1891-ben a felnőtt cigánylakosság tizenöt százaléka kovács volt? A két évvel később tartott cigányszámlálás adatai kimutatják, hogy az iparűző romák 36,5 százaléka kovács – az ország kovácsainak pedig 22,5 százaléka cigány! A városokban már perlekednek velük a céhbe-

liek, de falun, a szegényebb vidékeken pótolhatatlanok: „a zenészek mellett a kovácsok a cigányság legnépszerűbb és legrokonszenvesebb alakjai, s a leghasznosabb és legtisztességesebb elemeknek tekinthetők" – summázza a statisztikát a cigányösszeírásról készült kötet.

Akad, aki önállósítja magát, s mint tanult kisiparos dolgozik a községben. Cigány származását letagadja, s rendkívül büszke iparos voltára. Van, aki kommenciós – olyan vidéken dolgozik, ahol önálló iparos nem telepedett meg, mert nem akadt számára elég munka.

Ahogy telik az idő, egyre jelentéktelenebbé válik a cigány kovácsok munkája, egyre kisebb az űr, amit betölthetnek. A különféle szegeket, láncokat sorozatban kezdik gyártani, s egyre több lesz a magyar kovács. A cigányok tudásukkal, örökölt fortélyaikkal lassan vidékről is kiszorulnak, s már csak olyan munkát bíznak rájuk, amit a kovácsmesterek vagy nem tudnak, vagy nem akarnak megcsinálni. Erdős Kamill felosztása szerint a fémműves cigányok között van szegkovács, edényfoltozó, csengőöntő, fúrókészítő. Állandó műhelyük nincsen, szekéren és a vézna gebén túl a magukkal cipelt primitív szerszámok: a fújtató, az üllő, a kalapács s néhány fogó minden vagyonuk. Bogdál Ferenc 1968-ban már így jellemzi a cigány fémművességet: „A cigánykovácsság rendszertelen munkát és alacsony életszínvonalat biztosított. Bejárták készítményeikkel a vidéket, házaltak, a termékeiket többnyire élelmiszerért cserélték el."

A kovácsmunka legegyszerűbb ága, a szegkovácsolás máig is fennmaradt. Hogy miért? Kérésünkkel keressük meg ismét a mesemondót, Nápó bácsit. Ő így válaszol: „Gyárak se bírják csinálni, amit mi csinálunk. Mert vegyük a sínszeget, mellyel a sínt fogják a talpfához – ha aztat rúdban leöntik, aztán vagdossák széjjel, letörik a feje. Hanem amikor mink szép csínjával megfogjuk, megizzítjuk – így e, nézzék –, idetesszük az üllőre, kihegyezzük, aztán az üllő szélén szépen lehajlítjuk a másik végit, három nagyot ütünk rá vagy négyet, aztán aprókat, hogy az a szép té formája meglegyen, egy szempillantás alatt kész van. És ez ám nem törik, inkább hajlik, odasimul a sínhez."

Nápó bácsi a szakma titkainak, az ősi fogások ismeretének köszöni,

hogy még ma is dolgoznak a szegkovácsok. Igaza van, a gyárak ezeket a speciális műveleteket igénylő s kis szériában készülő szegféleségeket nem szívesen állítanák elő. Azonban e tény mellett a társadalom segítségére is szükség volt ahhoz, hogy megalakuljanak a sajátos cigányszövetkezetek. A társadalmi szervek felismerték, hogy a munkából megélő cigányokat nem szabad elveszíteni, sőt támogatni kell őket, hogy például szolgálhassanak a többieknek is. A különböző kisipari szövetkezetek már 1964-ben mintegy kétezer cigányt alkalmaztak állandó jelleggel, a háziipari szövetkezetek pedig vesszőhántoláshoz, idénymunkára évente körülbelül százötven dolgozót foglalkoztattak. Akkoriban négy olyan szövetkezet működött, ahol kizárólag cigányok űzték a szegkovács-mesterséget, elkülönülésük azonban nem látszott helyesnek, ezért a hatvanas évek közepétől fokozatosan összevonták őket más, rokonszakmájú szövetkezetekkel. Az ilyen jellegű egyesítést az is indokolta, hogy csökkent a hagyományos szegkovácstermékek iránti kereslet, s a csupán egy-két ősi mesterséget ismerő cigányokat más, jövedelmezőbb vasipari szakmákra kellett megtanítani. Az OKISZ vezetősége intézkedett, hogy kellő szakoktatás után a szegkovácsok vasipari tömegcikkek előállításával is foglalkozzanak.

Az öreg Virág János, az aranykezű szegkovács még nyolcvannégy éves korában is egy batyu sínszeggel a nyakában rótta az utat Csobánka és Budapest között. Az öreg megcsontosodott arcának ráncai, mélyen ülő, megfakult fényű szeme emlékeztetett a múltra. Hajnali kettőkor kelt ő is, akár a többiek, kalapácsával kitartóan ütötte az izzó vasat, amíg a nap föl nem kelt. Egyre többet és többet kellett a vasra sújtania, míg az engedelmeskedett, s a csengő-bongó hang, mely hajdanán a hegyekből visszhangzott, egyre halkult, tompult. Reggelre az öreg Virág azért csak elkészítette a húsz kiló sínszeget, nyakába vette a zsákot, és gyalog indult a városba, egyik vaskereskedőtől a másikig. Amikorra a portéka gazdára lelt, dél is elmúlt, s indulhatott már a kokszért, a hulladékanyagért, mellyel megrakodva tért vissza Csobánkára. Az öreg Virág temetésén tizenkét hegedű sírt, s vagy száz szegkovácscsalád búcsúzott.

A hegyek közé ékelt kisközséget, Csobánkát, szegkovács cigányok lakják. Valamikor a századforduló idején költöztek le a Cigányhegy aljáról a falu nyugati részébe. Tizenöt, szorosan összeépített ház előtt szólalt meg nyári éjszakákon a kalapács – készítettek itt a rabicszegtől a cigányszegig mindent, amihez kevés szerszámra, de testi erőre, ügyességre, rutinra volt szükség. Nemcsak a mesterség és a szerszámok, hanem a betegségek is öröklődtek: a krákogó, hosszan elnyújtott köhögés, a jobb oldali mellkas és a kézfej deformálódása, az égési sebek soha el nem tűnő nyomai.

A szegkovácsok azt mondják, hogy tíz év is beletelik, míg valaki a kezével, az izmaival érzi, mikor, hogyan, milyen erővel kell ütni, hogy a vasból szépen megformált szeg legyen. A gyerek már nyolc-kilenc éves korában odaáll az üllőhöz, apja közelébe, s néz, segít. Megismeri a titkokat: miként készül az az ötvenfajta szög, kapocs és egyéb holmi, végül pedig odaáll az üllőhöz, s bizonyítványát maga állítja ki az elkészített „vizsgaszeggel". Írást nem kap róla, de ezentúl már ő is szegkovács.

A szövetkezetek az ötvenes évek elején állami támogatással alakultak meg. Először motort, üllőket vettek, nyersanyagként pedig ócska kátrányos hordókat, üres konzervdobozokat. Előfordult, hogy írástudatlan elnököt választottak, s egy-két tévedés elég volt ahhoz, hogy elússzon a szövetkezet minden fillére... A kátyúból sokszor maguk a tagok húzták ki a közösség szekerét, holmijaikat zálogházba adták, hetekig nem vették föl a fizetésüket. A csobánkaiak 1957-ben alakították meg termelőszövetkezetüket, tizenhét taggal. Az induláskor saját zsebükből adtak össze négyezerötszáz forintot, amelyen anyagot vásároltak. Már az első évet nyereséggel zárták. Azóta kisebbfajta üzemnek beillő műhelyt építettek, tizenhárom tűzhellyel, huszonegy üllővel.

A színhely: Pomáz, a Pest megyei Lakatos és Kovács KTSZ egyik üzemrésze. Itt dolgoznak a csobánkaiak is, mert falujukban nyolc esztendeje végleg megszüntették a műhelyt. Ezt a szövetkezetet is átszervezték, s a termelési érték hetven százalékát ma már a lakatosok meg a festők állítják elő. Csak egyvalami nem sikerült: a szegkovácsokat lakatossá taníttatni, szakmunkás-bizonyítványt adni a kezükbe. Hiába

indítottak tanfolyamot, a cigányokat nem lehetett rávenni arra, hogy elvégezzék a nyolc általánost s szakítsanak öröklött mesterségükkel. Így akik valamilyen betegség vagy egyszerűen az öregség miatt kidőlnek a sorból, s otthagyják az üllőt, csak segédmunkások lehetnek a nem cigány lakatosok vagy festők mellett.

Pomáz, Piliscsaba, Csobánka, ez a három község a szegkovácsok otthona – sorolja fel a falvakat Kozák Gyula, aki hajdanán maga is szegkovács volt, s most egy Ajax-kalapáccsal ácskapcsot készít. Pomázon lakik, kétszobás családi házban, és büszke arra, hogy a szövetkezetnek fél év után már több mint hárommillió forint a nyeresége. Ő nyolc esztendővel ezelőtt kapta meg a házat az Arany János utcában. Kilenc család lakik mellette, a családfők mind szegkovácsok. Úgy tudja, Csobánkán most adják majd át a házakat, de ott „kolóniásan" építkeztek.

Pomázon mi kértük, hogy a magyarok között lakhassunk, mert így többet lát, hall s műveltebb lesz az ember – vallja.

Ez a szövetkezet is átjutott már néhány buktatón – hol a maga erejéből, hol az állam segítségével. Tagjai között akadt hozzá nem értő vezető, okos sikkasztó, gátlástalan szélhámos és disszidens, így néhányszor újra kellett kezdeniük.

– Mind magyarok voltak, cigány az irányításhoz nemigen ért. Romát csak elnökhelyettesnek választottunk, de az elnököt nem volt képes ellenőrizni, ezen aztán elcsúsztunk párszor – emlékszik Kozák Gyula. – Az utolsó elnök nagyon rendes ember volt, de hirtelen meghalt, a mostani is beteges, inkább kezelteti magát, mint dolgozik. Nem is nagyon jön ide, ha panaszt hall, hátat fordít... De becsületes, s ez a legfontosabb!

A szegkovácsok nemrég Esztergomba kirándultak. A bazilikában találkoztak néhány olyan munkával, amit csak a csobánkaiak csinálhattak. Azóta mindenkinek ezt mesélik. Mert itt Pomázon is a legtöbb szegkovács Csobánkáról való. Fájlalják üzemük elvesztését, nem törődnek bele abba, hogy falujuk üdülőkörzet, s ott nem lehetett tovább fenntartani a szegkovácsműhelyt. Érzékenyek, s mert nem mindig kapnak választ kérdéseikre, könnyen kelnek szárnyra közöttük a híreszte-

lések. Mondják, hogy a piliscsabaiaknak jobb a dolguk, településükön több a gép, megoldották a szellőztetést is, őket pedig kisemmizik, elnyomják. Kevesen tudják, hogy a pomázi üzem jelenleg átmeneti helyen van, másutt épül majd fel az új csarnok, csak azt nem döntötték még el, hogy hol. A szegkovácsok a fizetésük miatt is keseregnek, keveslik a két-háromezer forintot. Még senki sem magyarázta el nekik, hogy egy ácskapcson mindössze tíz fillér a haszon, s a nyereség javát a szakmunkások termelik. Igaz, a cigányok négy óra után már kézbe fogják a kalapácsot, de tizenegykor már le is teszik. Munkaidejük az időjárástól is függ, ha fülledt, meleg a levegő, még korábban kezdenek, ha hűvösebb, tovább dolgoznak.

– Egy sínszögre tizennyolcszor kell ráütni – mondja idősebb Oláh Béla. – Húsz kilót, négyszáz darabot csinálok meg naponta, a pénzem száz forint körül van. De nem jó szakma ez. Megerőltető. Elmeszesedik benne az ember, nem tud kiegyenesedni. De ezt tanultam apámtól, az a nagyapámtól, s mi csak ehhez értünk. Komisz munka, higgye meg.

– Nincs feszültség a szakmunkások és a szegkovácsok között? – kérdezem Karbán Károlytól, aki három éve az óbudai hajógyárból jött Pomázra.

– Nincs – ingatja fejét. – Ez nekünk is jó, mert a béralap nem magas a sok alacsony fizetés miatt, s nekünk több lehet a pénzünk. A cigányok rendesek, igyekvők, olyan nincs, hogy valamire azt mondják: nem. Két segítőm van, ráhajtunk, s megosztozunk a pénzen. Igazságosan risztelek velük, mert hajtanak, nem lehet panaszom. Azt is látom, hogy mennek a bankba, beosztják a pénzüket, gépesítik a háztartásukat, ugyanúgy, mint a magyarok. Ember-ember: így ütjük össze a poharunkat a kocsmában is. Rendes népség ez.

A szegkovácsok mesélik, hogy valamikor nagyon szegény emberek voltak. Hogy miért mondják a szakmájukat cigánymesterségnek? Talán azért, gondolkodnak el a kérdésen, mert nem kellett adót fizetni. Olyan ez, mint a muzsikálás, a tudomány apáról gyermekre szállt. Régen a szegkovácsok ülve dolgoztak az üllő mellett. Valaki aztán kigondolta, mert bizonyára fájt a dereka, hogy ás egy gödröt, s abból dolgozik – áll-

va. Még 1960-ban is így dolgoztak a cigányok. Ma már a szegkovácsok büszkék korszerű gépeikre. Egyetlen panaszuk, hogy nem „szakma" a szegkovácsmesterség, s bár jó néhány esztendős tapasztalat, gyakorlat kell hozzá, még sincs „papírja"...

Hallgatom a múltat és a jelent, és közben azon morfondírozok, hogy az ő elégedetlenségük különbözik az eddig hallottakétól: szétmállik a nemrégen vett heverő, rossz a tv-vétel, nincs elég üzlet Csobánkán. A panaszok bármelyik falubéli szájából is hangozhatnának.

Hogyan is mondja Nápó bácsi a mesegyűjteményben?

„Mit tudjuk mi, mik voltak, mik nem? Dolgozzál, hogy az a pár kiló sínszöged meglegyen, amíg élsz, aztán jójcakát. Azt sem tudják a gádzsók, hogy a romák dolgoznak nekijük, hogy szép házuk lehessen. Mert az ácskapcsot ki csinálja? A roma. Ki a rabicszeget? A roma. Ki a szárnyasszöget? A roma. És ki tudja, hogy a roma csinálja mindezeket? A roma."

Ma már más is tudja.

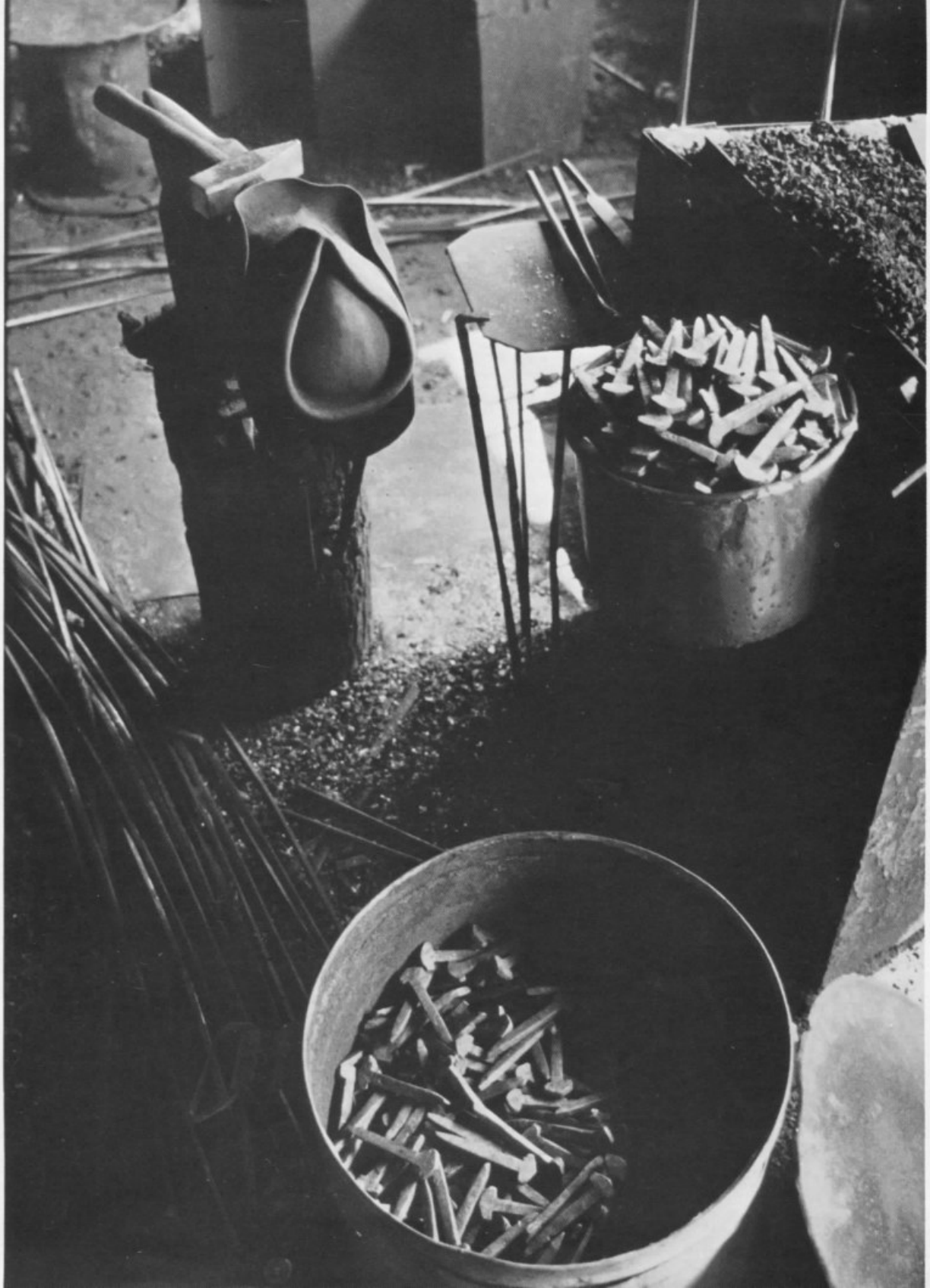

A mesterség apáról fiúra száll

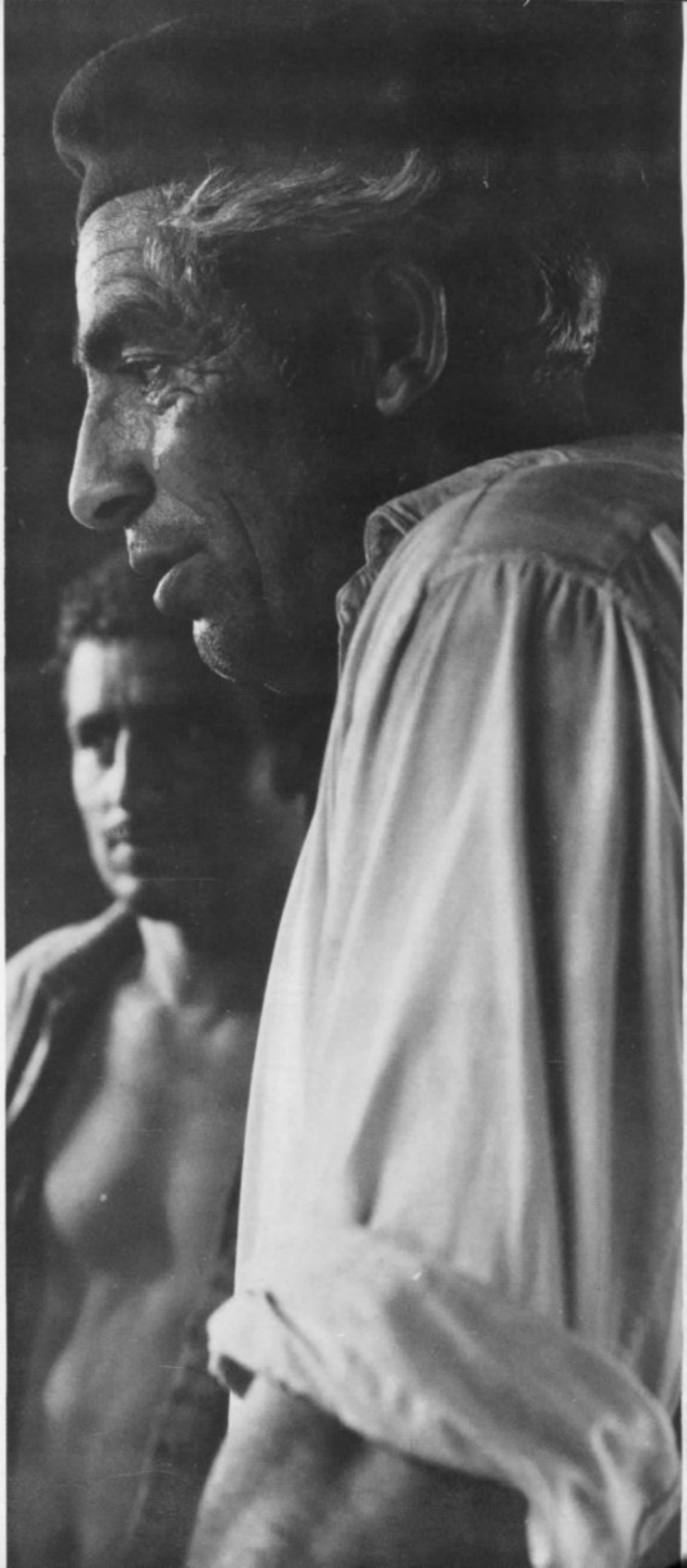

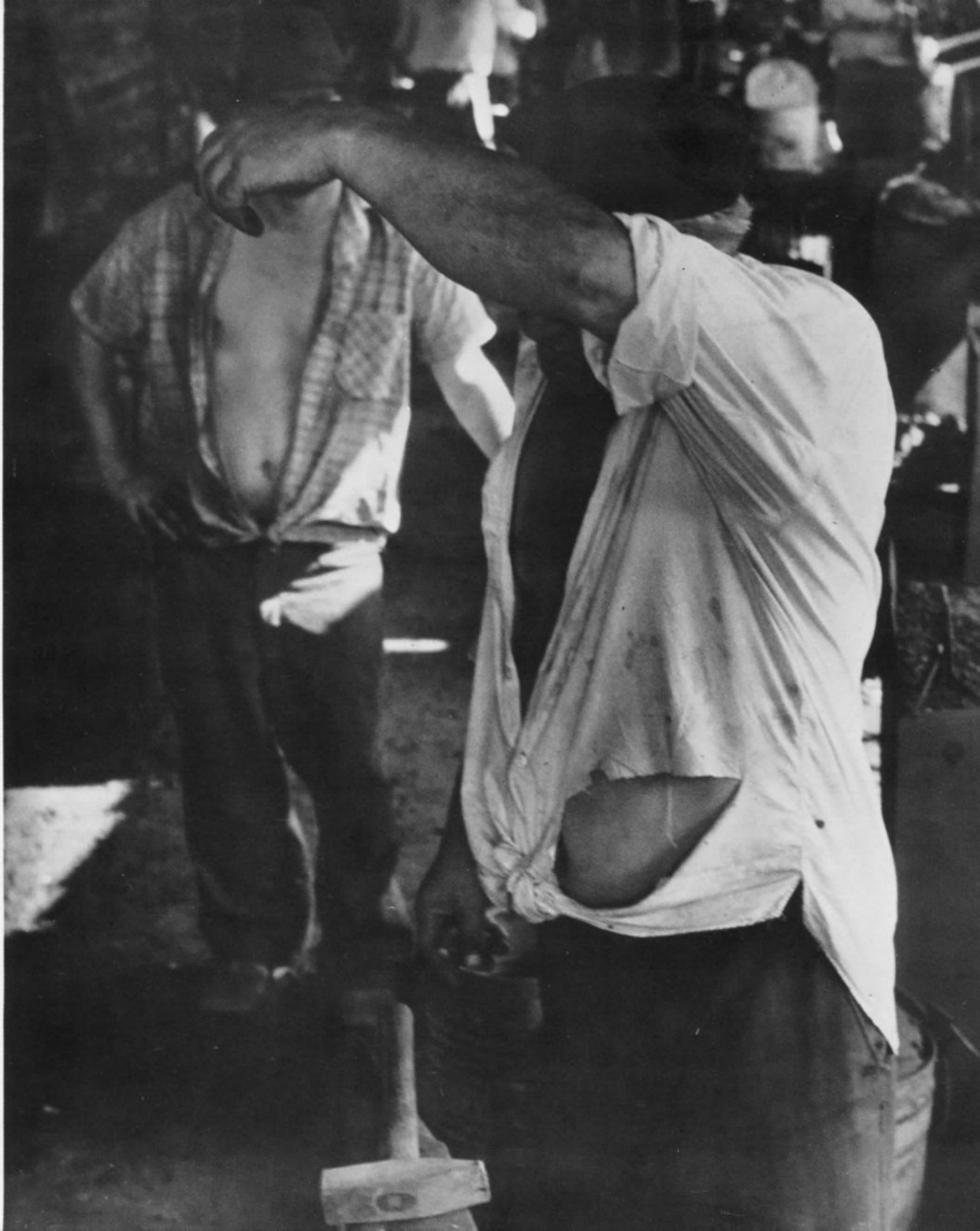

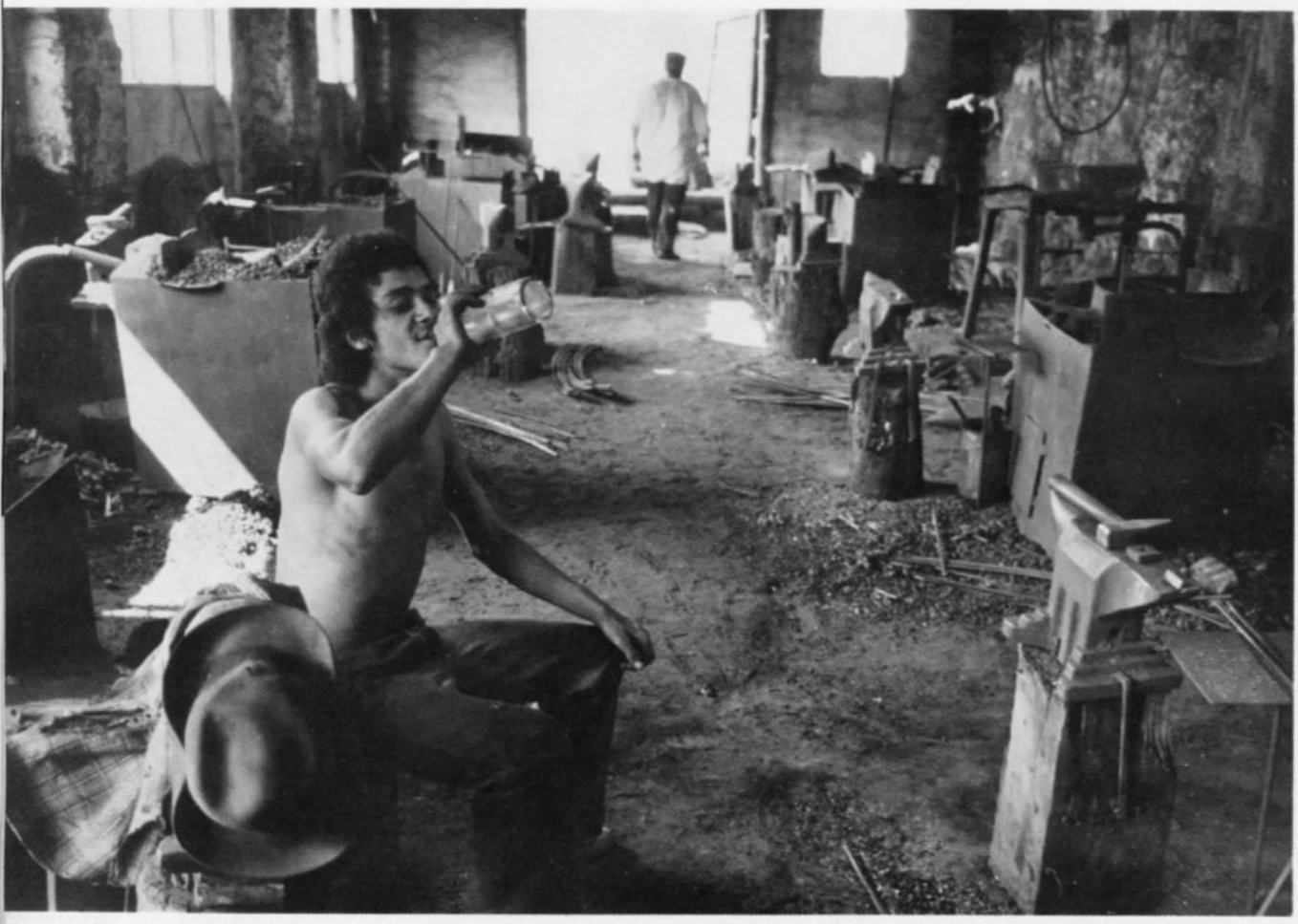

A munka

Mátészalka

A városi tanács hirdetőtáblájára két hivatalos iratot rajzszegeztek ki: mind a kettő büntetésről tájékoztat, melyet cigányokra róttak ki, munkakerülésért.

Fehér Antal, a tanács szociálpolitikai előadója vékony, nyurga ember. Azt mondja, ez a két irat azt jelzi, hogy egyre több a rendesen dolgozó cigánycsalád a városban. Régebben ugyanis e papírokhoz öt faliújság sem lett volna elég. Adatokat idéz, amelyek tömören összefoglalják a mátészalkai cigánysorsot. A városban százhetvenöt cigánycsalád él, összesen hétszázharminchét ember, akik közül alig háromszáz a munkaképes. Alkalmi munkát harmincöten végeznek, helyben hatvanketten, lakhelyüktől távol ötvenöten dolgoznak rendszeresen. Hatvanhárom család kapott új lakást, a többiek régi otthonukban laknak. Jelenleg Mátészalkán már csak hat putri található.

Megérkezik dr. Varga Miklós, a vb-titkár. Csodálkozik, hogy nem elégszünk meg a statisztikák száraz adataival.

– A munkáról akarnak írni? Éppen itt? A „fekete vonatok" hazájában?

– Az iparosítás hazájában...

A vb-titkár arca kifényesedik:

– Hát igen, 1970-től 1974-ig majdnem duplájára nőtt a város iparának teljesítménye. Hetvenkét hektárnyi ipari parkot létesítettünk, amely közművesítetten várta gazdáit, a letelepülő vállalatokat. Jöttek is! A Budapesti Finomkötöttárugyár, a MOM, új üzemet épített a Szatmár Bútorgyár, a húsfeldolgozó és a tejporgyár...

Majd hozzáteszi:

– De azért jár még ide a „fekete vonat"...

A cigányok jó része a városon kívül keres munkát, s csak a hétvégeken látogat haza. A Mátészalkán épült új, korszerű munkahelyek dolgozói között elvétve találunk csak cigányt. A romák kiszorultak a napsütötte, csupa üveg csarnokokból, nem állították őket a korszerű gépek mögé, nem adtak rájuk kék köpenyt. Gyerekeik között egyetlen szakközépiskolás sem akad, s a városban azt is eredménynek tartják, hogy nyolc cigány fiú szakmát tanul. Igaz, a statisztika erre is magyarázatot kínál. Száz keresőre a magyar háztartásokban országosan nyolcvankettő, a cigány háztartásokban kétszáznegyvennégy eltartott jut. Szabolcs-

ban ez az arány még rosszabb, ugyanúgy, mint az átlagfizetés vagy az egy főre eső jövedelem.

– Az is nagy szó, hogy a legtöbben már dolgoznak, még ha gyakran változtatnak is munkahelyet – mondja a vb-titkár. – Minden negyedik cigány a megyén kívül keresi kenyerét, sokan Tatán, a vízműnél, vagy Budapesten, az építőiparban.

A szociálpolitikai előadó folytatja:

– Az ingázókkal nem volt nehéz dolgunk. Könnyű volt eltüntetni a putrijaikat. Azokkal is boldogultunk, akik helyben dolgoznak. A legnagyobb gondot az alkalmi munkások és a munkakerülők okozták: öléssel fenyegettek, amikor ki akartuk rázni őket fészkeikből. Az hozott megoldást, hogy csökkent a napszámosok, az alkalmi munkások száma. Elkezdődött az ingázás és az ipartelepítés, s évről évre nőtt az állandó munkahellyel rendelkezők száma. Csak így tehettük a földdel egyenlővé a pérót a város végében, s húzhattuk fel társadalmi segítséggel a cigányóvoda falait.

– Helyben találtak munkát a cigányok? – kérdem.

A vb-titkár felel:

– Mindenki utcaseprő szeretne lenni... Ezért Szalkán a legtöbb cigányt a Városgazdálkodási Vállalat foglalkoztatja. De dolgoznak az Erdért-telepen és az almatárolóban is. Termelőmunkát viszont csak nagyon kevesen végeznek, mert nehezen szokják meg a gyárak szigorú rendjét, s kevés közöttük a szakmunkás.

Az ipari parkban létesült korszerű üzemben tehát viszonylag kevés cigány dolgozik. Inkább a fatelepen végzik a nehéz fizikai munkát, járdát sepernek, szemetet hordanak. Néhányan a játszóterek füvét locsolják és az építkezéseken keverik, cipelik a maltert. Akik pedig vállalják a vonatutat, a hétköznapok magányát valahol a fővárosban vagy Tatán, azért teszik, mert Mátészalkán még mindig kevesebb az átlagórabér, mint bárhol másutt az országban.

Megkérdezhetik, hogy miért Csiki Júliával, a híres és sokszor kitüntetett szalkai cigányegyüttes vezetőjével kezdem a sort. Hiszen ebben a fejezetben a munkáról esik szó, nem a folklórról... Csakhogy a haj-

dani muzsikus cigány lánya, a neves koreográfus éppen a munkáról vall. Magától értetődőnek tartja, hogy az együttes valamennyi tagja rendszeresen dolgozik. Hanem a szalkai táncosok gondjai mégis a munkával állnak kapcsolatban.

– Azt mondják a városban, hogy a cigányegyüttesnek követelései voltak. Tudja, mi volt ez a követelés? Csak annyi, hogy ha teszem azt, két hétre turnézni megyünk, a tagok kapják meg az arra az időre járó munkabért... Mert nálam csak olyan fiúk és lányok táncoltak, akik rendszeresen dolgoztak is! Családot alapítottak, feleségük, gyerekük volt, így hát szükségük volt a fizetésre azalatt is, amíg távol voltunk. Végül nagy nehezen megkaptuk a pénzt, de vita vitát követett... Így lett drágább a cigányegyüttes.

– Ezért kezdte el most ismét a munkát a fiatalokkal, akiknek még nincs családjuk?

– Igen. Mert egyedül csak az ÁFÉSZ segített bennünket, ruhával, ezzel-azzal. A tanács csak nemrég szállt be... A vezetőség úgy határozott, hogy foglalkozzam inkább a fiatalokkal, az öregeket hagyjam pihenni. A régi tagok már valamennyien családos emberek, s az anyagi nehézségek miatt nem kérhetjük ki őket a munkahelyükről. Pedig tudom, egyszer kellene csak szólni a régieknek, másnap már táncolnának is...

– Olcsóbbak a fiatalok?

– Persze, mert még ipari tanulók, vagy kiskeresetű munkások. Ráadásul ők jelentik az együttes jövőjét, erről sem feledkezhetünk el. Most huszonkét tagunk van, kicsi, de lelkes társaság. A próbákon pardont nem ismerek, az eredetit tanítom, nem a giccset.

– Újra lesz tehát együttes?

– Kell, hogy legyen. Minden próbára három-néggyel többen jönnek. Üljetek le, nézzétek, mondom nekik. Aztán fölállnak, megpróbálják. És már velünk is vannak.

Csiki Júlia koreográfus havi nyolcszáz forint fizetést kap. Szobája falán kitüntetések, oklevelek, melyeket az első és a második együttessel szerzett. Munkája sikerét csak ezekkel mérheti le. A tapsot, az örömujjongást nem őrzi magnószalag.

A Városgazdálkodási Vállalat Mátészalkán a tisztaságért, a parkok ápolásáért felel, feladata még a kisebb épületek javítása, karbantartása. A helyi statisztika szerint itt foglalkoztatják a legtöbb cigányt. A köztisztasági részlegnél például csak a művezetők, a sofőrök, néhány rakodó és a homokbányaőr nem cigány. A kertészet és az építőrészleg is jó néhány cigányt alkalmaz. Dorogi Zsigmond üzemvezető magyarázatképpen széttárja a karját:

– Azért, mert másutt nem veszik föl őket... Szakképzetlenségükre, tudatlanságukra hivatkoznak, amikor elutasítják jelentkezésüket. Néhány mátészalkai üzem „munkásfelvétel" táblájára nyugodtan kitehetné, hogy „kivéve cigányokat"... Persze van valami igazuk, mert a gépesített üzemek indokait nem lehet csak úgy félredobni. Mindenesetre nincs még egy olyan város az országban, ahol annyi utcaseprő jelentkezne felvételre, mint nálunk.

Kerekes Ferenc, aki a köztisztasági részleg vezetője, 1966 óta foglalkozik a cigányokkal. Elsőként a türelmet, a megértést említi – csak ezzel lehet célt érni, gorombasággal semmi esetre sem.

– Reggel öttől fél egyig dolgoznak: rakodnak, sepernek... És nem végzik rosszul a munkát! Elégedettek vagyunk velük. Persze kivételek mindig akadnak. Igazolatlan mulasztások, fegyelmi problémák... De mikor hajnalban elmennek az ablakom előtt, mindig hangosabban beszélnek, hogy halljam, mennek a munkába! És ha valaki elkéredzkedik egy órára, vissza is jön egy óra múlva! Lehet, hogy nem alkalmasak a gépi munkára, de miért nem próbálják betanítani őket?! Nálunk egy kupacba verődnek, vagy pedig eljárni kényszerülnek, s nem olyan a fejlődés, amilyen lehetne. Azt hiszem, a mi vállalatunknál azért melegedtek meg a cigányok, mert a vezetők vigyáznak a modorukra. Látja, én is csak finoman szidom őket: „magától nem ezt vártam", „pontosan maga csinál ilyeneket?"... Ez jobban hat, mint a káromkodás, mert gorombaságra mindenki gorombasággal válaszol...

Kimegyünk az utcára. Kerekes összehívja a cigányokat. Kifakult narancsszínű mellénnyel, seprűvel, lapáttal gyülekeznek. A szemeteskocsi vezetője kisétál a körből, s cigarettára gyújt. A többiek maradnak, kicsit egykedvűen sorolják a neveket, panaszkodnak a másfél ezer forint

körüli fizetésekre. Itt-ott kedélyes közbeszólások hangzanak, hogy pálinkára költik a pénzt. A többiek mérgesen lehurrogják őket, egyik cigarettát a másik után szívják, lehelletük enyhén pálinkaszagú.

Horváth Jenőné férje májusban halt meg, de már nyolc éve nem kelt föl az ágyból a szerencsétlen. Az ezerránc asszony az ura helyett dolgozott, fölnevelte a két gyerekét, s most már csak magát kell eltartania. Nyári Lajosné élettársa leszázalékolt, valamikor az Erdért-telepen dolgozott, de fullad, baj van a légcsövével, azért vállalt munkát az asszony. Azt mondja nekem, ne firtassam az életét, ő csak egy nő, mit tud ő csinálni: dolgozni, gyereket szülni. Özvegy Kasner Károlyné éhen halna a négy gyerekével, ha nem dolgozna, mert a tanácson kívül „senki sem karolja föl a szegény embert..." Dankó Zsigmond nem vágyik sok pénzre, elég a kevés is. „Megeszi az ember havonta a fél mázsa krumplit, kell só, liszt, zsír és egy-két százas italra"... Sorolják, mire költik a fizetésüket, hogyan élnek. Nem vitás, a munka csak kényszer számukra. Talán a gyerekeik már örömet is találnak benne. A beszélgetés végén a gépkocsivezető elnyomja a cigarettát, odajön, s csupa jót mond a cigány rakodójáról. Szófogadó, törekedő, úgyhogy ő meg is iszik vele egy-egy sört munka után.

Hol laknak ezek az emberek? Ismét csak távol, a városon kívül, mintha törvény lenne, hogy a települést lezáró KRESZ-tábla után találjuk a cigányokat. A házak viszont már nem a telepet idézik. Az óvodában azok a gyerekek játszanak, akiknek szülei a város utcáit söprik, vagy az Erdért-telepen fűrészelik a gömbfát. Pankotai Júlia érettségizett, képesítés nélküli óvónő. Egyszer már szakított vőlegényével, mert az állandóan azon mérgelődött, miért pont egy cigányóvodában kell menyasszonyának dolgoznia.

– Az asszonyok állandóan itt ülnek az utcán, leselkednek, féltik tőlünk a gyerekeket, pedig a dajkáim is cigányok –, mondja az óvónő. – Napi egy forintot kell fizetniük, de így is rengeteg a hátralékos, a későn fizető. Közben pedig azt nézik, hogy ki mit kap enni... Furcsa emberek ezek. Amikor az apróságok először ültek asztalnál, marokkal ették a tésztát. De nem hagyom itt őket, mert hálásak és tudnak szeretni.

Odahívja az egyik cigány dajkát, ifjú Jónás Miklósnét. Férje néhány hete az Erdért-telepen dolgozik, eddig Tatán kereste a kenyeret. A cigányasszonyok jellegzetes gesztusaival magyarázza, mennyire igazságtalan egy kalap alá venni a törekvő, dolgos cigányokat a naplopókkal. Panaszolja, hogy házuk ajtaján, ablakán becsurog a víz, holott becsületesen megdolgoztak érte. Itt laknak a telep közelében, s a gyerekeit félti, mivel „hiába neveli őket, mástól látják a rosszat..."

Mátészalkán a második legnagyobb „cigánymunkahely" az Erdért-telep. A Szovjetunióból ide érkezik a faanyag, egy részét itt is dolgozzák fel fűrészárunak. Kazamér Elek munkaügyi előadó pontos kimutatással szolgál: negyvenkét cigány dolgozik itt, éves bérszintjük huszonnyolcezer forint.

Legrégebbi cigány dolgozójuknak tizenkét esztendős a munkaviszonya, tavaly pedig két cigány lett kiváló dolgozó.

– 1961 óta vagyok itt – mondja egyikük: Imre Rudolf. – Kocsordon születtem, kunyhóban, s most már házam van Mátészalkán. Árván nőttem fel, kölyökkoromban pásztorkodtam. Aztán Pesten kubikoltam, mert csak ott lehetett pénzt keresni. Fogamhoz vertem a garast, mert szorította a torkomat a kunyhó levegője. Ma már mindenem van, televízióm, lemezjátszóm, új házam... Naponta háromszáz mázsa fát emelek meg. A tenyerem már nem érzi a szálkát. A feleségem nagyon beteg, mindennap attól félek, hogy halálra érkezem. A kislányom tizenhét hónapos. Mikor megkaptam a „kiváló" kitüntetést, meghatódtam. Én, a cigány, kiváló lettem! A többiek miatt pedig szégyenkezem... Életerős emberek, és nem dolgoznak. A tanácsnak szigorúbban kellene bánnia velük! Legszívesebben elköltöznék a telepről is, de másutt nem kapok lakást. Sok pénzem fekszik pedig a házban, de odaadnám bárkinek, vigye, adjon helyette szűkebbet, csak bent a városban.

Papp István brigádvezető dicséri Imre Rudolfot. A brigádtagok nem nézik, hogy ki cigány, ki nem. Az öt embert egymásra utalja a munka, csak az dühíti őket, ha valaki nem emel a többivel. Mert száz köbméter fával kell végezniök naponta, hogy mindegyikük megkapja a százhúsz forintját! Imre Rudolfnak nemrég halt meg az anyja. A brigád ott volt

a temetésen, pedig másutt laknak mindnyájan, életüket a menetrend határozza meg. Elmentek, mert úgy érezték, illik társukkal a gyászban is osztozni. A brigádban csak Imre Rudolf a cigány.

Gondolunk egyet a fotóriporterrel, s kimegyünk az ipari parkba. Gondozott terület, katonás rendben követik egymást a panelekből épített üzemcsarnokok. Elsőnek a MOM kerül utunkba, ahol a portás a kapuban kérdi jövetelünk célját. Nevet és legyint:

– Rossz helyen keresik itt a cigányt! Nálunk olyan nincs! Még az kellene! Itt finom műszerek készülnek! – közli magyarázatképpen.

Odébb, a Szatmár Bútorgyárban a gondokról beszélnek. Sok köztük a fegyelmezetlen, vándormadár, nem tudnak rendet teremteni, van viszont közöttük néhány kárpitostanuló, s egy kiemelt szakmunkás is, tizenöt forint nyolcvanas órabérrel. Megkeressük. Gy. Béla, a „Könnyűipar Kiváló Dolgozója" vézna, fekete szemű férfi. Zavartan válaszol:

– Én, kérem, beilleszkedtem... Az apám fuvaros volt, s én már sértésszámba veszem, ha azt mondják rólam, hogy cigány. Magyar asszonyt vettem el, magyarok között élek, rólam ne írjanak...

Ahogy kifelé megyünk a gyárból, a fotóriporter megböki a karomat. Egy elkészült variaszekrény hátát mutatja, ahová piros krétával azt írta fel valaki: „CIGÁNYMUNKA!"

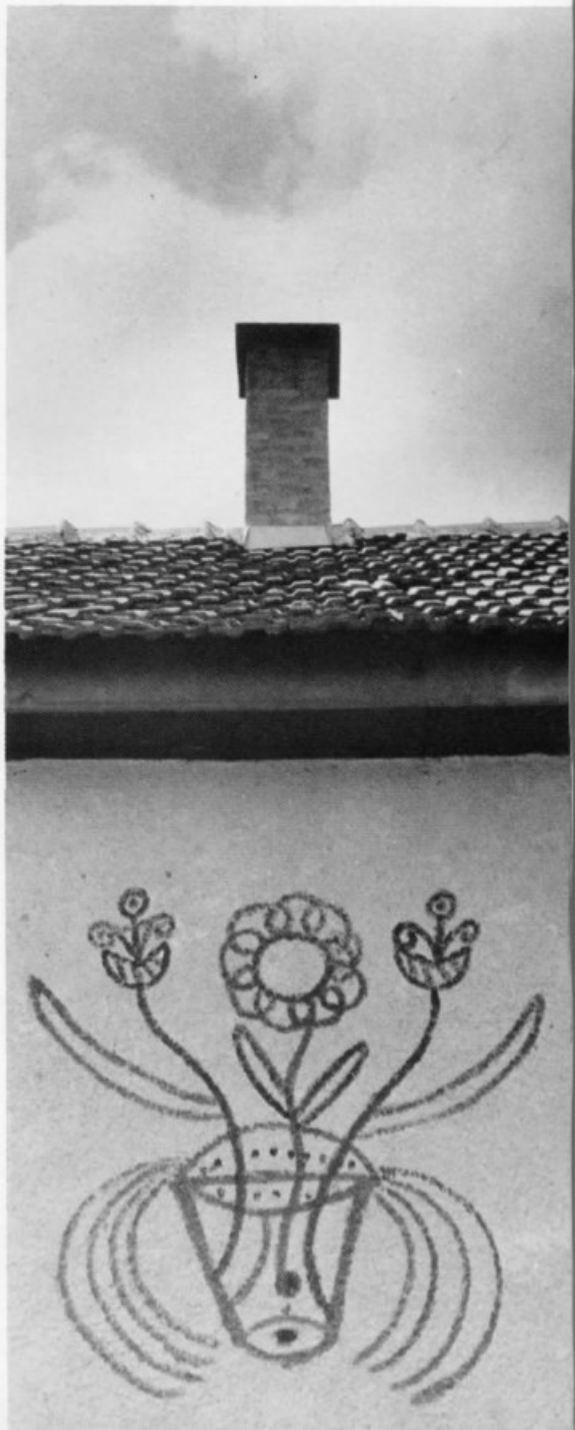

5

Csiki Júlia, a mátészalkai cigányegyüttes vezetője

Imre Rudolf meghatódott a kitüntetéstől

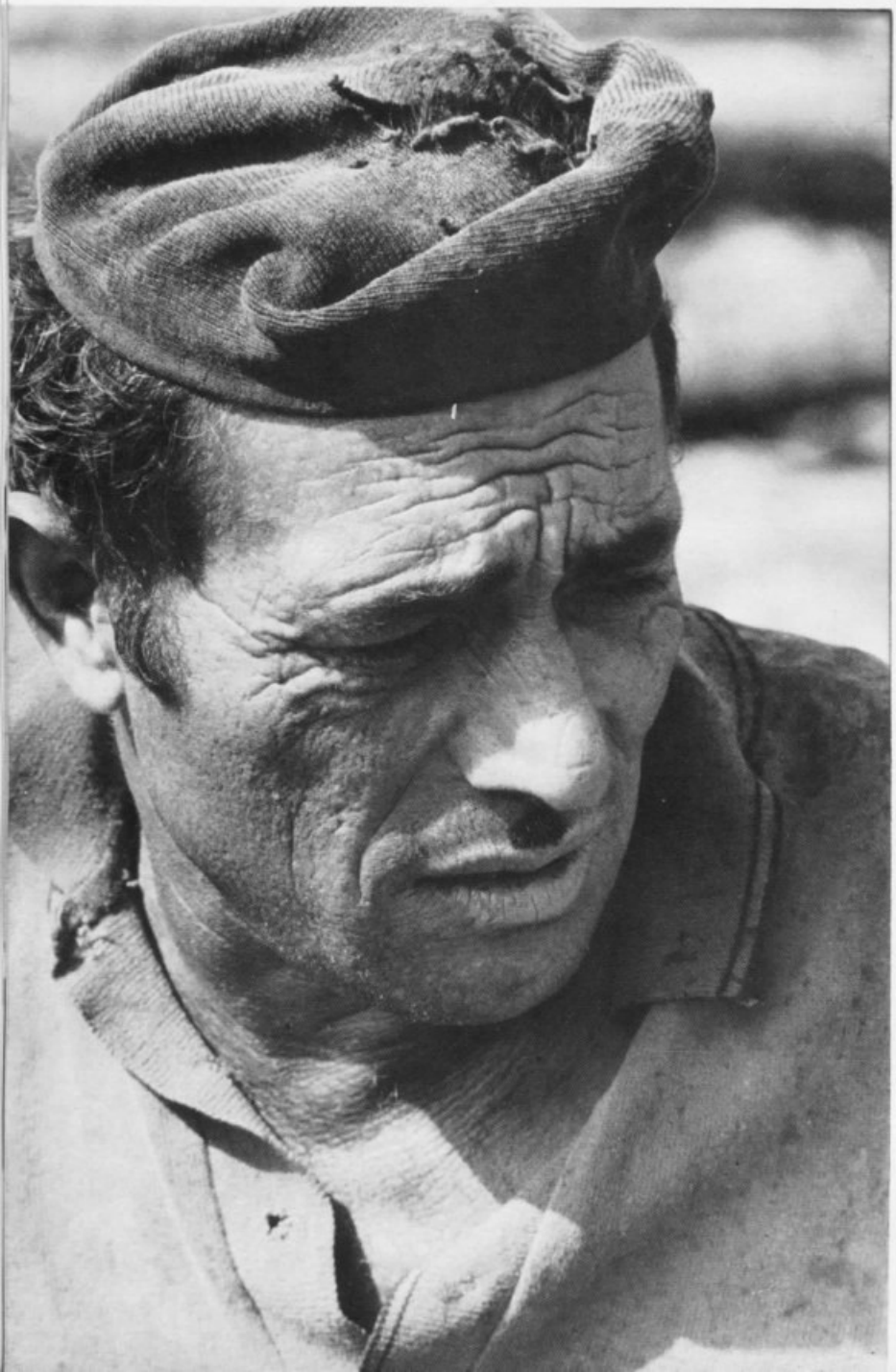

Az utcaseprés: cigányszakma

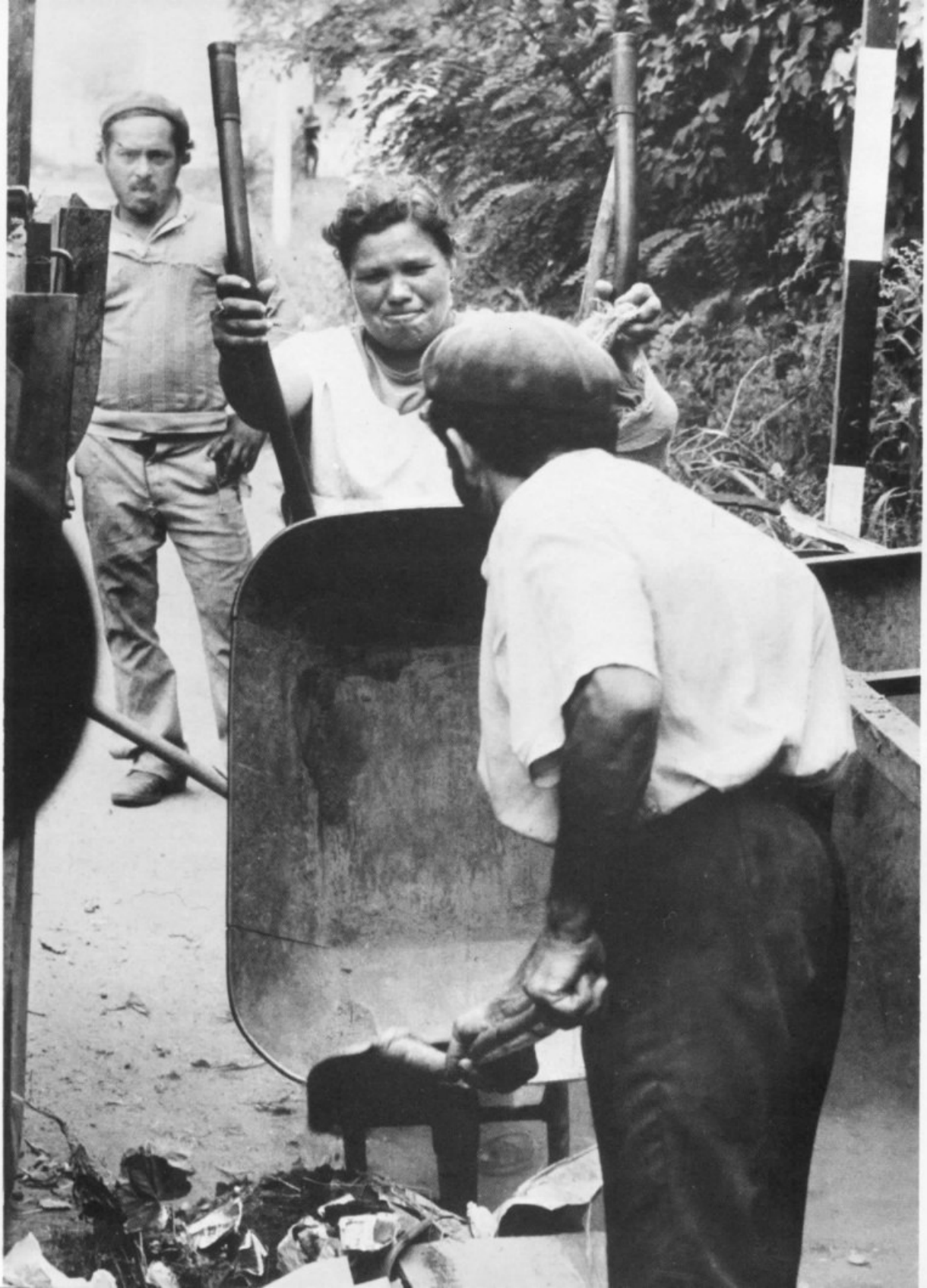

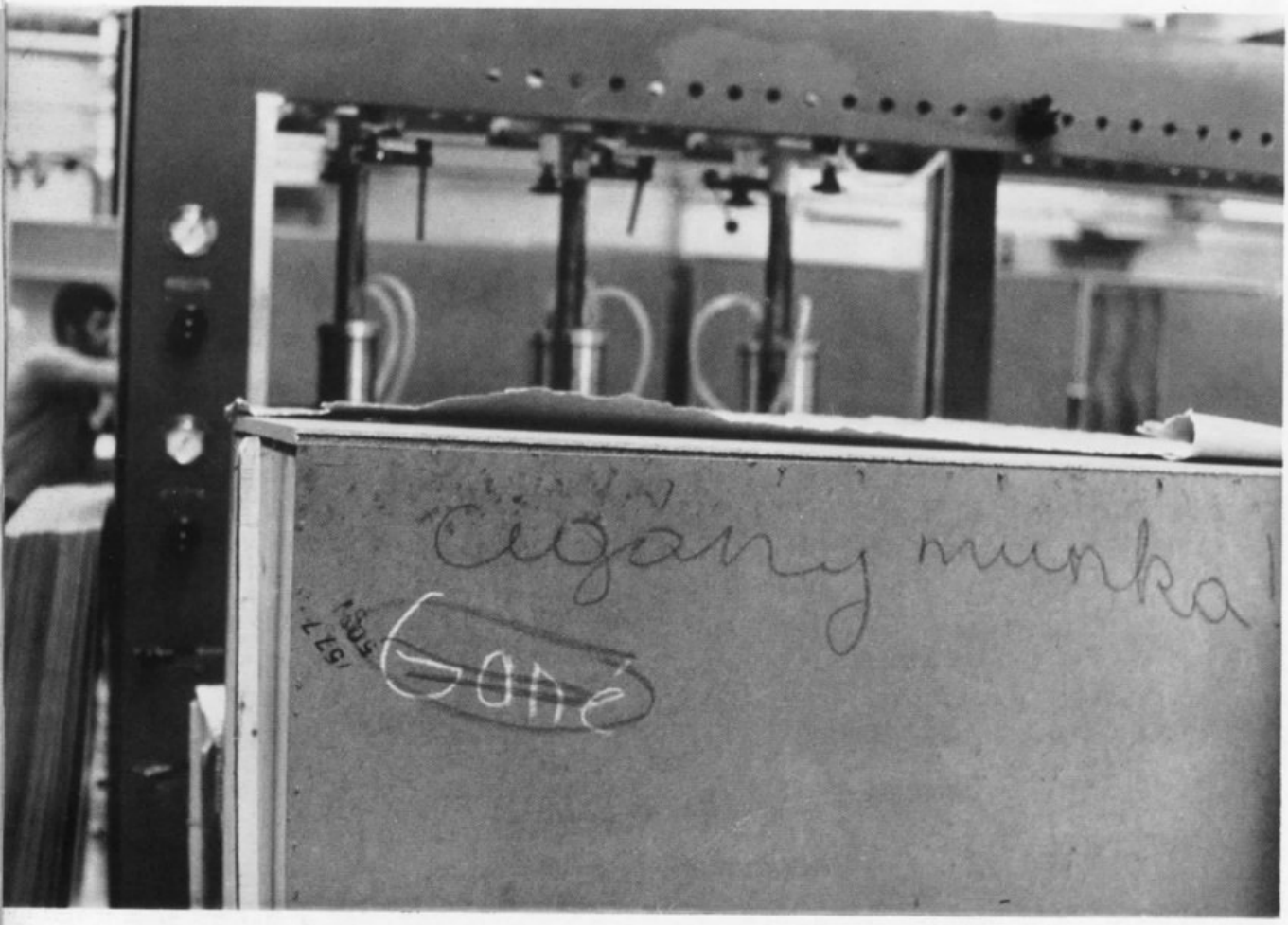
Cigány munka!
Gone

A munkásszállás

Budapest

Az úgynevezett „cigányvonat" Miskolcról, a hármas vágányról indul a kora délutáni órákban Encs, illetve Hidasnémeti felé. Ezen nemcsak a Miskolcon dolgozó munkások tartanak hazafelé, hanem a Pestről jövők is. A csak másodosztályú kocsikból álló szerelvény tömve emberekkel. Füst keveredik a pálinkaszaggal, kártyák csattognak a sapkákon, térdeken s a méregzöld műbőr üléseken. Vannak, akik a támlának dőlve alszanak, fejük oldalra billen, ujjaik görcsösen markolják az agyongyűrt, repedezett aktatáskát. Akik keveslik a fizetésüket, makacsul snóbliznak, mintha forintosokból akarnának meggazdagodni. A győztesek végül legyintenek: „ez még kocsmapénzre sem elég". A vesztesek tehetetlenül hallgatnak vagy veszekedni kezdenek, és elcsattan az első pofon.

A Miskolc és Encs között közlekedő vonatot azért hívják cigányvonatnak, mert az utasok többsége cigány. Kártya és alkohol ugyanis más vonatokon is előfordul, de ennyi cigányt csak ezen a tájon szállít a vonat. Az encsi tanácselnök „ipari kiflinek" nevezi a környező iparvidéket, melynek nagyüzemeiből cigányok ezrei igyekeznek hazafelé. Hozzájuk csatlakoznak a Pestről érkezők, s valamennyi azért teszi meg a hosszú utat, hogy lássák az asszonyt, beszélgessenek a cimborákkal, aludjanak, egyenek. A kalauznő szótlanul kezeli a jegyeket, bátortalanul keltegeti az alvókat, zavarja meg a kártyázókat. Mikor faggatom, panaszkodik:

– Vannak rázós vonatok, s vannak pihenő vonatok. Mi magunk között így osztályozzuk. Nos, ez nemcsak zsúfolt, hanem rázós vonat is... Ha bemegyünk közéjük, durva megjegyzéseket kapunk, és senki sem véd meg minket. A hajnali vonat még csendesebb, az emberek fáradtabbak, alszanak... De a délutánin már nagy a csatazaj, s gyakori a verekedés. Hívjuk a rendőrséget, s iszkolunk a közelükből, mert csak mi húzhatjuk a rövidebbet. Mindenki a vonaton adja ki a dühét, azt, amit otthonról vagy a munkahelyéről hozott magával.

Az encsi állomásfőnök:

– A járás tizennégyezer bejárójának több mint a fele cigány. Mennek mindenhová: Miskolcra, Diósgyőrbe, Budapestre... A környék tele van italbolttal, s várakozás közben lerészegednek. A kereskedelem ezekre a cigányokra épít, de a következmények bennünket terhelnek: a vona-

ton kezdődnek a verekedések, a rosszullétek. A talponállóban a kocsmában várják ki a csatlakozást, mert amíg be nem fut a szerelvény, egy lélek sincs az állomáson. Akkor aztán megrohamozzák a vonatot, helyet foglalnak a kocsikban, melyeket valósággal kisajátítottak maguknak, mert más nem marad meg a közelükben. Szerencsére elég rövid a menetidő, ötven perc Miskolcig, de így is hasonlítunk már a szabolcsi fekete vonathoz. A cigányok az első hajnali buszokkal érkeznek, a későbbiek hozzák a rendesebb utasokat. Encsen az ötórás vonatra háromszázan is fölszállnak. A csendesebbek, még ha rágyújtanának is, a nem dohányzó fülkébe szorulnak. A mi feladatunk, hogy a nyers fizikai erőt bevigyük az üzemekbe. No de hogyan?! Kitépik a bőrüléseket, kosz és mocsok marad utánuk, meg a rendőrségi jegyzőkönyvek...

A kalauz továbbmegy, az encsi állomásfőnök elindítja a vonatot. Lakatos László néhány perc múlva megkérdi tőlem, hogy huszonegyezni vagy snóblizni szeretnék-e. Beszélgetnék inkább. Fáradtan bólint, azt is lehet. Kifordítja a tenyerét, s felém mutatja:

– Maltert keverek. Tudod te, mi az?! Ne a hangom után ítélj. Tudom, félnek tőlem a vonaton. Fájerozom, huszonegyezek, snóblizok, ami jön. Hogy teljen az idő. Kéthetente hazadöcögök a fizetésemmel Pestről. Van, hogy marad is belőle. A múltkor egy katona véletlenül rálépett a haver lábára, s nem akart bocsánatot kérni. A rendőrök szedtek le minket a vonatról. Ilyen az élet... de tudod te, mi az: maltert keverni?! Mert én a negyvenhármasoknál megtanultam!...

„A nagyfokú munkaerőhiány következtében évről évre növekszik a vidéken lakó, de Budapesten munkát vállaló cigányok száma. Számítások szerint a naponta ingázó 150–160 ezer főből kilencezer a cigány, míg a munkásszállásokon vagy egyéb ideiglenes lakásban lakó vidéki cigányok száma eléri a huszonötezer főt. Együttesen a fővárosban több mint negyvenezer cigány dolgozik, s ez meghaladja a budapesti cigánylakosság számát" – állapítja meg a fővárosi tanács tárgyilagos jelentése a cigányok helyzetéről. Ezeket az adatokat a szakemberek azzal egészítik ki, hogy a fővárosi üzemekben jelenleg még tizenhétezer betanított és segédmunkás felvételére nyílna lehetőség.

A munkaügyi főosztályhoz tartozó Munkaerőgazdálkodási Hivatal adatai szerint a fővárosban havonta mintegy négyszáz cigány keres munkát, akik közül százhúsz a pesti, ugyanannyi jár be naponta, a többi pedig távoli vidékekről érkezik.

Miért e nagymérvű fölvándorlás? Miért vállalják a cigányok az utazást, az ingázók keserű életét? A távolságot a családtól, a feleség készítette ételtől, a lurkóktól? A mozik hívják ide őket, a neonfények, a bárok vagy ismerkedési alkalmak, az újdonság varázsa? Igazán egyik sem. A fő ok a munkaalkalom és a nagyobb kereset, de ez sem elég. Az elvegyülés lehetősége, az utca megkülönböztetés nélküli, közömbös forgataga és a függetlenség kínálja magát Budapesten.

Előbb vagy utóbb minden csoda megkopik. Akad, aki makacsul hisz a főváros varázsában, s foggal-körömmel ragaszkodik hozzá. Van, aki nem utolsósorban a vidéki ipartelepítés hatására, abbahagyja az ingázást, és hazamegy, ugyanúgy semmivel, ahogyan jött. Sok cigány gyűjt, takarékoskodik, élére rakja a pénzt, s házat vesz falujában. Csak az utolsó réteg szaporítja a vándormadarak statisztikáját, rosszabb esetben pedig a bűnözőkét.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a cigánylakosság részvétele az összbűnözésben a fővárosban lényegesen kisebb arányú, mint a nem cigány lakosságé. Egyes bűncselekményfajták elkövetői között azonban aránytalanul sok cigányt találunk. Ilyenek: a testi sértések, az ittas személyek sérelmére elkövetett lopások, a zsebtolvajlások és a csalások. Az utóbbi esztendőkben csökkenő tendenciát mutat az emberélet elleni bűncselekményekben és a rablásokban részt vevő cigányok száma. S még egy észrevétel: a különböző kisipari és kereskedői engedélyek kilencven százalékát rendeltetésüktől eltérően használják. Rongyszőnyeg szövésére alkalmas gépekkel nem rendelkeznek, a kendőfestéshez sincs meg a szükséges felszerelésük, s így amit eladnak, azt előzőleg kisiparosoktól vagy maradékboltokban veszik meg.

A hozzávetőleges számítások azt mutatják, hogy Budapesten a tősgyökeres vagy hosszabb ideje itt élő cigányok száma 1958–1960 között körülbelül tizenkétezer volt. Ma több mint huszonnyolcezren élnek

külterületi vályogputrikban, melyekben se víz, se villany. Mindössze háromezer cigánycsalád él viszonylag elfogadható lakásban.

A fővárosban tehát cseppet sem kevésbé égető probléma a cigányok helyzete, mint bárhol az országban.

A negyvenhármas számú Állami Építőipari Vállalat több mint tízezer dolgozójából húsz-harminc százalék cigány. Pontos adatot senki sem tud, ez is csak amolyan „félhivatalos" értesülés.

– Csak nem gondolják, hogy számon tartjuk a cigányokat?! Nálunk nincs faji megkülönböztetés! – hangzott az első kérdésre a felháborodott és csodálkozó válasz.

Persze jó lenne végre mindenkivel megértetni, hogy az előítéletek nem a megnevezésekben lapulnak, nem abban, hogy nevén nevezünk egy elmaradott népréteget, s a maguk módján foglalkozunk velük.

Persze az építőipari vállalatok is foglalkoznak velük a „maguk módján", jut eszembe egy cigány segédmunkás kifakadása:

– Cigánybrigádokat szerveztek. Ehhez joguk van a vezetőknek, így könnyebb szemmel kísérni minket. De jobb lenne, ha a központban is észrevennék, hogy a vállalatnál már hatvan százalékban cigányok végzik a segédmunkát! Mert amíg csak a munkánkra, az izmainkra számítanak, elszigetelődünk, ugyanúgy, mint otthon...

A cigányok azt adják, amit kérnek tőlük: a nyers fizikai erőt, és semmi többet. A brigádvezetők többsége nemhogy egy társadalmi feladatot, de még a szakszervezeti bélyeget sem meri rájuk bízni. A diszkrimináció legenyhébb, de legragályosabb fajtája a bizalmatlanság, melyhez elég a valamivel sötétebb bőr és a fekete haj. A munkán kívüli életüket senki sem irányítja, senki sem mozdítja ki a holtpontról – az is valami, ha elvégeztetik velük az általános iskola néhány osztályát. Mindegy hogyan.

A cigányok alantas munkákat látnak el odahaza, a falujukban, segédmunkát végeznek Budapesten. Fölkiáltunk örömünkben, ha szakmunkásra vagy gépkezelőre akadunk közöttük. De egyelőre a vállalatoknál szívesebben alkalmaznak száz cigányt, mint hogy vegyenek egy tízmilliós gépet. Az építkezések körül lábatlankodnak, ha nem figyel-

nek rájuk, támasztják a lapátot, még a maguk erejét sem használják ki, s így sokszor jobban elfáradnak, mint ha dolgoznának.

– Csak nem gondolják, hogy számon tartjuk, ki a cigány?! – kérdezik a „negyvenhármasoknál", s biztosak abban, jól teszik, hogy nem törődnek külön velük. Az építkezéseken pedig a brigádvezetők megmondják, hány cigányuk van. Nem készítenek róluk statisztikát. Csak tudják.

A Kerepesi úton 1716 lakás épül meg 1976 tavaszáig. Az építésvezető legfőbb gondja: az anyaghiány és az alvállalkozók munkája. A brigádvezetőké: a rengeteg betegállomány. A Maláti József vezette kőművesbrigád kilencszer kapott aranykoszorút, idén lett a vállalat kiváló brigádja. Maláti József tömzsi, haja seszínű, kora meghatározhatatlan.

– Vajáról meg Encsről járnak ide a legtöbben... – mondja. – A segédmunkásnak is megvan a tizenhét-tizennyolc forintos órabére, ezért nálunk nincs munkaerőhiány. Betegállomány viszont annál több! A brigád huszonöt tagú, ennek figyelembevételével kapja a munkát, de előfordul, hogy nyolcan is kiíratják magukat. Az orvost leváltották, mert kiderült róla, hogy pénzért teszi az embereket betegállományba... De a brigád tagjai még most is többet vannak betegállományban, mint szabadságon... Elsősorban a cigányok veszik ki a szabadságot már az év elején, később aztán meg panaszkodnak erre-arra, amíg az orvos kiírja őket. Néhány napot pihennek, aztán jönnek vissza. Igazolatlanul mulasztani nem mernek, mert tudják, akkor fel is út, le is út... Mondom, létszámtöbbletünk van...

Bogdán István maltert kever, Rafael Pál homokot szárít, Virág Gyula vödröket cipel. Bogdán valamikor lovakkal kereskedett, Rafael üvegcserepeket válogatott egy konzervgyárban, Virág Gyulának ez az első munkahelye. Bogdán vajai, Rafael és Virág encsi. Munkásszállón laknak, kéthetenként indulnak haza. Ismerik az utat a pályaudvarok és a munkásszálló, a munkásszálló és az építkezés között. Helyismeretük kiterjed még egy-két kocsmára, presszóra, Virág volt még az ifjúsági parkban és a rákospalotai cigányklubban is. Egyikük sem italos ember,

pénzükkel érkeznek haza, s csak keveset tartanak maguknál ruhára, ételre, cigarettára. Úgy mondják, ez az élet sem jobb, de jövedelmezőbb. Bogdán házat épít, Rafael bútort vesz, Virág jövőre házasodik. Putriban születtek valamennyien, de gyerekkori emlékeik elmosódtak már. Virág például már csak azt tudja fölidézni, hogy amikor nagy eső volt, kivitték a fateknőt, és abban csónakáztak.

A munkásszálló ezerszemélyes. Újpalotán a lakótelep végén épült, panelekből, mint a többi ház.

– Vagy kétszáz cigány él itt – mondja a munkásszálló vezetője, Altmann Andor –, de mi ezt nem tartjuk nyilván, mert nálunk nincs megkülönböztetés... A negyvenhármas és a Földgép Vállalat küldi ide a dolgozókat, akik szabályos beutalóval érkeznek és nincs kizáró ok. Nem tudnám megmondani, hogy melyik szobában laknak cigányok...

A szállásért a munkások havonta hetven és száz forint között fizetnek. A szobák ötszemélyesek. Berendezésük: beépített szekrény, asztal, ágyak, székek és szőnyeg. A házirend tele van aláhúzásokkal, felkiáltójelekkel. (A harmadik emeleten valaki ceruzával átjavította „fogházirend"-re.) A földszinten étterem, ahol meg lehet enni az előfizetéses vacsorát. Az étterem előtt hall, a folyosókról a közös helyiségek nyílnak. Zárva mindegyik. Az emberek a hallba szorulnak, vagy az étterem sarkában nézik a televíziót.

A szállóvezető büszkén nyitogatja kulcscsomójával a közös helyiségek ajtajait: ez a könyvtár, ez a tanulószoba, itt a miniklub. Kínos a rend, szinte halotti, ahogyan a székek az asztalnak borulva alszanak. Aztán megjön a „Béke úti szállástérség kulturális bizottságának" előadója, aki az újpalotai munkásszálló kulturális programjaiért felel. Arról tájékoztat, hogy megalakult a néprajzszakkör, amelyik népballadák gyűjtésével foglalkozik, s egyszer a szállórádióban lejátszotta Daróczi József riportját, amely a cigányok felemelkedéséről szól. Ezenkívül havonta egyszer a Fővárosi Művelődési Ház műsort ad, ami nem kerül semmibe, mert a SZOT fizeti. A szálló kapcsolatot tart a „Rom-Som" nevű rákospalotai cigányklubbal.

– Én semmilyen felmérést nem készítek – mondja az előadó –, pontosan tudom, hogy mi kell ide... A munkások szeretik a népi zenét, az érde-

kes TIT-előadásokat, a népszínműveket... Az igény? Akartak egy zenekart alapítani, nem lehetett. Valami erő-izom klubot is szerettek volna, de azt sem láttuk helyesnek, mert csak verekedés lett volna belőle... Egy klubot viszont sikerült létrehozni, s vettünk pingpongasztalokat is.

– Az ajtók zárva vannak... – vetem közbe.

– A szállólakók felügyelet nélkül semmit sem használhatnak. Sokba kerültek a felszerelések – kapom a választ.

A hallban elkülönülten szórakoznak a cigányok. Egyikük nyakában gitár, valami angol számot játszik, a többiek hamisan énekelnek hozzá.

A szállóvezető szerint ritka a botrány, s ha van, a fegyelmi bizottság ítélkezik. Fő felbujtó: az alkohol. Amikor valaki részegen érkezik a szállóba, nem engedik be, „azt tanácsoljuk neki, szellőztesse ki előbb a fejét, aztán jöjjön csak lefeküdni..." A szállóvendégek szerint gyakoribb a botrány, a múltkor például nemcsak hogy nem engedtek be a portások valakit, de véresre is verték.

Egy szállóbizottsági tag: „a cigány fiatalok itt igazán nem érezhetik rosszul magukat, annyi meg van nekik engedve, hogy kint a hallban tíz óráig gitározzanak, táncoljanak, énekeljenek, úgyhogy egyáltalán nem érezhetik rosszul magukat."

– Hol lakik? – kérdezem Oláh Sándortól.

– Szabolcsban. Vaján.

– Milyen sűrűn jár haza?

– Minden héten, vagy minden két hétben. Ahogy jön. Három éve dolgozom Pesten, azelőtt is távol voltam a falumtól, Miskolcon. Megszokni ezt nem lehet. A pénzem viszont három és fél ezer forint, nem panaszkodhatom. Megdolgozom érte, nincs megállás. Hordom a betont, viszem a vödröket, malterozok. Utána bejövök ide, megvacsorázom, felmegyek a szobába, lefekszem, vagy ha van kedvem, elmegyek egy moziba.

– A munkásszálláson nincs szórakozás?

– Már kilenckor ránk kiabálnak, hogy elég már, hagyják abba a klim-

perolást, nem gitározhat szabadon az ember... És minden zárva van, csak a hallban lehetünk.

– És otthon?

– Az a furcsa, hogy elszokott már tőle az ember. Poros az út, nem állom a bográcsban főtt kaját, a fakanalat, a szoba szagát...

– Hányan vagytok testvérek?

– Kilencen – felel készségesen Miczi Ernő. – De már csak én voltam otthon. Apám nagybeteg, anyám a tsz-ben dolgozik, segíteni kellett. A nővérem már régebben itt van, mondta, jöjjek én is. Ebben a szállóban sok a vajai, olyan, mintha otthon lennék.

– Hány éves vagy?

– Tizenhét. A hat általánost elvégeztem, ez az első munkahelyem. Egy sportszatyorba pakoltam össze a cuccomat, és följöttem. Az orvosi vizsgálaton azt mondták, hogy ne végezzek nehéz melót, mert baj van a vesémmel. Felelősséget vállaltam magamért, mert különben könnyű munkára tettek volna, 1800 forintért... Így keresek három és felet. A művezető átvette a papírt, amivel felelősséget vállaltam magamért. Azóta dolgozom, viszem a vödröket, mint a többiek. Először fájt a tenyerem, de most már megszoktam. Keverem az anyagot, föladom az állásra, mint a többiek.

– Otthonról mit hoztál fel magaddal?

– Munkaruhát, mert az kellett addig, amíg nem adtak a negyvenhármasok, meg egy-két cuccot, borotválkozóeszközt leginkább.

– Hogyan teltek az első napok?

– Elaludtam, és mikor fölébredtem, azt hittem, otthon fekszem. Utána láttam csak, hogy a munkásszállón vagyok. Három éve élek Pesten, megszoktam már, hogy hazajárok, segítek a szüleimnek. Kétezer forintot küldök nekik, a többiből magamnak veszek ruhákat. Az első fizetésemből vettem a nadrágot meg a dzsekit, ami rajtam van. Kijárok szórakozni is, voltam már a budai parkban meg itt, a palotai moziban...

– Lány?

– Volt egy, de nem sokáig beszéltem vele. Nem tetszett neki a pofám, mert barna a bőröm. Először nagyon jóban voltunk, másodszor azt mondta, hogy nem akar velem szórakozni, mert cigány vagyok.

– Kérdezett itt téged valaki, hogy mit csinálnál szívesen?

– Eddig senki. A szállón semmit sem lehet csinálni. De azért hamar megtaláltam a helyemet, mert sok a haver, a vajai. Egyedül nagyon rossz volna, de mivel ők is itt vannak, egészen jó.

– Mióta dolgozik itt? – kérdezem Jóni Pétert.

– Már két éve. De nem nagyon ismerem Pestet. Pedig ez már a második munkahelyem, három évig más vállalatnál voltam. De az embernek nincs ideje. Kell egy kis pia, kis tánc, kis mozi, lányok, de a séta valahogy mindig kimaradt.

– Ennyi a szórakozás?

– Másnak még ennyi sem. Aki fáradtabb, lefekszik, mert a szállóban csak azt lehet.

– Tanulni nem lehet?

– De, azt igen. Sokan közülünk kijárják a nyolc osztályt. Sokra azzal sem mennek. Hanem az itteni életből sem marad ki a bor és a pálinka. A munkahelyen nem lehet inni, a szállóban sem, így hát ha az ember megkívánja, kimegy a kocsmába, de ha már kint van, nem egyet iszik, nem is kettőt. Részegen jön vissza. Mikor bejön, csak két portást lát. De amikor verekedni kell, előszalad mind a huszonöt. Aki részeg és sokat okvetetlenkedik, jól megpüfölik. Decemberben viszont mi is megvertük a gondnokot...

– Jobb otthon?

– Fene tudja. Itt sem jó, utazni sem jó, otthon sem jó.

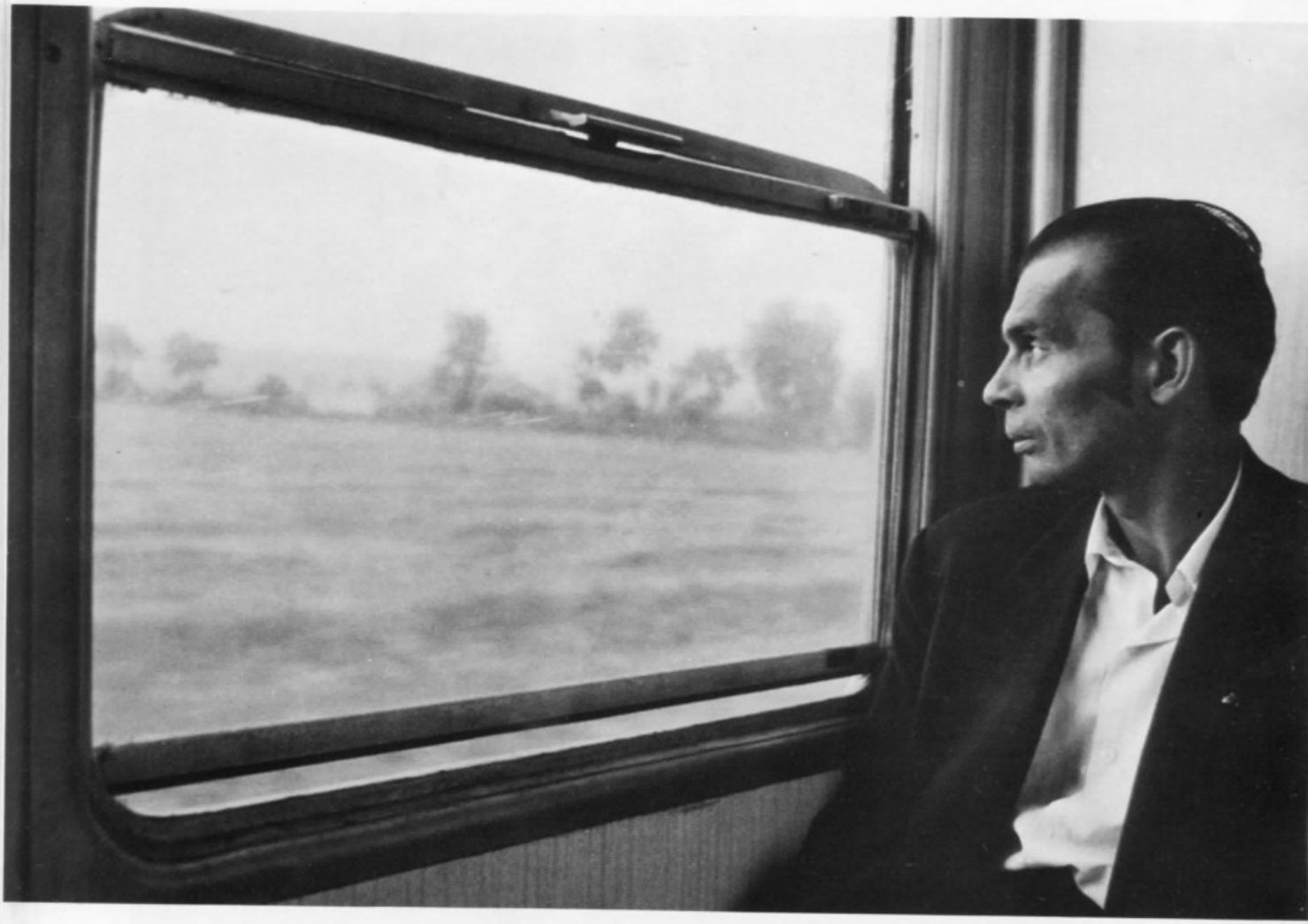

A „rázós" vonaton,
Encs felől

„Nálunk nincs megkülönböztetés és kizáró ok"

„Számítanak az izmainkra…"

„Ezt nem lehet megszokni"

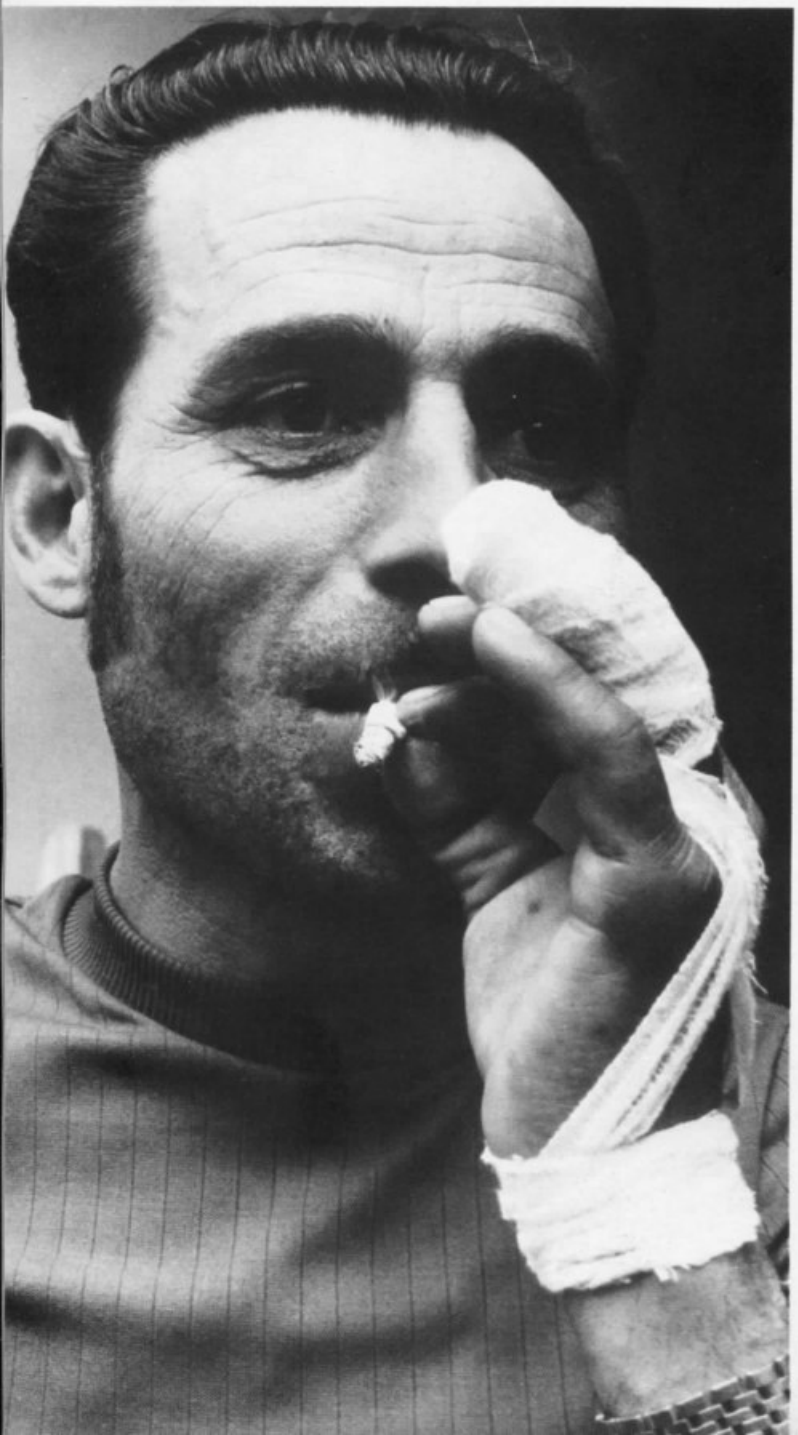

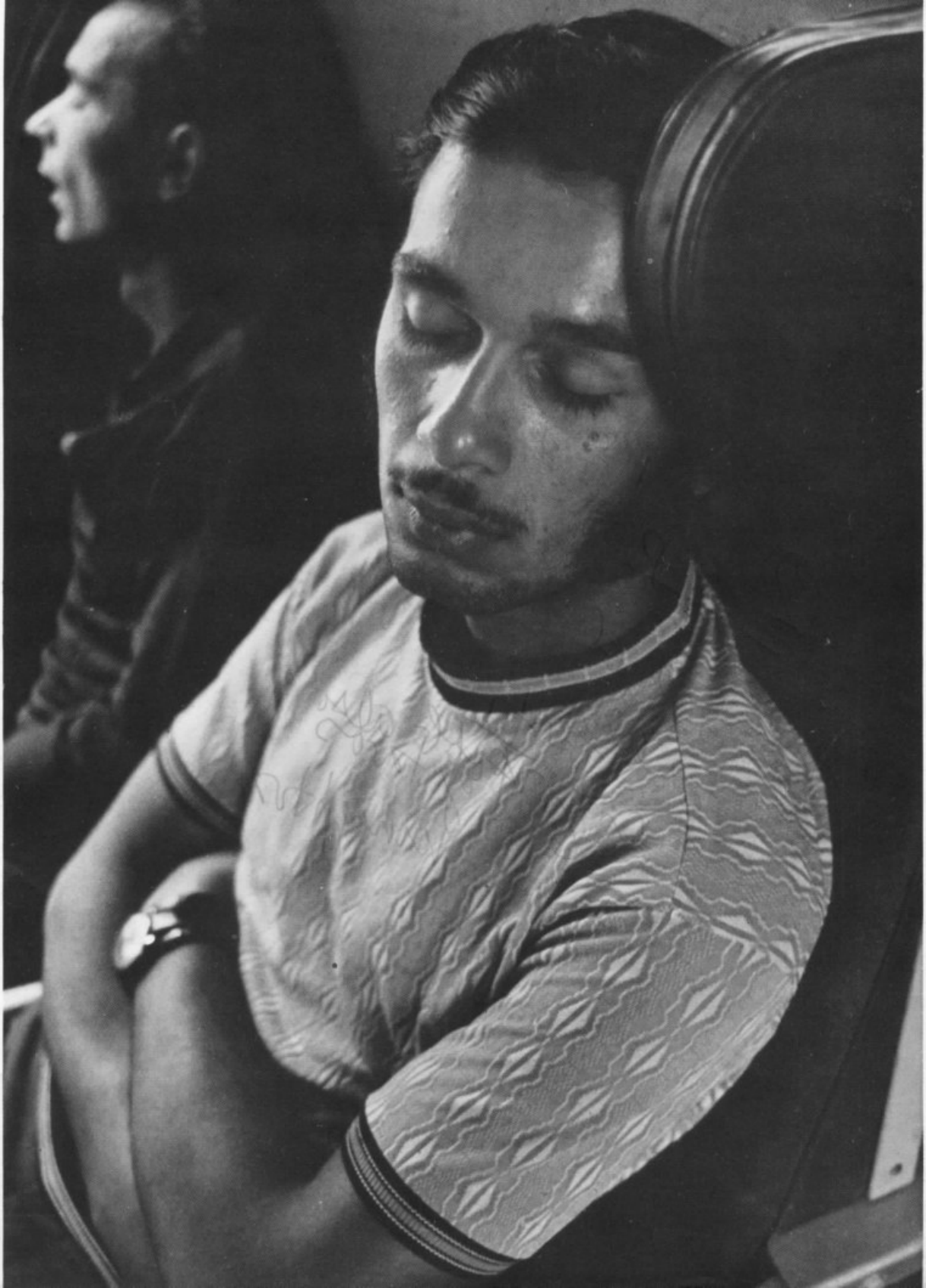

Az iskola

Csapi

**„Van-e mérce, mellyel a távolság lemérhető?
És van-e forró szív, kifogyhatatlan türelem,
rendíthetetlen hit, lankadatlan erő,
melyekből a híd megépíthető?
Onnan ide, innen tovább…"**

**(Táisz Ferencné nevelőtanár mottója
a csapi cigánykollégium fotóalbumában)**

A Bogdánok, Orsósok, Kalányosok dolgozataiban sok testvérről, egyszobás téglaházról vallanak. Mindegyikük emeletes házról álmodik, Orsós István bevezetné az épületbe a villanyt és a vizet, Kalányos Erzsébet televíziót és fotelt tenne a szobába, Bogdán István valami kastélyfélét venne, ahol együtt élne feleségével és gyerekeivel. Otthoni mindennapjaikat is, mintha indigóval írták volna: „megebédeztem, elmentem Kanizsára csavarogni, késő este hazajöttem". „Nyolc órakor kelek, elmegyek pálinkáért, utána elmegyek csavarogni, verekedni..." „Korán keltem és elmentem csavarogni. Délben hazajöttem, megebédeztem, csavarogtam, moziba mentem, este tízkor hazajöttem, lefeküdtem..."

A Művelődésügyi Minisztérium 1970. október elseji felmérése szerint az 1970/71-es tanévben az általános iskolába 59 595 cigány tanuló járt, a tanköteles cigány tanulók 69,2 százaléka, az összes tanulóknak mintegy öt százaléka. Közülük a felső tagozatban a cigány tanulók 30,8 százaléka, 18 375 gyerek tanult. A nyolcadik osztályba 2409-en jutottak el. Ez az összes cigány tanulóknak csak négy százaléka. Míg az első osztályos tanulók 10,8 százaléka cigány, addig a nyolcadik osztályba járóknak már csak 1,6 százaléka.

Szűkszavú adatok. Nem adnak hírt az elbukottak, kimaradtak sorsáról, s a számok között nem esik szó a középiskolákról, hiszen a „fehér hollókért" felesleges statisztikát készíteni. Beszélgettem egy tanárral. Kívánná cigány tanítványa továbbtanulását: eszes, szorgalmas gyerek. De mint nevelő, félti a fiú lelkét. Nem akarja diákjára a faltörő kos szerepét ruházni, mert attól tart, hogy nemcsak a fal törne, de az ember is. Ezért nem megy a cigánynegyedből emberemlékezet óta senki gimnáziumba. Beszélgettem egy másik tanárral is. Azt mondta, napalmmal kellene pusztítani a cigányokat, mert akkor a temetési költséget is megspórolnánk.

A harmadik tanár megtanulta a cigány nyelvet, mert „eleve kirekesztődnék a közösségből, ha még a nyelvét sem ismerném. No meg, hogyan magyarázzak meg bizonyos fogalmakat, ha csak magyar szóra vagyok utalva? S végül pedagógiai fogásnak sem volt utolsó, hogy a gyerekek engem cigányul tanítottak, én meg őket magyarul. Sőt,

»közös« tanulásunk pedagógiai haszna bizonyos tekintetben többet jelent a nyelvismeret praktikus előnyénél."

Az országban két helyen: Gyulajon és Csapiban működik cigánykollégium. Számtalan cigányosztályt indítottak már. A vita azonban makacs és tartós: szükséges-e az elkülönítés? A félig-meddig beilleszkedett cigányok egyfajta hátrányos megkülönböztetést látnak benne. A tanítók viszont határozottan állítják: cigányosztály nélkül a hátrányos helyzet behozhatatlan, sőt a lemaradás nőttön-nő a kudarcok, a sikertelenség negatív élményei következtében. És a cigánygyerekek nemcsak szociális és környezeti hátránnyal indulnak, hanem nyelvi hátránnyal is. A kétnyelvűség ebben az esetben nem tágítja, hanem szűkíti világukat, zavarja, akadályozza a tanulást, az alapfogalmak elsajátítását. Kellenek a cigányosztályok, csak arra kell ügyelni, hogy bizonyos idő után a gyerekek vegyes osztályokba kerüljenek. Az idő lehet változó – az eredmények mutatóitól függően. A pedagógusnak kell megérezni a pillanatot, amikor tanítványa képes átvenni a „normál" osztály tanulási ritmusát. Akkor viszont át kell oda helyezni a diákot, hiszen fejlődését a magyaroktól különválasztott nevelés eltorzítaná. A cigányosztályok alapítása két feltételhez kötött: elegendő cigánygyerek és a szülők beleegyezése szükséges hozzá. Akad egy harmadik feltétel is, amit mintha túl természetesnek tartanánk. Szükség van hivatását szerető, különlegesen jó érzékű pedagógusra is.

Csapi község volt uradalmi kastélya, melyben a felszabadulás után a tanácskirendeltség, a tejbolt, a kultúrotthon és az orvosi rendelő kapott helyet, 1973 szeptemberétől cigánykollégium lett. Kotnyek István, a nagykanizsai járási hivatal művelődésügyi osztályvezetőjének adatai szerint a járásban négy év alatt 5,4-ről 7,8 százalékra emelkedett a cigány tanulók aránya. Közülük 23,8 százalék jár korának megfelelő osztályba. A szülők fele putriban lakik, 35 százalékuk szoba-konyhás hajlékban, a 60 százalékuk analfabéta.

– Az első időben fontosabb a szoktatás, mint az oktatás – vallja az osztályvezető. – Az elsősök túlnyomó többsége nem ismerte az asztal fogalmát, vagy ha igen, csak cigányul tudta meghatározni. És hol van erre elég cigányul tudó tanító?

– Csak a távolság csökkenését érzi az ember. Attól a pillanattól kezdve, amikor a gyerekeknek elmagyaráztuk, mire való a tányér. Amikor megtanítottuk őket játszani, mert csak verekedni tudtak. Amikor megértették az első mesét.

Táisz Ferencné mondja ezt, aki Ajkán volt népművelési felügyelő. Saját kérésére ment nyugdíjba. A fiától hallotta, hogy Csapiban cigánykollégiumot létesítenek. Most mind a ketten a kollégium nevelői.

Mesélnek Orsolya Hajnalkáról, akinek hét testvére él, apja meghalt, és segédmunkás anyja neveli őket. A kislány kórházban szeretne dolgozni, mert ott mindig csend van és tisztaság. Mesélnek egy farsangi estéről, amikor a szomszéd bácsi medvének öltözött, hogy szórakoztassa a kollégistákat. Mesélnek az emberek adakozó kedvéről: nyolcezer könyv érkezett ide, az ország minden tájáról, ruhák a szegedi egyetemistáktól, játékok a gyárak szocialista brigádjaitól.

Kotnyek István a küzdelmekre emlékszik, ameddig megvalósíthatta elképzelését. Tanulmányokat írt, felméréseket végzett, előadásokat tartott. 1966 óta foglalkozik a cigánytanulók helyzetével.

– Ők máshonnan érkeznek... Ezt tudomásul kell vennünk, különben csak tovább nő a lemaradásuk. Létezik már cigányiskola és cigányóvoda, de az igazi pedagógiai kísérlet a cigánykollégium. Ennek segítségével szakíthatjuk ki a gyerekeket az elmaradottságból, s adhatunk új, emberibb léptéket életüknek. Természetesen a kiszakítás nem történhet erőszakkal és nem mehet a családi kapcsolatok rovására. A kollégiumra azért van szükség, hogy az otthoni környezet ne tegye minduntalan semmivé az iskola munkáját.

„Díszcigányok vagyunk. Mutogatnak bennünket, mint akik, lám cigányok bár, de értelmiségiek, s tesznek valamit a fajtájukért. Kevesen vagyunk, ezért ez a szerep. Akinek sikerült diplomát szereznie, az az érvényesülése érdekében igyekszik elfelejteni roma voltát, távol tartja magát mindentől, ami a múltjához kötné. Díszcigányok vagyunk, újságcikkek, dokumentum-műsorok születnek rólunk, melyek keserű szájízt hagynak maguk után. A Lojkó, a Lakatos Józsi elment tanítani az óbudai cigányosztályba, s az első napon észrevette, hogy a srácai po-

harát pöttyökkel jelölték meg. Földhöz vágta az összeset, már nem is tanít, a színművészetire jár, filmrendező lesz. Itt, Újpalotán hárman vagyunk: Péri Tamás, Vajda Imre és Daróczi József – utoljára magamat említettem. Voltam már minden pályán: építkezésen, bányában, gép mellett, s most harminchat évesen járok főiskolára. Az Imre érettségizetten nyolc évig segédmunkáskodott, a Tamásnak szerencséje volt, mert Amsterdamban elvégezhette a festőakadémiát. Harminc cigánygyereket bíztak ránk, de csak az első osztályban vannak együtt. Ez annyi, mintha nem tennénk semmit, mert egy év nem elég, körülbelül négy esztendő kellene, hogy behozzák a hátrányt. Cigány pedagógusokra és orvosokra lenne szükség. A főváros minden korrekciós osztálya kapott kétezer forintot. A mi iskolánkban néhányan fölháborodtak ezen: »már megint a cigányok«, ezt mondták..."

„Balogh Ödön a nevem, Kiskunmajsán tanítok, cigányosztályban. A hátrányos helyzeten vitatkozunk? Amikor a cigánycsecsemők súlya átlag három-négyszáz grammal kevesebb, mint a nem cigányoké?! A hátrány már az anyaméhen belül kezdődik... Növendékeim tanévenként körülbelül kétezer forint értékű gyógyszert fogyasztanak, de régebben akadtak hónapok, amikor a napi gyógyszerfogyasztás összege megközelítette a száz forintot. A gyermekek éveken át cipelik magukkal hátrányuk terheit. A tantervi követelmények növekedése, az új tantárgyak belépése miatt a tanulók az alsó tagozatban túlkorosakká válnak, de már az előkészítővel is évet vesztenek. Ötödikes korukra átlagosan tizenkét-tizenhárom évesek. Tapasztalataink szerint az elemi osztályokban átvészelt kudarcok az ötödikben összeroppantják a gyerekek munkakedvét. A felső tagozatban pedig – éppen a szakrendszerű oktatás miatt – nincs senki, aki kézbe tudná venni életük, sorsuk irányítását."

„A cigánygyerekek a putrik világában korlátlan szabadságot élveztek, sem nyelvi, sem illemszabályok nem kötötték őket, kedvük szerint dühönghettek, ordíthattak, vagy késő éjszakáig kimaradhattak. Aztán váratlanul jön az iskola szabályokhoz kötött szűk világa, alig egy padnyi szabad teret nyitva számukra..." – írja Lakatos Menyhért.

Ezért Csapiban is inkább a szoktatás az első fázis, mint az oktatás. Szoktatás az új környezethez, a napirendhez, a tisztasághoz. Bogdán Zoltán, a kollégium növendéke ezt így fejezi ki: „Reggel hat órakor felkelünk, elmegyünk mosakodni, felöltözünk, aztán megcsináljuk az ágyat. Megszólal a csengő, és megyünk az iskolába. És tudom, hogy délután játszani fogok, meg mesét hallgatok. Jók az ételek is."

Az első szeptemberben negyvenkilenc szülőt győztek meg a pedagógusok: jobb sora lesz gyereküknek a volt uradalmi kastélyban, mint a penészszagú, szűk putrikban. Két nap alatt a létszám mégis negyvenegyre csökkent. A fiúk megszöktek, volt olyan apa, aki gyermekét az osztályterem ablakán emelte ki. Az asszonyok az aszfaltút mellett, az árokparton zokogtak és kiabáltak, akadt, aki földre vetette magát és a haját tépte, hogy elvették tőle legdrágább kincsét. Egyre több ágy maradt üresen a csapi kollégiumban, s egyre kevesebb remény maradt a nevelőkben. Októberben már csak huszonhét gyerek vetette meg itt az ágyát. Az igazgató, Bán József, és a tanárok járni kezdték a cigánytelepeket. Diafilmeket vetítettek a kollégiumról, mindegyik szülő láthatta a képen a gyerekét, ahogy tanul, játszik, fogat mos. A téli szünetre már harminchét tanulót engedhettek haza. A nevelők úgy érzik, hogy a karácsonyi ünnepéllyel nyerték meg a csatát. A kollégisták kicsinosítva várták apjukat, anyjukat, mindegyikük megtanult egy versikét, és a szülők boldogan újságolták szomszédaiknak, hogy mit tud az ő gyerekük. A téli szünet után negyvenöten tértek vissza. És jöttek a többiek is: kérték, vegyék föl a gyermekeiket, hogy ők is megtanulhassák azokat a szép verseket. Most hatvanan vannak.

A gyerekek dolgozatot írnak. A fogalmazásban rengeteg a helyesírási hiba, de most a mondanivaló számít. Ők hogyan látják megváltozott életüket? Mennyivel telnek másképpen a napok, mint otthon?

A tizenkét esztendős, miklósfai születésű Orsós István így sorolja fel putrijuk berendezési tárgyait: „egy dívány, 2 szekrény, 7 kutya". Mit ír otthoni életéről? „Korán, hét órakor keltem föl, felöltöztem, elmentem csavarogni. De nemcsak csavarogtam, verekedtem is, mindig elszakítottam a nadrágomat. De nemcsak verekedtem, cigarettáztam is, meg sört is ittam. Ha jó filmet adtak, mozit néztem. Aztán lefeküdtem."

Kollégiumi napjait így foglalja össze: „Felkelek, megmosakszom, a cipőt kipucolom, megreggelizem. Elmegyek az iskolába, egy órakor vége a tanításnak, és játszom. A nénik mesét mondanak nekünk, és mi hallgatjuk, amit mesélnek a hét törpéről, Piroskáról."

Ugyanígy ír Nagy Pál, de ő már állást is foglal: „itt a jobb... csak a szüleim hiányoznak".

Cser Katalin édesapja tsz-tag. Meglátszik a kislány fogalmazásán, hogy rendezettebb körülmények között nőtt fel, mint a társai. Azt írja: téglaházban élt három testvérével, s már „rekamiénak" nevezi az otthoni ágyat.

A szülők hatnak a gyerekre, amíg együtt, otthon élnek. Ha viszont a cigánykollégium növendékei hazatérnek, ők hatnak apjukra-anyjukra, hiszen már többet tudnak náluk.

A tízesztendős Kalányos János hazament, és azt mondta: takarítsák ki a házat. A kilencéves Kalányos Erzsébet kimosta otthon a szennyest. A szülők közül többen új ruhát vettek gyereküknek, úgy engedték vissza a kollégiumba. Bogdán György, aki Galambokon lakik, hentes szeretne lenni, de ahhoz még sokat kell tanulnia. Ha sikerül, háromezerötszáz forint lesz a fizetése, s takarékba teszi majd, hogy autót vehessen. Apja azért küldte Csapiba, hogy jó ember váljék belőle.

A gyerekek hazaviszik magukkal az itteni mindennapokat, s ez sokszor érzelmileg eltávolítja őket az otthontól. A szálak ott szakadnak el, ahol a szülők nem képesek alkalmazkodni az emberibb élethez. Sokkal könnyebb persze a gyerekek változását nyomon követni, mint a szüleikét. Az érzelmek átalakulása pedig csak ritkán tűnik fel a kívülállónak.

A harmadik osztályban Havril Andrásné tanítónő a „kér" ige rokonértelmű szavait kérdezi. Az első kettő: koldul, kunyerál. Mikor a diákoknak a szavakat mondatba kell foglalniuk, az első mondat: „a cigányasszony koldul". A tanárnő érdeklődik, miért pontosan ez a mondat jutott a jelentkező eszébe. A gyerek nem válaszol, lesüti a szemét, s a padokba faragott feliratokat bámulja.

Havril Andrásné azért jött ebbe a kollégiumba tanítani, mert vonzotta a feladat szépsége és embersége. Az előző iskolában, Gyömrőn

is volt már két cigány tanítványa. Egyikük édesanyja bement hozzá, és nekitámadt, hogy lenézi a gyerekét. Amikor távozott a gyömrői iskolából, az a kisfiú spórolt pénzén vett neki egy gumikutyát, és sírva búcsúzott...

Cigánytánc az udvaron. „Zsiga te, Zsiga te, más is legény, nemcsak te..." A Bogdánok, Orsósok, Kalányosok dolgozataik szerint géplakatosok, autószerelők, esztergályosok szeretnének lenni. Most boldogan táncolnak sötétkék tréningruháikban, lábukban, kezükben érzik a ritmust. Néhány év múlva majd vágyaik után erednek, hogy – több-kevesebb sikerrel – megvalósítsák őket. Ma még a vágyak álmokkal keverednek, de néhány év múlva életcél lesz belőlük. A felnövekvő cigánynemzedékek sorsa most dől el – néhányuké pedig itt, Csapiban, a hajdani urasági kastélyban.

Bozdán Lajos
II osztály
Kerékpárral mindig az úttest jobb oldalán
egymás mögött, csak egy sorban szabad haladni!

Messziről érkeztek...

Daróczi József, az újpalotai cigányosztály nevelője

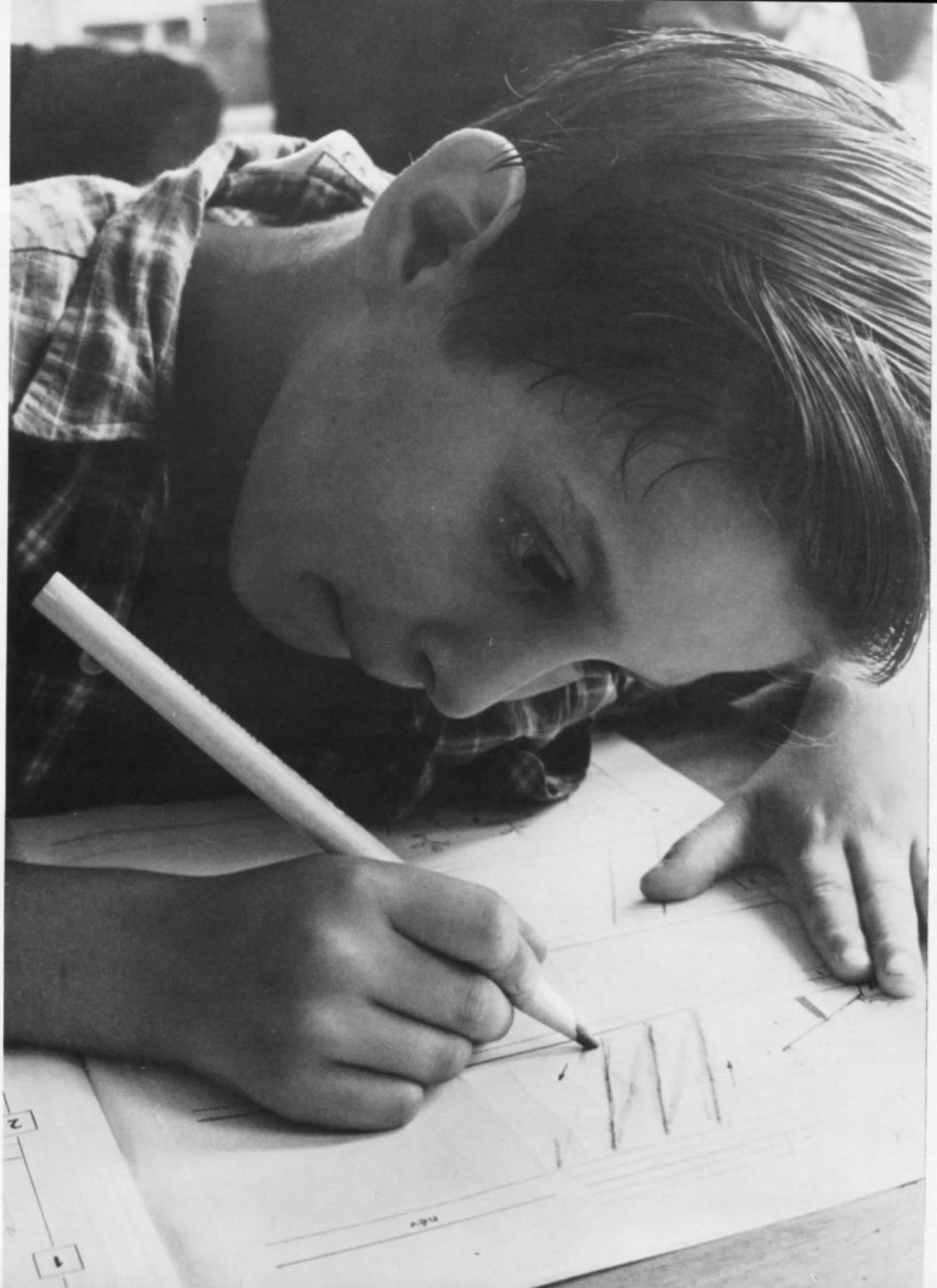

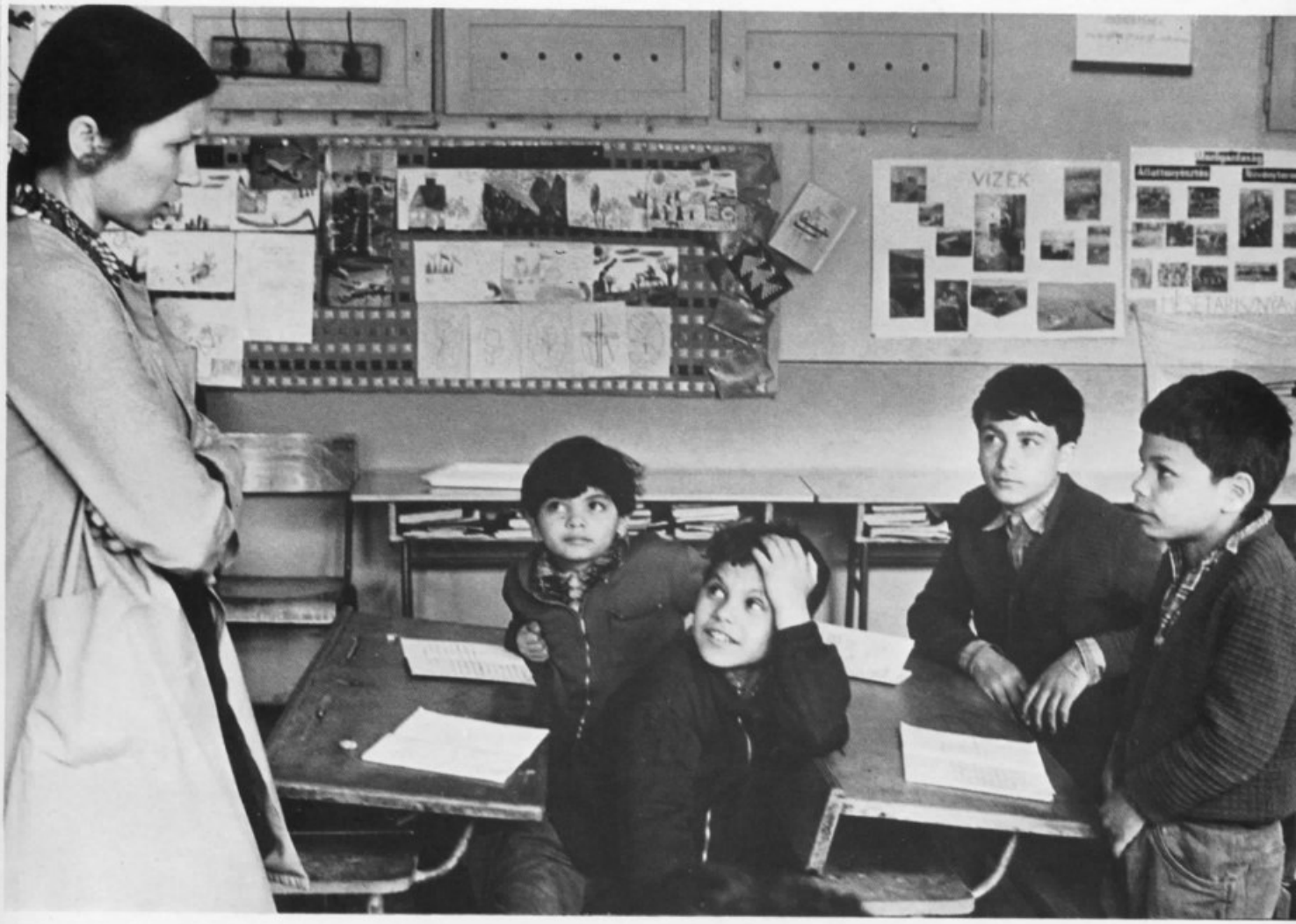
VIZEK

TAVASZ

Csapi: cigánykollégium

„NEKÜNK KELL MEGVÁLTANI MAGUNKAT,
ÁLMAINK VILÁGA EZ A VILÁG"
/BARI K/

Párbeszéd – utószó helyett...

Beszélgetés Zagyva Imrével, a cigánylakosság helyzetének javításával foglalkozó tárcaközi koordinációs bizottság titkárával

– Utószó helyett szeretnék beszélgetni önnel, aki a cigánylakosság helyzetét jól ismeri. Úgy vélem, beszélgetésünk a hagyományoktól eltérő befejezése lesz ennek a riportkötetnek, s jobban érzékelteti az olvasóval a változásokat, mint néhány odavetett „utolsó" mondat. Mikor alakult meg a cigányok helyzetének javításával foglalkozó tárcaközi koordinációs bizottság?

– 1968-ban, s azóta rendszeresen működik. A feladatok összehangolásával, állásfoglalásával, ellenőrző munkájával irányítja, segíti az állami, tanácsi és társadalmi szerveknek a cigánylakosság érdekében kifejtett tevékenységét.

– Milyen szerv végezte 1968 előtt e munkát?

– A bizottság munkája igen összetett, voltaképpen e komplex jellegű tevékenységet egyetlen szerv nem láthatta el. Az 1957-ben megalakult Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége a cigánylakosság helyzetét elsősorban művelődéspolitikai kérdésként kezelte. 1961-ben meg is szűnt, és helyébe a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt az Országos Cigányügyi Bizottság lépett. E bizottság már inkább megfelelt rendeltetésének: a cigánylakosság helyzetének javításában közvetlenül is érdekelt minisztériumok s más szervek képviselői is tagjai voltak – ülésein összetettebben vetődtek fel a problémák, viszont egyetlen minisztérium sem tudta maradéktalanul érvényesíteni a bizottság helyes elképzeléseit.

– Miben tudná összegezni azokat az eredményeket és problémákat, amelyek napjainkban a cigánylakosság helyzetét leginkább jellemzik?

– Kérdésére viszonylag könnyen válaszolhatok, hiszen a Minisztertanács 1976 júniusában tárgyalta átfogóan a cigánylakosság helyzetét, s jelentős határozatokat is hozott. De mielőtt erről szólnék, a történelmi hűség kedvéért is hadd kezdjem azzal, hogy az MSZMP KB Politikai Bizottsága már 1961-ben foglalkozott a cigánylakosság helyzetével, és igen fontos elvi jelentőségű határozatot hozott. Megszabta a fő feladatokat, s ezek ma is zsinórmértékül szolgálnak mindazok számára, akik e kérdéssel foglalkoznak. E határozat kimondja, hogy a cigánylakosság elkülönülésének megszüntetését és társadalmunkba való beilleszkedését fontos társadalmi ügynek kell tekinteni. A cigánylakosság érdeké-

ben kifejtett minden tevékenység során abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. A határozat a cigánylakosság beilleszkedésének segítését előrevivő fő feladatokat is megszabja: állandó munkához jussanak; ne elkülönítetten településenek állandó lakóhelyre, egészségügyi körülményeik javuljanak; emelkedjék kuturális színvonaluk... A Politikai Bizottság e határozatának meghozatala óta egész társadalmunk haladást ért el mind politikai, mind gazdasági téren, s ennek, továbbá a központi és helyi intézkedéseknek, valamint a cigánylakosság tetemes részének erőfeszítései révén a népréteg életében is nagy fejlődés megy végbe. A felemelkedést segítették a munkába való bekapcsolásukat, lakáshelyzetük és egészségügyi körülményeik javítását, műveltségük színvonalának emelését szolgáló intézkedések. Ezek együttes hatása és folyamatossága eredményezheti csak az elmaradottság megszűnését.

Talán az elsővel, a munkával, a foglalkoztatásukkal kezdeném. 1961-ben a munkaképes cigányoknak még csak egyharmada állt állandó munkában; egy 1971-es felmérés szerint viszont a munkaképes korú cigány férfiak háromnegyedének volt már állandó és mintegy 6 százalékának ideiglenes munkaviszonya. Növekedett – ha nem is kellő mértékben – a cigány nők foglalkoztatottsága, bár az ő munkába állásukat sok körülmény hátráltatja: a sok gondozásra szoruló gyermek, az öregek, a megrögzött szokások, a gyermekszociális intézmények hiánya, vagy igénybe nem vétele – mindenesetre ma mintegy harminc százalékuk kereső. Nagy gondot okoz, hogy a cigányok mintegy 80 százaléka falun él, viszont a keresőknek csak 13 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban. Gyorsabb városba, illetve iparba áramlásukat a letelepedési nehézségek gátolják. Ezért választják – kényszerű választás – az ingázást. Rendkívül alacsony a cigány szakmunkások száma. Gyakran változtatnak munkahelyet, sokan nem dolgozzák ki rendesen munkaidejüket.

Még valamit: a keresőképes korban levő cigányok közül mintegy 75 000–100 000 még egyáltalán nem dolgozik, vagy csak alkalmi munkából tengeti maga és családja életét. Ez sok baj és gond forrása, de e tény munkaerőgazdálkodási oldala sem jelentéktelen, hiszen az

amúgy is nagyfokú munkaerőkeresletet ennyi újonnan belépő munkáskézzel enyhíteni lehetne. Ismét más probléma: az ipar- és kereskedői, valamint lótartási engedéllyel is igen sokan visszaélnek. Egy-egy engedéllyel – a nem megfelelő ellenőrzés miatt – több személy is, néha egy egész nagy család „dolgozik", kijátszván ezzel a törvényes előírásokat. Sajnos, sem a különböző munkahelyek, sem a tanácsok munkaügyi szervei nem törődnek eléggé azzal, hogy a munkaképes cigány férfiak és nők műveltségüknek, képességüknek megfelelő munkahelyet kapjanak, ott megmaradjanak, sőt előrehaladjanak. Tehát a szemlélettel is gyakran baj van!

– Megszűnnek-e 1980-ig a pérók? Ki tudjuk-e addigra költöztetni a putrikból az ott élő cigánycsaládokat?

– Az 1964-ben kelt kormányhatározat intézkedett a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. Ennek lényege, hogy a kormány mindazon telepen lakó számára kedvezményes lakásépítési, illetve lakásvásárlási hitelt biztosít, aki egyéves állandó munkaviszonnyal, legalább ezer forint havi jövedelemmel rendelkezik, és vállalja a hitel összege és a lakásépítés vagy -vásárlás értéke közti különbség készpénzben, építési anyagban vagy élőmunkában történő kiegészítését. Az akció kezdete óta 1975-ig az állam hétszázmillió forint hitelt nyújtott. Ezenkívül egyéb módon (állami, tanácsi lakás stb.) juttattak lakást a cigánycsaládoknak. Mindezeket figyelembe véve tíz év alatt a telepeken élő mintegy 55 000 családból 18 000 került jobb lakáskörülmények közé – csaknem 80 000 fő. Jelenleg 28 000–30 000 telepi lakás van még az országban, felének felszámolásához nyújtott az állam központi hitelt az ötödik ötéves tervben. A családok önerejükből természetesen továbbra is vállalkozhatnak lakásépítésre, de a lakásépítési, illetve -vásárlási kedvezményen belül csak mintegy 11 000 család juthat hitelkedvezményhez az 1975 decemberében érvénybe lépett kormányhatározat szerint. Így 1980-ig még nem tűnnek el a pérók... Igen fontos elvként mondja ki a fent említett kormányhatározat, hogy a telepen élő családok lakásproblémáját elsősorban ott kell megoldani, ahol dolgoznak, illetve ahol számukra megfelelő munkalehetőségek kínálkoznak. A feltételek és a kedvezmények lényegében változatlanok:

az építéshez azonban a korábbi 90 000 forinttal szemben 120 000, a vásárláshoz pedig 50 000 forinttal szemben 90 000 forint hitel adható; a családok részéről minimálisan 10 százalékos előtakarékosságot kell biztosítani, de a lebontásra kerülő lakás (putri) értékét a kölcsöntörlesztésnél figyelembe kell venni; a kölcsön kamatmentes, és a törlesztés időtartama 35 év.

Több tényező hátráltatja a telepek gyorsabb ütemű felszámolását... A családok egy része, ha akar, sem képes megbirkózni a lakásépítés vagy -vásárlás terheivel. Sok esetben azért lépnek ki az akcióból, mert képtelenek kötelezettségeiket – még ilyen kedvezmények mellett is – teljesíteni: sok az öreg, a beteg, akinek nincs hova lehajtania a fejét, ha a család fiataljai nem viszik magukkal. Ha lebontásra ítélték a rossz lakást, ők nem szívesen hagyják ott a mégolyan rossz, egészségtelen környezetet sem. De az az igazság, hogy nincs elég szociális intézmény, otthon sem, s néhol a kölcsönös előítéletek is akadályozzák a cigány öregek intézetekbe kerülését. Hiba, hogy új lakások építői gyakran követnek el visszaéléseket, helyenként pedig hiányos a tanácsi szervek előkészítő, ellenőrző munkája.

– Olyasmiről is hall az ember, hogy a cigányok új lakásokban fölaprítják a parkettát, leszerelik a fürdőcsapokat, kilincseket...

– Ez egyre ritkábban fordul elő. Elvünk, hogy mindenki olyan lakást kapjon, amilyenre megérett. A lépcsőfokokat még a lakáshelyzet javításánál sem lehet kihagyni! Ezért javasoljuk mi a végrehajtó szerveknek, hogy éljenek a lépcsőzetes lakáskiutalás lehetőségével: ki milyen felszereltségű és minőségű lakás megbecsülésére képes, olyat kapjon! Csak az a fontos, hogy a lakás kellő területű, világos és száraz legyen. Akik a pérókat ma elhagyják, holnap még nem képesek korszerű életmódot folytatni. Ezért találkozunk, sajnos, az országban több helyen olyan jelenséggel, hogy az állam segítségével megépített vagy megvásárolt szép lakások néhány év múlva szinte lakhatatlanná, ismét putrikká válnak.

– Beszéltem egy cigány szakmunkással, ő mondta: „Mi csak annyit tudunk, hogy a saját magunk boldogulását előbbre vigyük, hogy a többieket is rávegyük erre, ahhoz már kevés az eszünk, az erőnk..."

– A képesség és a készség hiányát nem az emberek származásában, hanem életkörülményeikben kell keresni. Egy felmérés szerint a 14 éven felüli cigányok 38 százaléka volt analfabéta. Ez igen magas szám. Igaz, a fiatal korosztályt tekintve nem ennyire súlyos a helyzet. De nézzük a cigánygyermekek és -fiatalok iskolába járását, iskoláztatását. Itt is van összehasonlítási lehetőségünk: az 1957/1958-as tanév végén 27 000 tanköteles cigány tanulót tartottak nyilván, az összes általános iskolai tanuló 2,2 százalékát. Az 1974/1975-ös tanév elején kereken 60 000 cigány tanuló – az összes tanulók 5,8 százaléka – járt iskolába, az első osztályosoknak pedig 8,7 százaléka volt cigány tanuló. Persze, probléma bőségesen akad, mert a cigány tankötelesek többsége – mintegy 15 000–17 000 gyermek – nem, vagy alig jár iskolába, s tanköteles korban alig több mint 5 százalékuk végzi el az általános iskolát. A cigányszülők közül sokan nem akarják, de nem is tudják segíteni gyermekük iskolába járását, mert vagy otthon tartják testvér-őrzésre, koldulásra, vagy az iskolába járáshoz szükséges feltételeket nem tudják biztosítani, noha ez utóbbiban a legtöbb tanács és társadalmi szerv készséggel támogatja-támogatná őket. Nem minden iskola szorgalmazza kellőképp a cigánygyermekek iskolába járását, az igazgatási szervek pedig nem kérik számon következetesen ennek elmulasztását. Probléma még, hogy az iskolába kerülő gyermekek többsége nyelvi, elsősorban fogalmi, kifejezésbeli nehézségekkel küzd. Törvénytelen, hogy néhol indokolatlanul gyógypedagógiai intézetbe utalják az iskolaéretlen, elmaradott gyermekeket. Munkánk nagy hiányosságának tartom, hogy a beilleszkedőben levő vagy még a beilleszkedés útját sem járó cigányokat nem neveljük, nem műveljük eléggé. Sokan arra hivatkoznak, hogy nevelni csak akkor lehet majd, ha minden munkaképes cigány rendszeresen dolgozik és megfelelő lakáskörülmények közé kerül. Nincs igazuk.

– Tulajdonképpen összefügg, elválaszthatatlan egymástól a három szó: munka, lakás, iskola...

– Intézkedéseinkben mindezt szem előtt tartjuk, de a gyakorlatban még nem mindig sikerült összhangot teremteni. A lakáskörülmények javulása a rendszeres munkától függ, e kettő pedig elősegíti a harma-

dik cél megvalósítását. A rendszeresen dolgozó, emberi körülmények között lakó szülők szigorúan számon kérik gyermekeiktől az iskolát, nem engedik meg a mulasztást. Kulturáltabban, egészségesebben élnek – semmiképpen nem kerülhetnek a bűnözők közé: felemelkedtek.

– Ez a felemelkedés azonban újabb gondokat szül. Mégis, 1961 óta kétségtelenül biztatóbb a kép, javult hazánk cigányságának helyzete.

– Nemcsak új házak falait húztuk fel, nemcsak a százalékok világában következett be javulás. A fej- és ruhatetvekkel együtt lassan a faji előítéletek is kivesznek. Ma már a társadalom érettebb rétege nem azért ítél el valakit, mert cigány, legfeljebb azért, mert csavargó, munkakerülő. Szükséges azonban, hogy megértsük, nem lehet egyszeriben azt várni a cigányoktól, hogy elfelejtsék a putrikat, a kilátástalan nyomort, amelyben eddig éltek.

„Érdemesebb úgy élni, ahogyan a magyarok..." – mondta a legtöbb cigány, akivel e riportkötet írása során találkoztam. És sikerült arról meggyőzniük, hogy e szavak mögött tettek, akarat és jobbra törő szándék áll, ami türelmet, támogatást érdemel.

Zagyva Imre

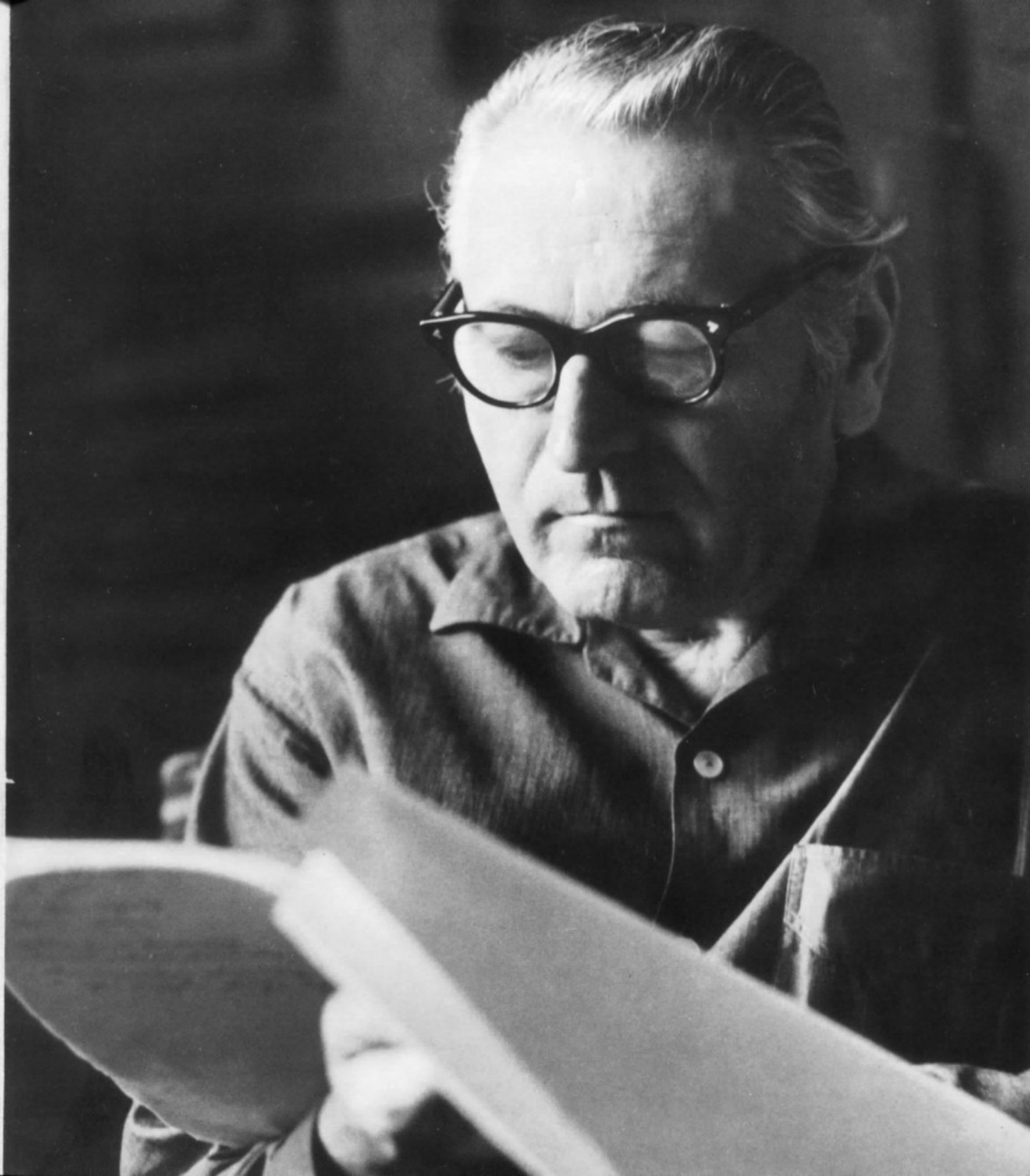

Tartalom

7 Kalauz
43 A telep (Kiskunmajsa)
81 Búcsú a teleptől (Karcag)
119 Az esküvő (Hosszúpályi)
139 „Elzavartuk őket...” (Alsószentmárton)
179 Út a munkához (Pomáz)
197 A munka (Mátészalka)
219 A munkásszállás (Budapest)
243 Az iskola (Csapi)
267 Párbeszéd – utószó helyett

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója.
Szerkesztette Pelle János.
A borító, a kötésterv és a tipográfia Erdélyi Judit munkája.
Műszaki vezető: Mózes Tibor.
Képszerkesztő: Fábri Magda.
A szedést 1976. X. 13-án kezdték meg.
Megjelent 1977. IV. 20-án, 11 000 példányban.
Terjedelme 28 (A/5) ív.
76.1310/1/3361 – Zrínyi Nyomda, Budapest.
Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató.

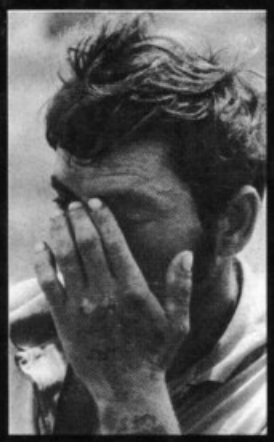

Tamás Ervin és Révész Tamás könyve „cigánykérdéssel" foglalkozó irodalmunk újdonsága.
A könyv történelmi dokumentumokkal illusztrált bevezető után szociográfiai leírást ad több cigánytelepülésről, s őszintén, kritikusan elemzi a cigányok letelepedése, állandó munkavállalása útjában álló problémákat.
A szerző eredeti, szenvedélyes hangot üt meg, tudatosan törekszik arra, hogy többet és mélyebbet mondjon az elkoptatott általánosságoknál.
A Búcsú a cigányteleptől érdeme, hogy egyes emberekre bontja le a cigánykérdést, s egy falu közvéleményének tükrében vizsgálja meg, mit jelent a cigány–magyar házasság által szentesített „egyéni asszimiláció".
A közösségi fölemelkedés útját rajzolja meg az az érdekes, színes riport, amely egy cigányok által birtokba vett baranyai faluról számol be.
A könyv újszerűen foglalkozik a cigányok munkavállalásának és oktatásának kérdéseivel, s árnyaltan mutatja be a helyi és állami szervek erőfeszítéseit, a terveket és az eredményeket, melyek az utóbbi két évtizedben a cigánylakosság életkörülményeinek javítására születtek. Tamás Ervin és Révész Tamás könyve érdekfeszítő stílusával, problémaérzékenységével sikerre számíthat a cigányok sorsa iránt érdeklődő olvasók körében.